

Tartalom

LXII. ÉVFOLYAM, 6. SZÁM

2008. JÚNIUS

DANILO KIŠ: Egy élettapasztalat keserű üledéke (Részletek a hasonló címmel kötetbe foglalt, hátrahagyott írásokból)	3
DANIJEL DRAGOJEVIĆ: Villamos; Bölcső	8
MIROSLAV JOSIĆ VIŠNJIĆ: Március idusa Bácsországban ..	9
FRIED ISTVÁN: Nyelvújítás, nyelvválasztás – úttévesztés?	18
MIRKO KOVAČ: A Meštrević család képes albumából (Részlet)	30
SENKO KARUZA: A krokodil	34
THOMKA BEÁTA: Ex-YU-Ex(odus)	38
DUBRAVKA ORAIĆ TOLIĆ: A valóság kihívása (A horvát próza attraktivitása a 20. és 21. század fordulóján) ...	46
PAVAO PAVLIČIĆ: Zágráb őrangyala	57
JOVAN ZIVLAK: Óceán; Sziget	63
BÁNYAI JÁNOS: „Altrove non esiste” (Slobodan Novak új regényéről)	65
MILOSEVITS PÉTER: Az abszurd líra (Vasko Popa)	72
SLOBODAN NOVAK: Badessa madre Antonia	83
BRANKO ČEGEC: Shopping terápia; Apage Satanas!	87
DELIMIR REŠICKI: Buddy Holly; Nostalgia	89
PETAR MILOŠEVIĆ: Az utolsó szentendrei szerb	93
LOSONCZ ALPÁR: Írás, demokrácia, költészet	99
LUKÁCS ISTVÁN: A középkori passióhagyomány továbbélése Marko Marulić költészetében	106

GORAN TRIBUSON: Ladislav Hanak halálhíre	116
BALÁZS ATTILA: Találkozik két kövér (avagy: hé, Joe, de Despotov! [avagy: mosolygott-e Sziveri János?])	119
VOJISLAV DESPOTOV: Miért gyűlölöm a haikut; Program	122
GORAN REM: Hej, Bébi; Utca futószalagon	126
MIRAN ŠTUHEC: A második világháború utáni szlovén esszé stílári és eszmei problémái	128
TOMAŽ ŠALAMUN: Születésnapok; Égetett siena; History	136
KREŠIMIR BAGIĆ: Horvátok; Miért lopta el Thomas Bern- hard a versem?	140
FARAGÓ KORNÉLIA: Az etnofikció változatai a szerb pró- zában („Ósdi trükkök” Igor Marojević kivitelezésé- ben)	142
LUKÁCS B. GYÖRGY: Mátyás király uralkodása horvát szemmel (Borislav Grgin: Počeci rasapa)	146
WALKÓ ÁDÁM: A posztmodern horvát irodalom krónikái a Dráva hullámain (A melankólia krónikája – Poszt- modern horvát költők antológiája; És a Dráva csak folyt – Szlavóniai horvát rövidprózák)	149
MARKO ČUDIĆ: Egy élet lírai törmeléke (Ibrahim Hadžić: El nem olvasott és új versek)	154
PÁTROVICS PÉTER: Silva rerum slavicarum (Egy új szla- visztikai könyvsorozatról)	159
<i>Szerzőinkről</i>	165
<i>Szerkesztői asztal</i>	a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

SZAJKÓ ISTVÁN festményei a címlapon, a 37., 45., 71., 82., 88.,
92., 127. és a 153. oldalon

Számunkat *Virág Zoltán* állította össze és szerkesztette.

DANILO KIŠ

Egy életpasztalat keserű üledéke

(RÉSZLETEK A HASONLÓ CÍMMEL KÖTETBE FOGLALT, HÁTRAHAGYOTT ÍRÁSOKBÓL)

Élet, tudomány, művészet

A tudomány, pontosabban a tudományok, csodáikkal és mindenféle szemfényvesztéssel meghódították a világot, amely a tudományokban épp olyan kevésbé jártas, mint a művészetekben, viszont a tudományban ugyanúgy hisz, mint ahogyan Jézus és a dervisek csodatételeiben hitt, és hisz is mind a mai napig. Az afféle szaktudományok, mint amilyen a futurologia, az asztronómia, az eugenetika, a szexológia, a kibernetika, a hibernáció és más varázslatok az atomenergia csodáját is ideértve, már megmutatták a világnak, mire képesek, amiképpen hajdanában Jézus is kiállt csodatételeivel a világ elé. A víz borrá vált, de a bor is vízzé, és ma már minden gyerek jövőkutatással foglalkozik anélkül, hogy bármit tudna a világról, melyben él, s megismerés dolgában be is éri a tudományba vetett hittel, mert a mának ez a gyermeke, úgy értem, a mai ember, már tanúja volt a tudomány egyik-másik csodájának; ami az asztronómiát illeti, közelről látta a holdat, az eugenetikai tanokat illetően látja, mekkorát nőttek a gyerekek, „merthogy, több centiméterrel magasabbak dédapáinknál”, szemtanúja, mi több, résztvevője az ún. szexuális forradalomnak; a társadalomtudomány világosan, hogy ennél világosabban már nem is lehet, megfelelt minden feltett kérdésére, kétszer kettő – négy, mindig a haladás szelleme győzedelmeskedik, a maradiak veszítenek, vagy legalábbis már holnap veszíteni fognak; a kibernetika az apáink által használt számológépek egy tökéletesített fajtája, a hibernáció a gazdagok halhatatlanságának – holnap már nekünk is hozzáférhető – formája, az atombomba pedig lyukat ejtett az emberiség orcáján, fájdalomtalanul, vér nélkül, egy szempillantás alatt, miként az öncsonkító fakíroknál vagy derviseknél szokás, s ekképpen tanúbizonyságát adta, hogy a tudomány csodáin kívül nincsenek más csodák, hiszen, lám-lám, emberszívet ültetnek egyik emberből a másikba, halottét élő emberbe, s hamarosan eljön az ideje, hogy e helyett a szív helyett, mint állítják, sertésszívet ültetnek be, úgyhogy az ember rőfögni fog, mint a disznó. Korunk emberének pedig, aki vakon hisz a tudomány összes csodáiban, egyszeriben világos lett minden, nincsen többé semmi probléma ezen a világon, vagy legalább holnap még nem lesz, és neki oly mindegy, aminthogy minden jó keresztényt tökéletesen hidegen hagyja, hogy azokból a halakból csupán egyetlenegyszer lett bőven elég a krisztusi csodatétel jegyében, így aztán az sem érdekli, hogy a futurologusok derűlátó jóslatai ellenére, melyek fényes jövővel biztatnak bennünket, manapság is teljes sötétségben tapogatózunk az embert érintő lényeges kérdéseket illetően: Honnan jöttünk? Kik vagyunk? Merre tartunk? A kozmikus sötét téresség mely zugából kerültünk ide, honnan jöttünk világra az e világról szerzett tudatunkkal, és hogy – eszerint – különböző elméle-

tek és találgatások szuroksötétjében gubbasztunk úgy, hogy a tudomány – nevezetesen, mondjuk, a biológia, az asztronómia, a genetika, az evolúciótan – mit sem segíthet helyzetünkön. Amiképpen emberünknek édes mindegy az is, hogy az asztronómia tudománya mellett, amely az egész népesség teljes bizalmát élvezi, mi még mindig az asztrológia jegyeihez igazodva élünk. Vagyis, ahelyett, hogy a csillagokat vizsgálánánk, asztrológiai naptárakat bújunk. A modern nő, hogy bizonyítsa, mennyire emancipált, és hogy mennyi „bizalommal viseltetik a tudomány iránt”, egyetlen napját sem kezdi úgy, hogy asztrológiai naptárában meg ne nézze, mi áll neki aznapra egészség – munka – szerelem dolgában, s ugyanezt teszik az üzletemberek és a „művészek” is.

Igen, bízunk a tudományban, vakon bízunk benne, amott meg, a szexuális forradalom idején, melyben úgyszintén vakon hiszünk, éppoly vakon esz a fene féltékenységünkben és szerelmünkben. Az újságok tele vannak a szexuális forradalom jegyében elkövetett véres büntettek híreivel, évente legalább két férfiú szenved el a legkegyetlenebb büntetést nemileg felvilágosult nő kezétől, aki késsel vagy éles borotvával szerez érvényt ősi jogainak, mint valami antik görög tragédiában. A szociológia köztulajdonná vált, kávéházi disputákban csak úgy dobálóznak az újságcikkekben olvasott, sokféle társadalomtudományi elmélettel, miközben a kvaterkázók éppen csak annyit konyítanak hozzájuk, amennyit a lapokból csipegettek fel, mármint hogy kétszer kettő – négy, egy plusz egy – az kettő. Az öregedés a feledékenység elleni pirulákkal (a tudomány csodájával!) ellensúlyozható, legyőzni pedig madame Aslan rendszerének alkalmazásával lehetséges, mely rendszer része, a valamennyi tudományág ragyogó összefogásának eredményeképpen megalkotott csodaszer, amely a jogi egyetem melletti parkban kéz alól kapható gerovital néven, ez pediglen egyszersmind szorosan összefügg a szexuális forradalommal meg a hibernációval (a nemek hibernációjával), na és ha mindennek tetejébe Dr. Barnard, vagy egy másik doktor, sertésszívet ültet át mellkasunkba, kedvünkre röföghetünk, mint a disznók! A tudomány csodáihoz, eszerint, kétség nem fér, akkor hát minek itt még filozofálni, fölöslegesen bölcselkedni, és ostobaságokkal áltatni magunk, drága időnket fecsérelni holmi filozófiai megismerésekre, melyek már bizonyítottan kudarcot vallottak, meg a költészetre, amely a hold meghódítása után, de különösen azóta, teljességgel értelmét veszítette. Mert a holdfény varázsát nélkülözve énekelni, valljuk be, nem éppen bölcs dolog, s a legkevésbé korszerű. No de a tudomány mindezen csodái miatt, és velük ellenében, a művészetekben szerzett tapasztalat vezet el bennünket az egyetlen lehetséges megismeréshez, a kétely megismeréséig. A művészet, Ezra Pound szerint, „a faj antennája”, és a művészet, a művészek a megismerése még egy utolsó instanciája, utolsó mentsvára emberi mivoltunknak. Amidőn disznószíve lévén úgyszólván már mindenki csak röfögni fog, az utolsó teremtmények, akik még emberi szemmel néznek a világra, és emberi szívvel éreznek, azok lesznek, akiktől nem idegen a műélmény.

(1973)

Hírlapírói kérdések kereszttüzeiben

– Századunk ideológiai emberek százezreinek, millióinak életét oltották ki. Miben látja ön az ember metafizikai meghatározottságát?

– Abból indulok ki, hogy mi semmit sem tudunk. A metafizika egyfajta vers prózában. Az ember ismeretlen nagyság. Nem tudjuk, honnan jövőnk, nem tudjuk, hová tartunk, és nem tudjuk, miért vagyunk. A vallás, a filozófia és a költészet keresi a választ ezekre a kérdésekre. Amikor azt mondom, költészet, az irodalom egészére gondolok. Azonban sem a vallás, sem a filozófia, sem a költészet adta válaszok nem képesek meggyőzni bennünket. Mindhárom esetben csupán e sürgető létkérdéseinkre adandó válaszok költői kifejezőmódjával és annak változataival van dolgunk. A tudományt, ez alkalommal, mellőzöm. Ámbár a tudomány is, amitől még mindig azt remélik sokan, hogy minden lényeges problémát előbb-utóbb megold, végső soron az is csak még egy költői kísérlet az ember és a világ dolgainak megértésére.

Mi ugyanúgy az ismeretlenségben lakozunk, mint a világ kialakulásának kezdetén, vagy az ember megjelenésének idejében. Hogy ezt az űrt betöltsék, azért születtek az ideológiák. Annak legegyszerűbb módozataként, hogy az embernek az a benyomása támadjon, mintha mindennapi életének és egész létének valamennyi kérdése máris megoldódott volna. Ezen alapul az ideológiák nagy sikere, vagy pontosabban: ez volt az alapja nagy sikerüknek. Mert manapság, mint már mondtam, a hitvilághoz, a mítoszokhoz vagyunk visszatérőben.

– Ezzel kapcsolatban szeretném, ha szót ejtenénk a „hit” még egy aspektusáról, önnek a „könyv hatalmába” vetett hitéről. Hogy állunk tehát a „könyv hatalmával”? Mely tényezők határozzák meg döntően, hogy egy könyvnek „hatalma” legyen?

– Erre a kérdésre már *A holtak enciklopédiájában* kitértem egy helyen. Nem veszélyes sok könyvet olvasni, egyetlen egyet olvasni, az a veszélyes. Azok az emberek, akik egyetlenként csak a Bibliát, a Koránt, vagy a Mein Kampfot olvasták életükben, a vallási vagy politikai hiedelmek legszélsőségebb fanatikusai. A probléma azonban akkor is fennáll, ha az irodalomnak az emberre tett egyetemes hatását szemléljük. Vegyük például a németeket: a történelem tanúsítja, hogy a legműveltebb nemzetek közé tartoznak. A németeknek világ-híres íróik vannak, és maguk is sokat olvasnak. No de annak dacára, hogy egy Goethét, Schillert, Herdert, Lessinget, Heinét, Kantot mondhatnak magukénak, náluk kelt életre a náciizmus, ők teremtették meg a koncentrációs haláltáborokat, öldösték a zsidókat és más „alacsonyabb rangú” fajokhoz tartozó embereket. Hiába olvasták a legjobb szerzők műveit, hiába nevelkedtek humanista szellemben, ez miben sem gátolta őket, hogy ne essenek a barbárság bűnébe.

A végsőkéig kétséges az a nézet is, hogy az írók, elvileg, valamilyen „közjót” szolgálnak műveikkel. Ugyan miféle „közjó” szolgálatában állnak? Sok költőről és íróról tudjuk, hogy költeményeikben meg regényeikben újra és újra elárulták a humán eszméket és eszményeket – Németországban, Oroszországban és másutt. Forradalmi romanticizmusuk melegágyában költött hazugságokat írtak. E forradalmi romantika táplálta elmeszüleményeik alapján tehették, hogy az igazság színében tüntessék fel a hazugságot.

Magamról bizton elmondhatom, hogy könyveimmel sohasem árultam el igaz emberi célokat. Ahhoz, hogy ne kövessen el effajta árulást, felelőssége tudatában minden írónak

olyan művészi kifejezésformát – önéletrajzi vagy dokumentális műformákat – kell találnia, amely hozzásegíti az igazsághoz. Őrizkednie kell minden olyan imaginációtól, melyet eleve ideológiai vagy forradalmi hitvallás befolyásol.

– *Egy alkalommal „költői világlátásáról”, „tragikus életérzéséről” beszélt. A könyveiben leírt sorstörténetekből ítélve ön valóban abszurdnak tartja az életet?*

– Annyi bizonyos, hogy nem túlságosan biztató, ha az ember behódol egy borúlátó életérzésnek. Szerintem azonban kétségtelen, hogy általában az emberélet felett mélységes tragikum árnyéka honol. Mondtam már: mi nem tudjuk, honnan érkezünk, és még kevésbé tudjuk, merre tartunk egyik nirvánából a másikig vezető úton. A kettő között az egzisztenciánkkal, az öregedéssel, a betegséggel és egész sor más üggyel-bajjal járó problémával kell megküzdenuünk. Mondhatnánk, csupán egyetlen dolog létezik, ami némi vigaszt nyújt: ez pedig – a szerelem. Még a tragikus szerelemben is vigaszt lelünk. Igaz, mi írók kiváltságos helyzetben vagyunk, nekünk ott van még az irodalom, a művészi alkotómunka is, mely azzal az illúzióval kecsegtet, hogy nem élünk hiába, értelmetlenül, azazhogy valami lényegeset alkotunk életünkben. Megengedem, hogy más megoldások, más illúziók is lehetségesek, például a vallás. Ami engem illet, nem tagadom, dehogyis vonom kétségbe, hogy valóban borúlátóan tekintek a világra, s tudom, hogy könyveim is erről a pesszimizmusról árulkodnak valamelyest. Innen van az, hogy gunyoros alaphangjuk ellenére, az olvasó gyakran szorongást érez. Meglehet, ez a pesszimizmus beütés, amely a gyengébb idegzetűekben félelmet kelt, az oka annak, hogy munkáim kevésbé népszerűek, mint más szerzők művei.

– *Tekintettel századunk totalitárius ideológiáról és rendszereiről szerzett tapasztalataira, könyveiben ön hevesen védelmébe veszi az ember egyediségét és egyszerűségét. Egyetért-e azzal, hogy az emberi individualitás mind Keleten, mind pedig Nyugaton egyaránt aláássa a kollektív szellemiség fölényét?*

– Erről a kérdéstről manapság némileg más a véleményem, mint tíz évvel ezelőtt. Engedje meg, hogy tőlem telhetően minél világosabban fejtsem ki álláspontomat. Minden totalitárius ideológia szemben áll a humánummal, viszont történelmi tapasztalatok tanúsítják, hogy az ember, ha nincs szabadság, lényegesen radikálisabb és önzőbb mechanizmusokhoz folyamodik, hogy érvényesítse, majd meg is védje érdekeit, mint egy liberális államban, amely normálisan működik. Másfelől azokban az emberekben, akik totalitárius államrendszerekben kénytelenek élni, gyakorta olyan jellemző minőségek és értékek fejlődnek ki, amelyek bizonyos végletes helyzetek terhe nélkül sohasem alakulnának ki.

Meglehetősen jól ismerem a szovjet kultúrát és irodalmat. Példájukon világosan érzékelhető, hogy a totalitárius elnyomás mennyire felszínre hozza, egyfelől, a negatív emberi vonásokat, azt a barbárit, ugyanakkor a legnagyobb hőstettek sarkallja az embert másfelől. Nagyezsda Mandelstam, az özvegye annak az Oszip Mandelstam költőnek, akit Sztálin hóhérai megöltek, ragyogó példája megannyi más orosz költő, író, értelmiségi magatartásának, akik nem árulták el társaikat – a terror ellenére, melynek ki voltak téve, s amely saját életüket sem kímélte meg. S ezen a ponton kérdelem én, vajon nem a költészetnek, az irodalomnak, a kultúrának köszönhető-e, hogy ezek az emberek nem lettek árulók?

– Ugyanakkor azonban felmerül a kérdés, hogy átvitt és direkt értelemben is, vajon nem éppen a poézis hiánya hozta-e világra a Nyugat szabad emberét, akár azon az áron, hogy megfosztotta a lelkétől?

– Mindenesetre, túlságosan leegyszerűsíténénk a dolgot, ha azt állítanánk, hogy az elnyomott ember, lényege szerint, rossz, míg a szabad ember, lényegében, jó. Nem így állnak a dolgok. Az emberi jellem, igen gyakran, egészen ellentétes válaszokat adhat egy-egy valós helyzetre, úgyhogy a totalitárius kommunista rendszerekben élő emberek sok tekintetben jobb tulajdonságokkal dicsekedhetnek, mint Európa szabad részének, általában a nyugati világ lakói. Ami azt jelenti: bizonyos előnyös vagy hátrányos emberi tulajdonságok csakis nagyon erős nyomás hatására mutatkoznak meg igazán. Az irodalom talán választ adhat az embernek erre a problémájára, mert ha az nem tanúskodna az emberi lét, az emberi psziché csúcsairól meg szakadékaikról, egy gyermek halála a húsvéti báránka halálával volna egyenlő.

Mi, természetesen, kiindulhatunk abból, hogy a különösen nagy fokú elnyomás torzulásokhoz vezet, és végül is kivetkezi az embert emberi mivoltából, vannak azonban, akikben az ellenállás, a lázadás sohasem sejtett erőit gerjeszti fel. Egyfajta „vegvi átalakulás” következik be. S ezért amondó vagyok, a totalitárius rendszerek különösen kiélezett formában verik nagydobra az uralmuk alá tartozó emberek pozitív és negatív tulajdonságait.

– De ha visszapillant a történelem eltelt évszázadaira, lát valamiféle emberi haladást?

– Nem látok. Amikor így visszapillantunk, látjuk, hogy műszakilag és a tudományok tekintetében igenis haladt az emberiség, de nem a sajátosan humán elvárások antropológiai megvalósításának tekintetében is. Ezen a ponton tökéletesen egyetértek Arthur Koestlerrel. Miroslav Krleža horvát költő, egy alkalommal, repülőgépet vezető majom metaforájával jellemezte huszadik századunkat. Ezzel kitűnően definiálta helyzetünket, melyben leledzünk. Írott történelme hosszú-hosszú évszázadai során az ember szellemi struktúrája mit sem változott. Ha – példának okáért – csak a második világháború utáni korszakot nézzük, az emberáldozatok mérhetetlen sokaságával szembesülünk, mellyel a kínai kulturális forradalom járt, továbbá a vietnámi háború borzalmaival, a Pol Poth-féle vörös khmerek tömeggyilkosságaival Kambodzsában, az észak-írországi esztelen vallásháborúkkal, azzal a brutális háborúskodással, amely Afganisztánban folyik, az Irán és Irak közt folytatott, nem kevésbé kegyetlen hadviseléssel, a fundamentalizmus véres őrvongásaival, és így tovább.

Korunk mindezen összetűzései semmiben sem különböznek az antik világ vagy a középkor háborúitól. Sőt, azok a „klasszikus háborúk” még csak talán nem is voltak annyira borzalmasak, hiszen az emberek nem rendelkeztek azokkal a tömegpusztító, romboló eszközökkel, amelyek manapság szokványosak. Meggyőződéssel vallom, elvileg, hogy a történelem nem egyéb, mint szerencsétlenségek története, s ha ismétlődik, mindig csak a rossz oldalai ismétlődnek.

(1989)

BORBÉLY JÁNOS fordításai

DANIJEL DRAGOJEVIĆ

Villamos

Beszálltam a villamosba, mintha némafilm peregne előttem, mindenki rágózik. Némán, elszántan, mintha a száj másra nem lenne való, csak erre a le-föl mozgásra, és egy kicsit oldalra. Mindenki magának, de mégis egybehangolva, egy új vallási szekta tagjai: rágunk, rágjatok, rágjanak csak. Mindent megrágni. A táblán olvashatóan írja: 17 Jarun. De ki tudja valójában, hová megy a villamos, és hogy mi hajthatja; bizonyos, hogy ez az összehangolt szájmozgás, valamiféle energiává alakul, és ez viszi előre a villamost. Így kezdődött, egy új évezred. Lehet, hogy erről beszélhetnék valakivel a múltból, de ki tudja, találnék-e elég okot és magyarázatot, és vajon az, akinek elmondom, megértené-e. Micsoda zűrzavar.

Bölcső

Különösek a számok. Amíg sorban állnak, minden rendben van. Valamiféle nyugalmat sugároznak. Talán innen az a kis bizalom, ami még bennünk lakozik. Ki ne számolt volna már, ha meg akart nyugodni és el akart aludni? Az a gyöngéd, felfoghatatlan végtelen, amely létrejön és befogad bennünket. Egytől kettőig, kettőtől háromig; egy, kettő és három között, különben pedig bárhol a kevés és sok között, bölcső ring. Számok ringatóznak, és közben mintha némán dúdolnának valamit, és énekelve hallgatnak, de valójában mesét mondanak.

FENYVESI OTTÓ fordításai

MIROSLAV JOSIĆ VIŠNJIĆ

Március idusa Bácsországban*

1888 havas karácsonyán, szülőfalunkban, Sztapáron, a házon kívül eszkábált hálókamrában kiterített zabszalmán heverészve elnyúlt subájában, a nagyapám nagyapja, '48-as szerb népfölkelő mesélte el unokájának imígyen:

Megvan annak már negyven esztendeje, azóta külön-különbféle, rémséges könyvek íródtak róla a világ mind a négy égtáján, de anya a mai napig sem hozott világra olyan oszokolózott és becsületes, emellett tollforgatásban jártas embert, aki legalább leírja a történeteket, és a színigazat mondván tanúskodjék a bodrogi földvár védelmének és elestének dicső napjairól az alatt a hét viharos évszak alatt...

Annak a hét viharos évszaknak az idejében, amikor zavarosan és véresen folyt a Mosztonga vize, s vele együtt a füzesbe öltözött, de most tuskókat és hullákat úsztató Kígyós-patak is...

Az alatt a hét viharos évszak alatt, midőn égett, legelsőnek, a bodrogi tanyavilág minden bennevalóval együtt, cserényeinek, aklainak, fészereinek, kukoricagóróinak meg hombárjainak és répavermeinek koszorújával, a nagyvilágba vezető mind a hét dűlőútjával a határban, majd maga az ősi, híres Bodrog is csodálatos, aranyfüstös templomaival és kikövezett tereivel, hosszú, kanyargós utcáival, egymás mellett sorjázó nemesi és paraszti kúriáival, sárral tapasztott vesszőkunyhóival, vert falú vagy deszkából ácsolt hajlékaival, de gyönyörű palotáival is...

Annak a hét viharos évszaknak az idejében, mikor perzselődött ez a pannóniai kövületekkel teli és férgektől nyüzsgő zsíros föld, izzott a hatalmas firmamentom is, zölden az alatta elterülő legelők és erdők színétől, és tintafeketén a túloldaltól jövő sötétségtől...

[...]

Negyven esztendő, egy egész emberöltő múlt el azóta. Mind kevesben vannak, akik még jó egészségnek örvendenek, és tisztán emlékeznek azokra a hosszú napokra, midőn a téres-tágas Bodrog, a városok városa, haláltusáját vívta.

Figyelj tehát, és jól jegyezd meg, amit mondok.

Így kezdődött

Egy ugyanilyen napon dél tájban, '48 kora tavaszán, tavaszeln, amikor még a Mosztonga, a Duna és a Kígyós-patak sűrű, zöld vizei sem indultak meg erőteljesebben, köröskörül mindenfelől, mint valami üres eperfa hordóban, félelmetesen harsány hangok döndültek:

Hogy sortűz végzett a francia császárral!

* Részletek a szerző *Bodrog védelme és pusztulása* c. regényéből (*Odbrana i propast Bodroga u sedam burnih godišnjih doba*, Srpska Književna Zadruga Kiadó, Belgrád 1990).

Hogy fölakasztották az orosz cárt!
 Hogy megfojtották a török szultánt!
 Hogy megmérgezték a vatikáni pápát!
 Hogy leszúrták a porosz császárt!
 Hogy kiherélték a piemonti herceget!
 Hogy élve megnyúzták a szerb fejedelmet!

Hogy így... hogy úgy..., hogy nagy nehezen eljött az az idő, melyről álmodtunk, amikor pusztulnia kell minden gőgös nemesnek, dölyfös földesúrnak, minden úrnak, katonatisztnek és pandúrnak.

Hogy – lám – ránk virradt az a kor, amikor mindezek a megkövesedett birodalmak, királyságok és hercegségek, mindezek az örökölt kapott és kiterjedt rokoni kapcsolatok, holmiféle hozományok és fékevesztett ajándékozgatás révén összefűzött monarchiák megvilági ispánságok egymás után, egyik előbb, másik később, fokozatosan felmorzsolódnak és széthullanak.

Hogy itt vagyunk a robot meg a százféle adó temetésén, ripityára tört az a hatalmas, rohadt tők, mely csupa úrbérből, sarchból és alattvalói kötelezettségből állt.

Hogy nincs többé sem uraság, sem Atyaisten.

Hogy mindenki mehet, éppenséggel mindenki oda mehet, ahová a szeme vezeti és a lába viszi.

Hogy mindenki kaparhat, és kell is, hogy ki-ki kaparjon magának, ahol éri, és amenynyire csak győzi, amennyit csak elbír, hogy jócskán megtöltse a bendőjét, követelődző paflekjét akár a köldökéig, sőt azon fölül is.

Hogy minden börtönt és sötét áristomot Kisvilágostól a gurguszováci Várbörtönig meg a világ legtávolabbi sarkáig, sőt azon túl is, földig romboltak és fölgújtottak.

S hogy ennek a világnak az összes létező csapja megnyílt, mindjárt hétszeresen is tövig kicsavarták, a világ minden útsapását és országútját, minden ösvényét és dűlőjét földszántották, minden ember egytestvér és szabad lett felekezeti, nemzeti és rendi hovatartozására való tekintet nélkül.

S hogy a világot belakó minden nép egyenlő...

*

Egy ugyanilyen napon délidőben, március utolsó keddjén, bár sütött a nap, de foga volt, először is összejött vagy száz ember a fűzfával, akáccal, hársakkal szegélyezett téren, a dombon épült új házunk akkor tájt beüvegezett ablakai alatt, szemben a Szerb Olvasókör azon melegében meszelt homlokzatával és a Kereskedő Kaszinó épülete előtt, amelyet azokban a napokban falaztak alá a Dorotea nevű zsákutcában, no, és ennyijük közt egynehány hangoskodó és kétes alak is akadt.

Jöttek és – ha emlékezetünk nem csal, márpedig ennyi idő után könnyen csalatkozik – név szerint abban a sorrendben, miként következik:

Pavle Mladenović, a szegénység ügyvédje, Stevan, Vujadin és Stojan Danilov, a hős testvérhármas, Vujica méhészt és gyertyaöntő, a mi híres-neves Jan Kovalski doktorunk, Krakóban végezte orvosi tanulmányait, és a párizsi Sorbonne-on szigorlatozott anatómiából és vérkeringésszerből. Utánuk Jovan atya, a Szent Száva-templom plébánosa, majd személyesen Miloš Doroslovac és Štefica Gavanski városházi nótárius jelent meg, továbbá három kaptos hivatalnok: Kornelije Piplica, Ševa Cvetkov meg a nagybáti Obuš-

ković, a šumadijai sertés- és marhahúst a Zimony–Pozsony távon szállító és a szigorú román sómonopol ügyletekben jártas Sloga gőzhajózási társaság képviselőjében, valamint Gavra N. Kalman, megátalkodott magyarbarát és spicli, nemkülönben egy-egy dernyei és ófalusi tamburásokból és hegedősökből álló banda...

Majd nem sokkal később egy lefegyverezett csoport is csatlakozott, csupa kéz-láb, bajszos granicsárok Aleksandar Jovanović Čiča kompániájából, a neoriçi születésű Simonović császári és királyi hadnaggyal az élen. Vasa Ignjatović ófalusi doktor követte őket, a három Šiklin fivér, felsorakozva, mint az orgonasípok, a tanyasi Virág bácsi, Tasa és Miloš amsterdami peregrinusok, egy csapat vraneševói deák, mögöttük pedig egynehány átutazó kalmár a világ minden tájáról, hatalmas gyapotszövet bálákkal, mindenféle indiai áruval, lengyel vodkával, hamuszín selymekkel, datolyával és naspolyával, lenvászon ingek és gatyák tucatjaival megrakodva...

Nyomukban pedig az idősebb bodrogi nemesek és szenátorok közül néhányan, villányi borral töltött zöld butykossal és ezüst meg bronzveretes, faragványos sétatobakkal a kezükben, hosszú aranyláncra fűzött, nagy szemű drágakővel kirakott, súlyos órákkal a lajbi-zsebben...

– Üsd, vágd a nemeseket, a telhetetlen vérszopóit! Hogy azokon a húsos, taknyos orrukon át tapossuk ki belőlük a lelket, hogy egyetlen csontjuk se maradjon épségben! – üvöltötte Miloš Doroslovac, azzal elkapta az első nemesurat, aki a szeme elé került, és akit elér, derékon ragadta és magasan, magasan a feje fölé emelte, megpörgette, majd a földhöz teremtette, mint a varangyos békát.

- Halál a gonosztevőkre és a tirannusokra!
- Le a rendőrséggel, le a milíciával! Le velük!
- Éljen a szabad és testvéri Bodrogi Köztársaság!
- Hurrráááá!
- Éljen Magyarország és Franciaország haladó szellemű kormánya!
- Éljen Bodrog városa!
- Éljenek a szerb hősök Obilićtyel és Lazar mennyei herceggel az élükön!
- Éljen a testvéri Lengyelország!
- Szabad sajtót és szólásszabadságot akarunk!
- Halál mindenfajta nemesi urbáriumra és kontraktusra! Zsellérsor, robotmunka – le velük!

- Éljen Kossuth Lajos!
- Arisztokrácia = nullakrácia!
- Nemzet és nép – nincs különbség!
- Éljen az összes európai nemzetek új társadalmi rendje!
- Halál a tolvajokra!
- Halál a papokra!
- Egyenlőség, testvériség, szabadság!
- Éljeeeen!

Így harsogott, zengett, zengett, harsogott a népakarat, az áttetszően magasodó eget és a föld sötét mélyét betöltve.

Mintha a fagyos földből bújtak volna elő, felnőtt férfiak és gyerekek, asszonyok és öregek seregletek össze a tágas bodrogi tereken meg útkereszteződéseken. Torkuk szakadtá-

ból nótáztak meg ordibáltak, elvakultan tapostak és köptek mindenre, amitől még tegnapig rettegetek, éppenséggel mindenkire, akik előtt tegnap még térdre borultak, homlokukat a föld sarába hajtva porig alázkodtak: hogy kipiperézett lábukat csókolgassák, fehér talpukat is, naná, s hogy ekképpen nyilvánosan tanúbizonyságát adják vak engedelmességüknek, örök hűségüknek és apáról fiúra szálló szolgálatkészségüknek mindhalálig.

*

Mindenfelől tódult, gyülekezett a nép. A vendéglőkben, fogadókban és korcsmákban nyüzsgés. Az utcákon és tereken hatalmas örömtüzeket gyújtottak a lelkesedő emberek. A fennen lobogó zászlóktól a derült ég sem látszott, de még egyetlen riadt madár sem.

S akkor, minden zugból, a falakon át, a felhőtlen ég alatt nyújtózó rétek és puszták felől egyszerre csak felhangzottak mindazok a valóban harsány harci dalok, melyeket mindenki ismert, köztük is elsőnek a legkedveltebb: „Talpra, talpra, szerb vitéz, kezedbe most fegyvert végy”.

Meg az, amit könnyben úszó szemmel danoltak sokan: „Hogy le ne sújtson súlyos átok, az ártatlant ne bántsátok!...”

A mi új keletű bodrogi Szerb Olvasókörünk nevében az első hét hazafias alapító tag április első keddjére, vagyis '48 tavaszának arra a második keddjére, mindjárt általános népiünnepélyt hirdetett – pazar népi bált – az Olvasókör összes helyiségeiben...

A nemesi, gazdálkodói és egyházi pincékből méretlenül fogyott mind az új-, mind az óbor, a fényes kések, az éles bárdok alatt birkák, üszők és sertések hosszú sora lehelte ki páráját, a jó emberek pedig nekiültek, hogy egyenek és igyanak, hogy töltögessenek, vedeljenek és zabáljanak.

Közben senki sem kérdezi, ki vagy, mi vagy, hogy hová, merre tartasz, és mi célból? Danolj csak és örvendezz, örülj...!

S jó is volt minden. Mindenki öröme annak rendje-módja szerint folytak és zajlottak le a dolgok körülbelül éjfélig. De akkor egyszerre csak föllállt az egyik kiérdemesült nemesúr, a több mint kilencvenesztendő Maša Mušicki, aztán kissé beszésszelve, kissé – bizony – nyálasan is, meg aztán kissé roskatagon és hebegve-habogva, súlyos könnyekkel abban a kancsal szemében, föllállt, és reszelős hangján taknyozni kezdett:

– Gyermekeim, akkor hát most, gyermekeim... Az igazságot, az egy és igaz pravoszláv Isten színe előtt, az igazságot, hogy most megmondjam mindanniatoknak, akik itt összegyűltetek... Bánat és gyötrődés nyomasztja ezt a nehéz, ősz fejet itt. Bocsássátok meg, hogy vacognom kell... sőt, hogy hányinger fog el már csak a gondolatára is, hogy mostantól, ma reggeltől, tán ettől az éjszakától kezdve... egyenlő vagyok minden itt jelenlevővel, hogy egyformák vagyunk...

Lehet, hogy Maša gazda még valamit szeretett volna mondani, talán még valamit le tudni, elugatni, valakire száját nyitni: elég az hozzá, hogy a hirtelen haragú Danilov testvérek tüstént rávetették magukat, majd mit sem késlekedve Szabó János istállófiú, Gyergely László levéltári iktató, a két végzett pozsonyi diák: Nyárádi Mihály meg Sava Stefanović, és még legalább egy tucatnyi dühödten ordibáló legény rontott neki.

Az eperfából ácsolt asztalra hosszában kiterítették, ököllel és zöld színben játszó flakókkal ütlegelni, püfölni kezdték, aztán még össze is rugdosták és megtaposták.

Még hozzá jobbról és balról is, alulról és felülről is, ahol érték, és meg nem állva egy szusszanásnyi időre sem, mindaddig, amíg a lelkét ki nem lehelte, mindaddig, amíg egé-

szen össze nem zúzták, mindaddig, amíg ki nem taposták abból a megfeketedett, fonnyadt bőrből.

Szegény Maša nemesúr, népes és gazdag családjának ez a valaha tekintélyes, de legutóbbi éveiben rongybábuvá roskadott tagja, miután nyálasan és vérben úszva, ketté-repesztett és szétlapított, ősz fejével az asztal alá rugdosták, lökték, most ott maradt a sáros padlón egészen az első kakasszóig.

Mindaddig, amíg a fiai, kikent-kifent fekete-sárga pandúrok kíséretében, úgyszólván titokban föl nem szedték, és lenvászon zsákot húzván rá el nem vitték frissen megvasalt, címeres homokfutójukon. Az aranyfényes családi címer szárnyát kitaró vadkacsát ábrázolt, melynek fészkében ezüstből és bronzból vert kígyók és gyíkok nyüzsögtek, és a kocsi egyebekben is olyan parádés volt, hogy egyiptomi rubinból kirakott monogram hivalkodott még a sáros, sárgaréz hágcson is.

*

Akkor hát most, mától kezdve örökétig, hadd tudják meg mindenek, hogy azok az idők úgy kezdődtek, hogy Uroš Šimić strázsamester, korábban magisztrátusi ügyvédbojtár, utóbb pedig császári és királyi kapitány, kibontotta a nemzeti lobogót, a nadrág korcából előrángatta a kigombolta az ingét, pávaszemes, zöld kalapját csáléra csapta, majd a Megyeháza előtt, az éhes és szomjas nép meg az illendőképpen öltözött kishivatalnokság előtt zölden habzó szájjal eldörögte, hogy megvirradt a szabadság napja.

Meg úgy, hogy a bécsi kurmacherság árucikkeinek és az Udvar minden kotyvalékának, a mindenféle jöttmentek elburjánzott vállalkozásainak, a délvidéki gőzhajózási társaságoknak meg a tűzoltófecskendők, szárazmalmok, serfőzdek, kendergyárak és szélmalomok összes tulajdonosainak ázsíója egyszeribe szerteoszlott, és az árak nagyot zuhantak.

Meg úgy, hogy a vörös báró Dragojlo Kušlan – a *Slavenski Jug* fő gyámolítója és szerkesztője, aki mindig azt mondta, amit gondolt, és ahogyan gondolta, aszerint cselekedett, és aki akkoriban tette közzé a később közszájon forgó jelszót: miszerint nincsen nép nemzetiség nélkül, amiképpen test sincs csont nélkül –, nos, ő, midőn sebbel-lobbal az Arany Prágába sietett a szláv testvérmépek egyesítése céljából, a Ferencz-csatorna meg a Kígyópatak bal partján sorakozó tanyákon összevásárolta és a batárja elé fogatta a négy legeslegjobb, bodrogi fehér paripát, a meglevő szlavón gebéket pedig leszerszámozta, és kicsapta őket, hogy ott leheljék ki párájukat a tágas, vizenyős bácskai rétekben, és varjaknak szolgáljanak étkükül.

Meg úgy, hogy a vajdaválasztás és a pátriárka megválasztásának szándékával, a csodákkal és szenvedésekkel felövezett Karlócára össznépi Nemzetgyűlést hívtak össze. Az embereknek azt a mind a mai napig tanulságos és emlékezetes gyülekezetét, melyre a maga idejében mindenki, aki bátorságban élt, örömteli arccal tekintett mind Szenttamáson, Pancsován, Becskereken, Zimonyban vagy a kies Fruška-hegy mentén, mind pedig széles e Torontálban vagy a Tisza-melléken, Vukovár és Eszék környékén, de magában Bodroiban is, csakúgy, mint a Duna, a Száva és a Mosztonga mentén meg akár hét nap-hét éjszakai járóföldre is onnan.

Meg úgy is kezdődött, hogy tüzet élesztő szelek kerekedtek, meg súlyos, sötét felhők, alattuk tengernyi rettegés és nyomorúság.

Tudják hát mindenek, vagy mi a szösz: mindent tudjanak meg, mindent, mindent, amit emberi szem látott, fül hallott, kéz megérintett, nyelv kimondott, elme gondolt, szív eldobogott.

*

Az első, amit nyélbe ütöttünk, még a kezdeti nagygyűlésen, amikor a nép a Városháza előtt, a piactéren összesereglett – akkor tájt, amikor nagyságos vicispán urunk, Isidor-Sida Bodroški is missziózni járt át a Dunán, a szenátorok tekintélyesebbje pedig úgy mentette az irháját, vitte a bűdöst, hogy a császári Szerezsán-várban elszállásolt Miguel és Zannini regiment három kompániájának meg egy eskadron huszáranak oltalmába helyezte magát a Kígyós-patak túlsó partján – no, szóval, az első, amit nyélbe ütöttünk, a híres-neves deputációink voltak, melyek csupa városi kiválóságokból és iskolázott fiatalemberekből toborzódtak, de szorgalmas, becsületes környékbeli tanyasiakból is nemkülönben.

Hét deputációt menesztettünk a szélrózsa minden irányába.

A leghivatalosabb a mi harmadiknak megválasztott küldöttségünk volt, két kitűnő fiskálissal, egy gáncstalan katonatiszttel meg egy istenáldotta esperessel a tagjai közt. Azaz, név szerint Pavle Mladenović-Cuker és ügyvédtársa Jovan M. Grujić, valamint Irinej atya, mint aki valóságos megtestesülése a hitnek és a tisztességnek, a türelemnek, a határtalan bölcsességnek és kitartásnak.

Annyian voltak, hogy Dunát lehetett volna rekeszteni a fekete-sárga császárság mind a tizenkét nemzetének népes deputációival, amelyek azokban a napokban, kihallgatást remélve a császár vagy az Udvari Haditanács színe előtt, elárasztották Bécset, és dugig megtöltötték a vendégfogadókat, de kötve hiszem, hogy közülük egy is a mieinknél erősebb, fölkeszültebb lett volna az előre nem látható fordulatokkal, bonyodalmakkal és tévutakkal szemben.

Egy másik küldöttségünk szárazföldön vágott neki a Tiszának, hogy bejárja a Sajkás-vidéki városokat és falvakat, hogy felmérje a helyzetet, az esetleges forrongást határőr testvéreink körében.

Ezek a következő hőseink valának: a Danilov testvérpár, úgymint Stevan és Stojan, Stevča Popović parasztkapitány, Zako Pavao városi írnok, Bekvalac Uroš papnövendék meg Árendás Sándor rímfaragó, akiről azután, hogy váratlanul eltávozott Bodrogból, nem hallottam többé, csupáncsak annyit, hogy böcsülettel csatlakozott a Rákos mezején táborozó paraszthadakhoz. Oda, ahonnan az a híres költő, a Petőfi Sándor üzent – akit vagy a világosi dzsidák kaszaboltak le, vagy a világosi löporfűst fojtott meg, vagy akinek egy világosi golyó pörkölt oda a homloka közepére, ki tudja –, ő üzent tehát, figyelmeztetve a pozsonyi kormányzatot meg a pozsonyi lázadó urakat, mert igazságot követelt a népnek, és fölleprikázva várta, hogy az országgyűlés eltörölje az úrbért, és követelte, hogy igazságosan osszák szét a semmivel sem behatárolt urasági birtokokat, szántóföldeket, legelőket, erdőségeket és vadászterületeket.

A forrongó Pestre és a még éppen csak ébredező Pozsonyba, az összes szükséges papírokkal és proklamációkkal, a nép tizennégy pontba foglalt, igazságos és bátor követeléseivel, kiáltványainkkal, folyamodványainkkal, jelentéseinkkel és döntvényeinkkel felszerelve még azon este útnak eredt a pozsonyi Diétára meg egyenest a nagy hírű Kossuth Lajos színe elé járulandó Grujica Palanački tanár, a szép Joakim Obušević és a harc-edzett vitéz, Vujadin Danilov. Magyarul is, németül is jól beszéltek, volt alkalmuk meg-

tanulni az iskolában meg a fonóban. Mondhatni, európeerek voltak, európai nedveken neveledett európai csibészek. Obušković, példának okáért, párizsi és varsói deák is volt, de Krakkóban végzett jogot, majd egy ideig pesti festőműtermekben forgolódott. Na, a bodrogi preparandián pedig, bizony, sem a hitoktató, sem a metafizika, vagy a helyesírás, vagy az algebra professzora nem ismert őnála jobb növendéket. Grujica Palanački, a tanára, nem hiába szemelte ki a pesti és pozsonyi deputációba...

Hát, így valahogy kezdődött... Meg úgy, hogy szólnál is, villámcsapásnál is sebesebben, a szerbség nagy elkeseredésére, s jócskán mellébeszélve a sajtóban, alaposan befelelt a papírízű *Pesti Hírlap* meg a többi, tejjel írt pozsonyi meg pesti zsrnál – miszerint a magyar nemzet, az ezredéves magyar történelem, a magyar közgazdaság, kereskedelem és kultúra egyedül jogszerű kérdésein, az oszthatatlan és istenadta Magyarország kérdésén kívül, minden más követelés meg folyamodvány, ultimátum és önfejűsködés dolgában egyedül a kivont kard dönthet.

Aztán meg így folytatódott

Egy ködös, esős nap, még azon a zivataros őszen, amikor a Ferencz-csatorna partján táborozó főhadiszállást meg a bodrogi ármádia zömét is már áthelyezték a városba – hogy az üszkös romokat takarítsák, rendezzék –, két, állig felfegyverzett futár érkezett csészán.

Körülkapta őket a zsibongó gyerekhad, azoktól tudták meg, merre van a preparandia meg a Városháza.

A futárok Stevan Petrović Knićanin tanácsnok-ezredes bizalmas levelével, írásos parancsolatával jöttek, mely szerint a szerviánok meg a Sajkás-vidékiek, teljes hadfelszerelésben, ágyúikkal, lovaikkal, sajkáikkal egyetemben mielőbb és minél észrevétlenebbül szálljanak táborba Tamáslakánál, az ottani parancsnokság szolgálatjára.

S ezek aztán, egyik szavukat a másikba öltve, nekipirulva, kipállva, meséltek rogyásig:

– Az utóbbi három hónapban a tágas Dél-Bácskát meg a Bánságot keresztben-hosszban, meg srégen is, több nagy csata és számos kisebb csetepaté borította gyászba vagy jutalmazta győzelmi koszorúval.

– Ők megverték minket Nezsénynél, Jaraknál, Fehértemplomnál, Perlasznál, Mariolánában, Iloncnál...

– Mi pedig nekik mutattuk meg, mekkora nagy a szívünk: Szenttamásnál, a Moldaván, Ludasnál, Temerin alatt, Torontálvásárhelyen, Ürményházánál, Szárcsánál...

– Aztán visszaadtuk nekik, majd megest visszavettük a fennhatóságunk alá Varázsliget, Perlaszt, Nezsényt, Szőreget és sok más helységet...

– Sok falura, városra, a dülők mentén rengeteg tanyaházra virradt a reggel hol az ő, hol pedig a mi őrzárunk alatt...

*

Ültünk a Meránban, a kerthelyiségben, iszogattunk és újságot olvastunk.

– Hagyjátok a csudába ezeket az elévült papírokat – húzta ki magát Andra, és letette a poharat. – Idefigyeljete, emberek! Amit most mondok, a legfrissebb hír. Minden elveszett. A háborúnak vége. Az osztrák és a cári hadak diadalmármorban úsznak. A jereváninak nevezett gróf Iván Fjodorovics Paszkijevics tábornok, varsói herceg és fővezér

ármádiája bevette Kronstadtot, Fogarast, Szebent, Szentgyörgyöt, Debrecent, Hermannstadtot és Világost...

– Augusztus 1-jén délután öt órakor a világosi meg a szöllősi mezőn az egész hadsereg kettős rendekbe állt. A talpasok letették a földre a puskákat meg a patrontáskákat, a huszárok leszálltak a lóról, és a nyeregkapára akasztották a kardjukat. A lobogók lebocsátva, az ágyúcsövek visszafordítva és a torkukra buktatva. A honvéd- és huszártisztek leereszkednek a Dunához, majd Orsovánál meg a folyómelléken Törökországba szökdösnek, és turbánt raknak a fejükre.

Már csupán hét megerősített vár csekély őrsege nyújt ellenállást és alkudozik a megadás feltételeiről, úgymint: Arad, Baja, Komárom, Munkács, Pétervárad, Szeged és Bodrog...

– Pátriárkánk Bécsben vendégeskedik, a nagyságos bán pedig már tele van aggatva mindenféle érdemrenddel, még tán az Aranygyapjút is megkapja, akárcsak Radetzky a lombardiai meg velencei mészárlásért...

– Már a csecsszopó gyereknek is világos, amit a télen minden utcasarkon beszéltek Belgrádban, hogy mi ugyanazt kapjuk majd jutalmul, amit a magyarok büntetésül. Az európai sajtó kórusban harsogja, hogy az oroszok ma elérték a Dunát, de ki tudja, holnap már a Rajnán virrad rájuk a reggel. Hej, adja a Jóisten, hogy megérjük, még ha aggastyán korunkban, ágyban, párnák közt kell is kimúlnunk ebből a világból!

*

Boldogasszony napjáig két éjszakát Ófaluban töltöttünk, kettőt Vraneševóban virrasztottunk át, egyet-egyét pedig Gyuricsban, Szentivánon és Vodicában ücsörögtünk végig.

Egyetlen kocsmát el sem mentünk el csak úgy, lett légyen az akár a faluban, akár valahol a határban. Amerre csak jártunk, rotyogó bográcsok fogadtak. Megcsikorduló állkapcákkal, gyürekezésig zsíros mancsokkal faltunk, utána aztán görögdinnyével meg szalmolatlan hideg fröccsökkel oltottuk határtalan szomját testünknek.

Délben aztán, a Sztapári Boldogasszony első napján, Momir Bojanić hírül hozta, hogy az orosz sereg Jaroson és Blazsarán át, négy oszlopban Sándor alá ereszkedett, ugyanakkor a Dunán, a fellegrárral szemben, a császári ágyúnaszádok meg a báni flottilla lőszeres dereglyéi rajvonalba fejlődtek és lehorgonyoztak.

– A szerezsán helyőrség nem akarja letenni a fegyvert. Nem adja fel a várat, hanem feltétel nélküli szabad elvonulást követel, sőt még az orosz cár írásos garanciáját is ezen fölül – sorolta Bojanić lélekszakadva. – Ezért aztán a bécsi meg a moszkvai császár elhatározta, hogy kiirtja a föld színéről a rebelleket.

A sztapári ifjúság három, féderes kocsira fölkapva, a Liget mellett vezető ófalusi úton megindult a Mosztonga irányába. S hajts Ófalun, Oblicán, majd Szentivánon keresztül.

Gyuricsban aztán, hó-ha, nagy nehezen megállítottak bennünket.

– Hát nem halljátok, micsoda lövöldözés van Bodrogvár felé?! Nem halljátok, hogy dübörög?

– Semmi haszon fejében már ne vigyék vásárra a bőrötöket, testvérek! Amelyik háttárba beütött az ördög, a fű sem nő ott többé.

Talpak alatt rengett a föld. Úgy ropogtak a fegyverek, mintha üres oltár előtt száz meg száz füstölőedény koccanna össze reszketeg kezekben. A Bodrog környéki erdők fáira va-

lósággal rászakadt a kormos égbolt. A távolból mintha sebesült őzbak bömbölése gurgulázott volna.

A poros út fölött pacsirták cikkantak a magasba párosan, s áttetsző szárnyukkal pirregve csattogtak tova a tájban. Valahonnan, mintha hordóból jött volna, csókák reszelős károgása hallatszott.

Úgy dörgött és villámlott a Kígyós-patak meg a bodrogi romváros fölött, mintha a muskétákban maga az ördög fújná a taplót, és csupa golyóbist, bombát, kartácsot, ólmot, lőporfüstöt és durrogást öklendezne.

Néhányadmagunkkal – bámészan, izzadtan, belesüketülve mindahányan – fölmásztunk a gyuricsi Boldogasszony-templom romos tornyába, onnan néztük, ahogy Bodrog várárt és városát elnyeli a füst- és lángtenger.

*

Az ősz enyhe volt, almából erre mifelénk, a sztapári sáncban, annyi termett, hogy a fák ágai a földet separték.

A színültig telt hordókban erjed a cefre.

A zöltség, a krumpli elvermelve.

A befőtt a spájzban, az evenkák a gangban.

A bor lefejtve.

Egymás után morzsolódnak a napok.

Észrevétlenül váltják egymást szilaj és szemérmes éjszakák.

*

... A Kingya buckás mezsgyéi felől aranyló porfelleg száll a bíborszín esti égre. Az álmos messzeségből üzenetet hoz a szél. A század méhéből daccal bűg a szabadságharcosok tárogatójának siráma. Az utcákon patakokban folyt a vér. A szétvert koponyákból kilocsant az agyvelő. Halálsikolyok hasítottak a levegőbe. Hogy aztán az elesettek tetemei meg a rabláncra fűzött életben maradtak fölött gőgösen magasodjon a kúria, Metternich álnok ajándéka, hogy a tornyos városháza és a város fölött, melynek nyugalmát bakter vigyázta éjjelente, hódolatra intő aranybetűk sziporkázzanak a sors csillagaiként. Az ősi vártán azonban ott áll a paraszt mintegy gondolatlan gondban, végtelen századok keserveitől mintegy kővé váltan, mintegy síremlékeként az 1848-as hősöknek, annak a '48-nak, amikor szláv és magyar paraszt egyet akart: szabadságot...

BORBÉLY JÁNOS fordítása

FRIED ISTVÁN

Nyelvújítás, nyelvválasztás – úttévesztés?

A magyar olvasók előtt jól ismert az az (önmagában és tágabb kontextusában egyként ellentmondásos) állásfoglalás, amely a Kazinczy Ferenc nevével, működésével, nyelvvelméletével és irodalomszemléletével kapcsolatos. És amely valószínűleg Ady Endre egy mondatát nevezheti meg „ötletadójának”¹, hogy aztán Németh László többfelé irányuló irodalom- és nemzetelgondolásaiban bontakozzék ki;² amely elgondolások kevésbé színvonalas, ha lehetséges, még inkább „ideologikus” irodalomtörténété torzuljanak Féja Gézá-nál.³ S hogy ez a történet ne érjen teljesen véget, az utóbbi két évtized irodalomtörténeti kutatásai során új, némileg megváltoztott tartalommal töltődjék föl.⁴ Nevezetesen arról a kérdéstről van szó, hogy Kazinczy nyelv- és stílusválasztása, ezzel szoros összefüggésben irodalom- és nemzetstratégiája visszaszorított-e, eljelentéktelenített-e (egy időre?) valami nála lényegibbet, „gyökeresebbet” (egyeseknél: „magyarabbat”!); Széphalom, az irodalmi központ vajon hatalmi központtá vált-e, amely kíméletlenül lecsapott a deviánsnak vélt jelenségekre (például: Verseghy szolnokias hajlításaira, Csokonai műfajközöttiségére, Berzsenyi dunántúli tájszavaira); ekképpen ellene szegült-e a többcentrumúságnak (vajon ki célozta ezt meg Kazinczy korában?); rövidre fogva és zárva: a monologikus (költői, kevésbé prózaírói) beszéd uralmát készítette-e elő/alapozta-e meg? S ezen keresztül az irodalom/kultúra „hígabb” személyiségeinek érvényesülését tette volna lehetővé? Ezt viszont, mármint e „tévutat”, a „kazinczyánus”-nak bélyegzett irodalomtörténet igazolta (Toldy Ferenc, Eötvös József, Riedl Frigyes, Négyesy László, Halász Gábor, Szauder József, Sinkó Ervin mellé bizonyára idesorolható lenne Horváth János is! – és most nem beszélnék a költői-írói tanúságtételekről, Petőfitől Radnótiig, Babitsról és Kosztolányitól Ju-

¹ Ady Endre: *Van-e magyar nyelv?* In: A. E. Összes prózai művei. X. S. a. r. Láng József és Vezér Erzsébet. Budapest 1973. 104. („Ott kezdődik, hogy Kazinczyék eldobtak egy gyönyörű nyelvet, amikor egy nyelvet akartak bolond apostolsággal megjavítani.”) Ady másutt nagy tisztelettel nyilatkozik Kazinczyról: Összes prózai művei. VIII. S. a. r. Vezér Erzsébet. Budapest 1968. 281.

² Németh László: *Kisebbségben*. Kecskemét 1939.

³ Féja Géza: *A felvilágosodástól a besötétedésig. A magyar irodalom története 1772-től 1867-ig*. Budapest

⁴ Csetri Lajos: *Egység vagy különbözőség: nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*. Budapest 1990. A kötet némileg polemikus ismertetése tőlem: Irodalomtörténeti Közlemények 1991. 97–102. Legújabbán S. Varga Pál: *A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*. Budapest 2005.

hász Gyuláig, Máraitól Szabó Magdáig, Nemes Nagy Ágnesig).⁵ Mindezekért (az említett kutatás úgy véli) perújítás szükséges, legalább az irodalomtörténeti „egyensúly” és méltányosabb megítélés érdekében, de azért is, hogy a Kazinczyétól (és tegyük gyorsan hozzá sürgősen: Németh és Féja szerint a Babits Mihályétól) eltérő nyelv- és nemzetstratégiák rehabilitáltassanak.

Ott értek egyet (de szinte csak ott) az anti(?)-kazinczyánus, Babits-ellenes kutatással vagy megfontolással, hogy részint az irodalom- és nyelvtörténetek sosem egyesültek, a kortársak által felvázolt (amennyiben felvázolt, nem csupán ötletszerűen megpendített) alternatívák legalább oly mértékben számon tartásra méltók, mint a valóban létrejött változat(ok), részint az irodalmi, irodalomtörténeti, nyelvelméleti konvenciók által elfedett, felejtésre ítélt esélyek és variánsok szembesíthetők a látható, feltárt elgondolásokkal. Az azonos kontextusban elhelyeződés éppen azt mutathatja meg, hogy a személyi feltételeken túl (azok szerepét nem lebecsülve, de messze nem túlértékelve) miért lett az egyik és nem a másik koncepció sokáig, helyenként még ma is nagyobb jelentőségű, sikerű, mint egy/a másik.

Ami azonban további kétségeket támaszthat, az többnyire az összehasonlító irodalomtudomány aspektusának teljes vagy részleges figyelmen kívül hagyása. Hiszen a magyar (de természetesen nemcsak a magyar, hanem a XIX. századi irodalom/irodalmi nyelv-történetet tekintve például a cseh)⁶ irodalomszerveződésben számottevő szerephez jutó fordítói mozgalommal és a fordításprogrammal szembeállított eredetiségigény (a horvátoknál, a szlovéneknél, a szerbeknél és ukránoknál hasonló kritikai mozgásoknak lehetünk a tanúi) értelmezésében

1) Elhanyagolódott a fordítások nemzeti irodalmi funkciója;

2) Az eredetiség romantikus ideája vetült vissza az alapjában klasszicista stíluselképzelést és művészetfelfogást képviselő korszak szerzőire.

E két szempontot pedig akár úgy is lehetne újrafogalmaznom, miszerint a „legnemzetibb” (!) költőmagatartásként vélt fordítói tevékenység (hiszen a fordítások csak az adott nemzeti irodalmon belül számíthatnak befogadásra) felfogható úgy is, mint a világirodalommal kezdett párbeszéd, amely – s ez nem paradoxon – a nemzeti irodalom differenciálatlan műfaji rendszerét kiteljesedni segíti (vö. a cseh irodalomban jelentékeny, XIX. század eleji próza fordításokat⁷, Csokonai átköltéseit olaszról a magyar rokokó újragondolása érdekében, Dositej Obradović Lessing-mese tolmácsolását a korszerű szerb prózanyelv létesítése céljából, Prešeren Byron-átültetését stb. stb., de idesorolható volna Kotljarevskij ukránosítása a travesztált Aeneisnek ukrán népnyelvet felhasználó fordítását illetőleg); ugyanakkor az irodalmi és nyelvi „eredetiség” követelése a kelet-közép-európai nyelvújítások periódusában akár a nemzetközi irodalmi kapcsolatok előli látványos elzárkózást igenelheti, az önmagába visszaforduló és terméketlennek bizonyuló, később önelvűnek nevezett irodalom-„fejlődés” meghirdetését. Természetesen ez nem feltétlenül történik

⁵ Az egyes műveket illetőleg a Busa Margit készítette Kazinczy-bibliográfiákhoz utalok. Első kötete 1981-ben, a második 1994-ben jelent meg. A folytatás a *Széphalom Évkönyv* köteteiben kereshető meg.

⁶ Vodička, Felix: *Cesty a cíle obrozenské literatury*. Praha 1955., Uő: *Počátky krásné prózy novověské: příspěvek k literárním dějinám doby Jungmannovy*. Praha 1994.

⁷ Vodička: *Počátky...* i. m.

így, de azt állíthatom, hogy ezek a lehetőségek „esélyként” ott lelhetők akár a vitázók közötti mezőn.

Még egy, alig emlegetett szempont megfontolását javasolnám. A magyar irodalomtörténet kelet-közép-európai kontextusban való tárgyalása ugyan több ízben merült föl igényként, a „gyakorlati”, azaz korábbi szövegekre építő vizsgálódás azonban csak részeredményeket mutathat föl. Németh László jó okkal és több érveléssel állította, miszerint a három középkori királyság (a cseh, a lengyel, a magyar) együttes⁸, egymásra vetített, egymáshoz viszonyított tárgyalása a magyar (de valamennyi) történetírást meggyőzőbb megállapításokhoz, védhetőbb „vezetésekhez” irányíthatja. Csak sajnálni lehet, hogy Németh, mint annyiszor, a „terv”-nél, a vázlatnál maradt. S azt még jobban, hogy ez a rendkívül inspiratív ötlet nem gyümölcsözőtt a kelet-közép-európai nyelvújítások valóban összehasonlítható elemzésében. (Tőle származik a kissé nagyvonalú kijelentés: „A cseheknek, lengyeleknek éppúgy megvan a Kazinczyjuk, mint nekünk.”)⁹ Egyedül Richard Pražák „tipologizálta” térségünk XVIII. századvégi, XIX. századelői nyelvi mozgalmait az európai nyelvi standardhoz csatlakozás mikéntjének szempontjából (a „felzárkózás” joggal lett pejoratív hangulatú napjainkra), az európai nyelvészetséghez tartozás tudatosulása példáját a cseh és a magyar nyelvújítás szolgáltatta, míg a szlovák és a szerb irodalmi nyelv megalkotásában a kiválasztott népnyelv, tájnyelv játszotta a főszerepet. Pražák több rövidebb tanulmánya¹⁰ természetesen egy monografikus feldolgozás esetén kiegészítésre szorulna. Egyfelől azzal, hogy az európai *Sprachbund*hoz tartozás tudatosulása, tudatosítása a nyelvi neológia több fázisának egymásutánjában ment végbe, másfelől a tájnyelvből megformált irodalmi nyelv alakulástörténetében a szorosabb értelemben vett nyelvi tényezőkön túl vallási, művelődésszociológiai, esztétikai vonatkozások is szerepet játszhatnak, minek következtében – nem tagadva az alaptételt – a nyelvteremtődésnek szélesebb bázisára sem árt utalnunk. Arra nevezetesen, hogy a szlavisztika tudománnyá fejlesztése (a szlovén Kopitar és a cseh Dobrovský részéről) eleve a komparatív elgondolásokat részesítette előnyben, s a nyelvi változások néprajzi-művelődéstörténeti mozzanatait sem hagyta figyelmen kívül. Még világosabban kitetszik ez, ha arról a két „nyelvújításról”, a horvátról és a szlovénról, gondolkodunk el, amely kontextusba helyezésének ürügyén fogalmazódott meg a jelen dolgozat címe, és amely elgondolás során messze nem meglepetésszerűen olyan problémákra is bukkanhatunk, amelyek a kazinczyánus – anti-kazinczyánus (de nem – egykorú terminussal élve – orthológus és neológus) vitákban tevőlegesen és máig hatóan jelen vannak. Azaz a szláv irodalomtörténetek terminológiájával élve: a „nemzeti ébredés” korában¹¹

⁸ Németh László: *Szekfű Gyula*. In: Sorskérdések. S. a. r. Grezsa Ferenc. Budapest 1989. 530–532.

⁹ Uő: *Magyarság és Európa*. In: Uo. 294.

¹⁰ Pražák, Richard: *Dobrovský a Kazinczy*. In: Sborník prací Filosofské Fakulty Brněnské University D. 17–18. Brno 1971. 45–60., Uő: *Neologická hnutí a předpoklady tzv. národního obrození u Čechů, Slováků a Maďarů z hlediska vývoje jejich vzájemných vztahů*. In: Otázky dějin střední a východní Evropy. Brno 1971 169–183., Uő: *Typologická charakteristika českého a slovenského neologického hnutí ve srovnání z vývojem u Maďarů a Rumunů*. In: Československé přednášky pro 7. mezinárodní sjezd slavistů. Praha 1973. 411–416., Uő: *Zur Typologie der tschechischen und slowakischen neologischen Bewegung im Vergleich bei den Magyaren und Rumänen*. In: Aufklärung und Nationen im Osten Europas. Hrsg.: László Sziklay. Budapest 1983. 375–395.

¹¹ Nemzeti ébredés és nyelvi mozgalom viszonyáról ezúttal szlovén tanulmánykötetet ajánlok figyelembe: *Obdobje slovenskega narodnega preporoda*. Ljubljana 1991.

a nyelvújítás, a nyelvválasztás szükségszerűnek mondható. A hosszabb fejtegetést megelőzve, ideírom Kemény Zsigmond *Még egy szó a forradalom után* című röpirat-esszéjéből a tézisemet alátámasztó sorokat:

„Mindenütt, ha nagy forradalom indíttatik a nyelv ellen, az a társadalomnak az új eszmék és új szükségek iránti fogékonyságot jelöli ki. Mindenütt, hol a neologizmus győz, az új szavak, szókötések és nyelvszabályok által annyi eszme oltatik a társadalomban, a harc közt pedig, mely a nyelvújításért folyt, annyi gyarapodást nyert a közszellem, annyi erélyt és éberséget az ítélet, annyi vizsgálódási hajlamot az irodalom, hogy nem sok idő múlva az egész társadalom fogalmai, kívánatai és világnézetei gyökeres reform felé sietnek, és viszont kevés évek múlva, a társadalom átalakulásának ügyfolyama, az állami formák és jogszervezet átalakulását nélkülözhetetlenül előidézi.”¹²

S bár Kemény Zsigmond a levert magyar szabadságharc tanulságait mérlegelve, a nemzeti mozgalom kulturális fázisának nyelvi történését körvonalazza, valójában az irodalmi nyelv teremtésének folyamatát vázolja föl, a nyelvújítás/nyelvteremtés¹³ hatástörténetét, amely közvetve vagy közvetlenül elsősorban lehetővé teszi a korszerű, az európai nyelvekéivel/irodalmiáival azonos terminológiát, másképpen fogalmazva: a megnevezhetőség esélyét hozza létre. (Hasonlóképpen látja Kölcsey Ferenc is Kazinczy szerepét új-literatúrai időszak alapítójaként.) Ilyen értelemben a horvát és a szlovén irodalmi nyelvért folytatott küzdelem az ilyen típusú modell(ek)kel írható le. A horvát esetében három, korábban standardizált, számottevő (irodalmi) múlttal rendelkező nyelvváltozat állította választási kényszer elé azokat, akik a nyelvi „egységesítés”-en túlmenően egy, az egész nyelvterületet magába foglaló, az áttétel nélküli párbeszédet szorgalmazó nyelvi magatartást tartottak szem előtt. A választás szükségszerűségét indokolta, hogy a horvátoknak is volt középkori királyságuk, amelyet a magyarokéval perszonálunió kapcsolt össze, emellett a közös törökellenes harcok emléke (irodalmi megnyilatkozása Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelem* című eposza, amelynek horvát fordítását Zrínyi Péter készítette el). De a közeli múltból derenghetett még részint a közös anti-jozefinus ellenállás és a magyar jakobinusok mozgalma, amelynek horvát résztvevői is voltak, és a horvát forradalmi éneket Verseghy Ferenc fordította magyarra. Egészen más a helyzet a szlovén nyelvfejlődést tekintve. Részint azért, mert sem nem rendelkeztek a „nemesi köztársaság”-nak azzal a változatával, mint a horvátok meg a magyarok, sem nem a középkori királyság emlékével, legfeljebb a szlovén tudatot erősítő nyelvemlékkel (*Brižinski spomenik*), bibliafordítással (Trubar), valamint a több tartományra szakítottság (és több országba vetettség) tényezőjével. S minthogy még oly értelemben sem volt évszázadokig (kulturális) központjuk, mint amilyen értelemben Zágráb vagy Varasd, Dubrovnik vagy Split, Buda vagy Pozsony, Kolozsvár vagy Gyulafehérvár, ellenben a földrajzi adottságokból is következőleg a tájnyelvi megosztottság mondható jellemzőnek, nyilvánvaló lett, hogy a nyelvteremtés legalább oly mértékben nyelvválasztás lesz, mint a horvátoknál vagy a szlovákoknál (a horvátokkal összeköti a nyelvválasztást az azonos valláshoz tartozás, a szlovákokétól megkülönbözteti, hogy a szlovákok esetében a tájnyelvi eltéréseket keresztelte az evangélikus-katolikus nyelvi

¹² Kemény Zsigmond: *Még egy szó a forradalom után*. In: Uő: *Változatok a történelemre*. Szerk., utószó, jegyz. Tóth Gyula. Budapest 1982. 397. A szerkesztő modernizálta a helyesírást.

¹³ Auty, Robert: *Spracherneuerung und Sprachschöpfung im Donauraum 1780–1850*. Österreichische Osthefte 1961. 363–371.

különbözés). Ennek folyományaképpen a szlovén irodalmi nyelv egy, meghatározott nyelvvariánsra, adott esetben Ljubljana és környéke nyelvváltozatára és az etimologizáló helyesírásra épült; természetesen az elfogadtatás nem ment küzdelmek nélkül. De a küzdelmet hosszú távon vitathatatlan kimenetelűvé tette, hogy a XIX. századnak az európai romantika csúcsteljesítményeihez mérhető életművel rendelkező szlovén költője, France Prešeren (1800–1849) szintén ebben a nyelvváltozatban alkotta meg verseit és fordításait.¹⁴

Az első tanulság, ami az eddigiekből levonható, hogy a XVIII. század végének, a XIX. század első négy évtizedének irodalom- és nyelvtörténete Kelet-Közép-Európában mindeütt a nyelvújítás, a nyelvteremtés jegyében írható le (a lengyelt leszámítva), s ez a nyelvújítás/teremtés lényegében nyelv választás, a legtöbb helyen egy korábban standardizált nyelvi változat és/vagy egy népnyelv/tájn nyelv irodalmi nyelvvé emelése. Ami természetesenülleg azzal járt, hogy a konkurens nyelvek, változatok visszaszorultak, egy kisebb, zártabb közösség nyelvévé lettek, esetleg megmaradtak dialektusnak vagy szociolektusnak (mint a szlovák evangélikusok bibliai cseh nyelve vagy a szerbeknek a liturgiában használt egyházi szlávja). Aligha vitatható, s ez a második tanulság, hogy a feltétlen nyereség mellett ez veszteséggel is járt. Azok jártak jól, akik az adott standardizált nyelvet, az adott dialektust eleve birtokolták (szűkebb értelemben vett anyanyelvként), s azok jártak rosszul, akiknek nyelvhasználatát túlbuzgó vagy csupán (némi) egyoldalú nyelv szemléletük alapján ítélkező kritikusok provinciálisnak, avítnak minősítették. Ebből – önmagában – nem következhet sem a választás helyessége, sem helytelensége. Mindössze annyi, hogy a választással, főleg a választást követő első periódusokban, olykor a kizárólagosság, a türelmetlen ítései szemlélet járt együtt. Kazinczy elmarasztalta Csokonai működésének több területét (míg másokat elismert), Matija Čop¹⁵ és Prešeren elmarasztalta a korban monstrum scientiarumként emlegetett tudós Jernej Kopitart. A harmadik tanulság, hogy ezek az egymásra emlékeztető nyelvújítások egész Kelet-Közép-Európában mintegy három-négy évtized alatt következtek be (a szlovákoké az 1840-es esztendőök elején), a horvátoké az 1830-as esztendőökben, akár a szlovéneké (ábécé-harc: 1833), a cseheké és a magyaroké valamivel korábban, még a XVIII. században kezdődött meg. Hozzátenném, méghozzá hangsúlyosan, hogy nyelvújításnak csak a rövidség kedvéért neveztem el, legalább oly mértékben stílusújítás, kis túlzással, megint Németh László szavát kölcsönkérve: irodalom-alapítás (igaz, ő Puskin-könyvében¹⁶ él e terminussal); ezt elfogadva, annyit módosítanék, hogy a nyelv választás egyben hagyomány választás- és értelmezés. Ami annyit jelent, egyszerűen nem igaz, hogy Kazinczy vagy Vuk Karadžić, Jungmann vagy Matija Čop, Ljudevit Gaj¹⁷ vagy Ludovít Štúr ne lettek volna mélyen elkötelezve a nyelvi-történeti-nemzeti múlt

¹⁴ Prešeren, France: *Poezije in pisma*. Ured. Anton Slodnjak. Ljubljana 1964.

¹⁵ *Pisma Matija Čopa*. Ured. Anton Slodnjak. Ljubljana 1964. 1–2. Vö. még: Kos, Janko: Matija Čop. Ljubljana 1979.

¹⁶ Németh László: *Puskin*. Budapest 1967. 5–7. Németh László irodalomalapító névsora meglehetősen vegyes. A megállapítás, miszerint Kazinczy „a modern magyar irodalmat megalapította”: Négyesy Lászlótól származik. Vö: N. L.: *Kazinczy pályája*. Budapest 1931. 170.

¹⁷ Despalatović, Elinor Murray: *Ljudevit Gaj and the Illyrian Movement (to 1843)*. Ann Arbor, Michigan, 1975., Horvat, Josip: *Ljudevit Gaj. Njegov život, njegovo delo*. Zagreb 1975., Stančić, Nikola: *Gajeva «Još hrvatska ni popala» iz 1832–33 i ideologia Ljudevit Gaja u pripremnom razdoblju hrvatskog narodnog preporoda*. Zagreb 1988.

egésze iránt, miközben hagyományválasztásuk szelektív volt, és hagyománytöréssel járt együtt helyesírási reformjuk és stílusújításuk, nem kevésbé a számukra terméketlennek minősülő stílus, helyesírás elmarasztalásával; a korszerű európai jelenségek megnevezéséhez pedig terminológiai ajánlattal éltek, mely terminológia kezdetben idegenszerűnek hatott; aztán, belőle, ami értékes és célszerű volt, megmaradt, ami nem bizonyult használhatónak, feledésbe merült. A *negyedik* tanulság, hogy e nemzeti mozgalmak sok tekintetben a nyelvújításokkal párhuzamosan formálták meg azt a nyelvi (ön)tudatot, amely ennek a megújult nyelvnek a helyét kereste és találta meg a szűkebb hazai, országos, valamint a regionális és európai kontextusban, különös tekintettel a felvirágzó nyelvrokonosság-elméletekre és nyelvrokonítási fejtegetésekre. Ugyanakkor éppen ez a nyelvrokonosság-elmélet gondolkodtatta el az irodalmi nyelv alkotóit, hiszen a közeli nyelvvaltozattól való elhatárolódás és a távolabbi, rokon nyelvhez fűződő viszony szinte egymást feltételezte.¹⁸ Amilyen mértékben lett „szláv” a tágabb nyelvi-nemzeti kontextus, olyan mértékben zárult ki a látókörből a horvátoknál két standardizált nyelv a választott nyelv miatt, a szlovákoknál a cseh bibliai nyelvet adták föl a szintén szláv nyelvcsaládba tartozás és persze az új irodalmi nyelv kedvéért. Ugyanakkor a horvát irodalmi nyelv teremtését az illirizmus ideológiájának kidolgozása követte, s ezzel párhuzamban a rivális nyelvvel való szakítás, amely rivális nyelvvaltozat részben a magyarral, más tekintetben részben a szlovénnel, megint más az olasszal való kapcsolatot is reprezentálta. A horvátban ugyanis a što, a ča és a kaj nyelvvaltozat egyrészt számottevő (nemcsak nyelvtörténeti, hanem) irodalmi múlttal (is) rendelkezett, másrészt jól körvonalazható tájféldrajzi tényezőkhöz kapcsolódott, mintegy „leképezte” a horvátság elhelyezkedését, egyben emlékeztetett a nyelvi-kulturális kapcsolódások „tartalmi” elemeire. Minek következtében a XVIII. század végétől, még erőteljesebben és szinte meghatározó ideológiai fegyverzettel az 1830-as évektől kezdve vetődött föl a nyelvi-kulturális kapcsolódások újra-értékelésének kérdése, ezzel összhangban a (nemzet)politikai önmeghatározások, önszituálások igénye. Kiváltképpen olyan háttér előtt, amely a magyar reformmozgalom magyarosodási-magyarosítási célkitűzéseiben és akcióiban volt szemrevételezhető, a másik oldalon pedig a német tudományosság segítségével európai hírnévre szert tett szerb népköltészet s a hozzáfűződő imagológiai képzetek befogadástörténetének útja lett szemlélhető. A balkáni mozgalmak, ezen belül a látható és a titkolt szerb aspirációk vonzerejével szemben a horvát–magyar viszonyban beállott zavar szinte előre jelezte a nyelvvalasztásban szerephez jutó megfontolásokat: a három nyelvvaltozat közül az került az első helyre, amely a szerbhez a legközelebb állt, azaz a što-változatra épült a horvát irodalmi nyelv, amely az egységesülésre törekvő horvát elit (és irodalom) beszélt-írott nyelve lett. Ezáltal (nemcsak nyelvileg) megalapozódott és népszerűsödött a *jugoszlávizmus* eszméje, közelebről megnevezve a szerb–horvát (illetőleg ahogy többen horvát részről elgondolták: a horvát–szerb) nyelvi és politikai egysülés, egység, hol az egyérvékenység hangsúlyozásával, hol a balkáni hegemonia megcélzásával feldúsított gondolata felé haladva. Mindez a XIX. század folyamán még jó darabig megfért az ausztrószlávizmussal, amelynek katonai-politikai – emblematis – figurájaként a német nyelvű költőként a birodalmi patriotizmust a magáévá tévő Josip Jellačić, osztrák, császárhű katonatiszt és horvát hazafi nevezhető meg. Ez a nyelvvalasztás, amelynek története összekapcsolódik Ljudevit Gaj, egykori pesti joghallgató nyelvvaltásá-

¹⁸ A horvát irodalom e korszakára vö. Frangeš, Ivo: *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb 1988.

val és illír elképzeléseivel, egyben a horvát nemesi társadalom jelentős szegmensét ki akarta szorítani a horvátság politikai képviseletének pozíciójából: a magyarok szövetségességének számító, magyarórnak elkönyvelt turopoljei nemesség, amely a kaj-horvát vidék örökségét¹⁹ vitte tovább, az országos vihart keltett horvátországi megyei tisztújításokon vívta utóvédharcait az illír-pártiakkal szemben, miközben a što-változat ideológusainak egyre inkább sikerült marginalizálniuk a kaj-horvátságot, annak kultúráját, nem utolsósorban a nyelvet visszaszorítani a dialektus pozíciójába. Ezzel nemcsak a terminológiai váltást tették lehetővé, hanem törlésjel alá helyezték a horvát művelődésnek és ezen belül irodalomnak több évszázados, igen összetett magyar kapcsolataival rendelkező történetéből azt a jelentős fejezetet, amely elsősorban a barokkban a magyar művelődés és irodalom hasonló jelenségeivel mintegy a kölcsönhatás termékeny eseteit mutatta föl. Minek következtében a kajhorvát irodalom és nyelviség szubkulturális tényezővé vált, és majd a XX. században, amikor drámai módon kitetszett a horvát–szerb, szerb–horvát nyelviség és nem annyira irodalmi, mint inkább (napi)-politikai kölcsönösség csődhöz közeli problematikusága, elsősorban Miroslav Krleža révén került vissza a horvát irodalmi tudatba, részint azért, hogy a magyar kapcsolatait nem kevésbé tematizáló horvát szerző igazolta a kaj-horvátnak korszerű versre és prózára alkalmasságát (a *Petrica Kerempuh balladái* és *Az ész határán* című műveivel),²⁰ zágrábi (agrami!) gyermekkorára emlékezve pedig annak a népiségnek emlékeztetése figyelmeztetett, amelyet a kaj-horvát nyelvű nagymama hagyományozott rá, egyben a lepglavai pálos szerzetesek nyelviségét közvetítve.

Még világosabban ismételve a korábban leírtakat: a horvátok közeledése a szerb nyelviséghez és „politikához” részint a jugoszlávista gondolkodás, a déli szlávnak elgondolt egység támadva-védekező magatartását alakította, egyelőre összhangban a Monarchiát átalakítani kívánó szlávizmussal. Ez a korábbi magyar szövetség felmondását eredményezte, és ennek természetes megnyilatkozásaként értékelendő, hogy a magyarhoz közeli kaj-horvát nemesség, annak művelődése, a kaj-horvát nyelv irodalmi emlékezete a háttérbe szorult, (ismétlem) marginalizálódott. Itt most nem az a kérdés vetendő föl: ki a felelős a nyelv- és művelődéstörténet ilyen alakulásáért, és még csak nem is arról szólnék: félresiklott-e a horvát nemzeti mozgalom, a horvát nyelvtörténet, mikor a što-változat melletti döntésével megkezdte egy több évszázados együttélés felbomlásának nyelvi és kulturális előkészítését. Hiszen a horvát (és a magyar) történelem a XIX. században sem volt egyesélyű, egyrészt nem bizonyos, hogy így kellett történnie, másrészt az bizonyos, hogy így történt. Sem Krleža 1930-as esztendőkbeli felszólalása, verses és prózai munkálkodása, sem a horvát történelem szerinte tragikus választásainak következményei nem minősíthetők az 1830-as, 1840-es esztendők fejleményeit, hiszen a kortársi igények és lehetőségek jócskán eltértek attól a megfontolástól, amely az 1930-as esztendők horvát világát ugyancsak egymással vitatkozó, egymástól elkülönülő táborokra tagolta. Annyi állapítható meg, hogy Krleža hosszúverse a *Petrica Kerempuh balladáiban*, a *Planetárium*, a horvát történelem tévútjait vázolja föl, kíméletlen elszántsággal ostromozza Gaj és Jellačić ausztrioszlávizmusát, a kaj-horvát nyelv végzeteként rója föl az elhibázott választást, *Az ész határán* című regényben pedig a regionális tudatot reprezentáló, kaj-horvát népi beszédő magasodik a horvát kisvárosi, provincializmus, maradiság fölé.

¹⁹ *Kajkavische Literatur. Eine Auswahl.* Ein. Anm. Gloss. von László Hadrovics. Wiesbaden 1964.

²⁰ Krleža, Miroslav: *Izabrana djela.* sv. I., sv. 3. Priredio Ivo Frangeš. Zagreb 1973.

Noha Németh László nem kísértc végig Krleža pályáját, jó érzékel figyelt föl magyar részről (nem elsőnek, de viszonylag korán) Krleža munkásságára, és majd Krležától függetlenül fejti ki véleményét a szerinte rossz magyar „nyelvválasztás”-ról, a hibásnak (?) bizonyuló (ám az előbbivel összefüggő), szerinte rossz politikai és kulturális döntésekről. Jóllehet a horvát és a magyar nyelvválasztás között léteznek kapcsolatok (egy horvát értekező például az anyanyelvi mozgalom ügyében követésre ajánlotta a magyarok „jó példáját”,²¹ efféle hang kihallatszik a cseh nyelvi mozgalomból is), Kazinczy és Gaj nyelvi-kulturális törekvése legfőljebb „irányát” tekintve, de „tartalmában” nemigen rokonítható. Viszont az a tény, hogy egy nyelvváltozat dominánssá lesz, központi szerepbe kerül, óhatatlanul más nyelvváltozatokat (megint így kell írnom) marginalizál. Csupán az a kérdés nem felelthető, hogy a nyelvi nacionalizmusok korában az európai kulturális-nemzeti kihívásokra a széttagoltan funkcionáló, az olykor egymástól jórészt függetlenül szerveződő, a részérdekeket az előtérbe helyező nyelvi-kulturális magatartásformák nemigen adhattak adekvát, netán kielégítő választ. Annál is kevésbé, minthogy a követendő mintául kijelölt „nyugati” államok már jóval korábban létrehozták a maguk szinte minden tekintetben (?) egységes nemzetállamát, s a német meg az olasz egységmozgalmak, „risorgimento nacionalizmusok” szintén ebbe az irányba céloztak, a XIX. század folyamán viszonylag kevés és nem túl jelentős helyet hagyva az elkülönülő, a kulturális „fejlődés” főáramaként elkönyvelt iránytól eltérő nézeteknek. A hivatkozott francia vagy német „szakirodalom” és irodalom általában, kiváltképpen a XVIII. században végbement egységesülése, a német irodalmi nyelvi mozgalmak (a Hochsprache létrehozása) a kelet-közép-európai nyelvi törekvéseket – azok vezető teoretikusainak írásai szerint – igazolták, különösképpen a Herder-befogadás hasonló mozzanatai támasztották alá a központosítás megvalósítására törő elgondolásokat. Elmondható, hogy a nyelvi-kulturális pluralitás és az ezt a pluralitást elismerő magatartás ugyan nem volt teljesen esélytelen még az 1820-as esztendőkből sem, igaz, sok eséllyel sem rendelkezett, hiszen a pluralitás ellen ható erők a kortársak számára „korszerűbb” és a nyugati államok példáját emlegető érvekkel rendelkeztek. Talán – ezért is – nem teljesen helytelen annak megkockáztatása, hogy az utólag (joggal vagy nem joggal) hibáztatott nyelvválasztás nem egészen az irodalom- és kultúraalapítók önkényének, rögtönzésből fakadó döntésének, „híg” vagy „mély” nemzetfelfogásának tulajdonítható. A „változás” természetesen nem feltétlenül a reálpolitika címszó alá sorolandó. De korántsem zárható ki, hogy a kortársak döntését az befolyásolta, hogy cselekvésüket reálpolitikának gondolták. S mintegy történelmi és kulturális szükségből eredeztették. Azaz: mind Kazinczy, mind a cseh Jungmann, mind Gaj, mind a szlovén Matija Čop nyelv- és stílusújításának, irodalmi nyelv-teremtésének oka, indoka, lehetősége, sikere, elfogadottsága a korszak viszonyaival, a nemzeti mozgalmak irányultságával, a kortárs szerzők több-kevesebb egyetértésével (az ellenzők csekélyebb számával és tekintélyével) magyarázhatók. Nyelvtörténetileg mindegyik lehetséges nyelvválasztás indokolható (lett volna), a kortársak egyetértése a szerintük leginkább indokolhatót segített elfogadtatni. Ha nem így lett volna, akkor a nemzeti romantikákban kivirágzó irodalmak minősültek volna tévútnak, a nyelvújítók „nemzedékét” követő költői nemzedék (Vörösmarty, Prešeren, Jenko, Mažuranić, Preradović, Mácha, illetőleg a Štúr-iskola első nemzedékének poétái) nem legitimál-

²¹ Nyomárkay, István: *Ungarische Vorbilder der kroatischen Sprachenernung*. Budapest 1989. 49. („dobru peldu Mađarov nasleđuvati”)

ták volna azt az irodalmi nyelvet, amelyet közvetlen elődeiktől – természetesen nem kritika nélkül – átvettek, hogy költőileg „hitelesítsék”. Mindez nem zárja ki az utókor, adott esetben Németh László és Miroslav Krleža nyelvtörténeti-nemzetpolitikai rekonstrukciójának vélt vagy valós „igazság”-lehetőségét, ám korántsem teszi vitathatatlanná, még akkor sem, ha az utókor és a kortársi aspektusok között hagyománytörés, illetőleg a horizontszétválás lesz a jellegzetes értelmezési magatartás. Ugyanis a kortársi igénynek, az általánosan elfogadott nyelvi-kulturális célkitűzés igenlésének próbájára a XIX. század második felében, a XX. században került sor, ekkor formálódott meg a korábbi alapokon kazinczyánusnak nevezett (elfogadott vagy tagadott) szemlélet, ekkor méretett meg a horvát nyelvteremtés ideológiájaként megalkotott illirizmus, majd jugoszlávizmus. Mindkét művelődésben és történelemben, nem kevésbé ideológiatörténetben egymással indulatosan vitatkozó táborokra tagolván a közvéleményt, de magukat, a nyelvi műalkotások szerzőit is (a vita tényezői közül itt a horvát purizmust és Szarvas Gábor ortológiáját említem).

A szlovén nyelv és irodalom historikumát meghatározta, hogy Jernej Kopitar megítélését szinte Jože Pogačnik rehabilitáló Kopitar-monográfiája megjelenéséig²² túlnyomórészt Prešeren német és szlovén gúnyversei, Matija Čop vitaírásai határozták meg. A szlavisztika és a tudománytörténet azonban Kopitar tevékenységének más területeit mindig magasra értékelte. A szlovén irodalomtörténet Prešeren költészete és nyelve igézetében nem tulajdonított kellő jelentőséget a veszteségnek, amelyet a nyelvválasztás eredményezett, és amelynek legerőteljesebb tanúságtétele volt, hogy a más nyelvi vidékről származó, igen tehetséges szlovén költő, Stanko Vraz a szlovén nyelvről a horvatra váltott át, részint az illirizmustól ihletve, részint azért, mert stájerországi nyelvjárására támaszkodó költészetével eleve kisebb esélye lett bejutni a kortársi – romantikus – kánonba. A „nyereség” – „veszteség” méltányos szembesítése jó darabig váratott magára, a nemzeti narratíva eldöntöttnek minősítette ezt a messze nem könnyen eldönthető kérdést.

Aligha mellőzhetjük az alábbi kérdések megválaszolását:

Az irodalmi nyelv „földrajzi” és ezzel együtt (művelődés)politikai vonatkozásrendszerét tekintve miféle érdekek, érdekcsoportok összjátékának, illetőleg földrajzi-politikai lokalizálódás történetének lehetünk tanúi? Ezzel összefüggésben: a nemzeti mozgalom számára oly szükségesnek mutató igyekezet az *emlékezetek helyének* megteremtésére milyen előfeltételektől függ, ehhez hogyan járul hozzá az egységesülő irodalmi nyelv, illetőleg a nyelvi és (politikai) terminológiai tényezők kölcsönhatása miképpen jelöli ki a nemzeti mozgalom következő, immár nem kizárólag vagy nem elsősorban nyelvi-kulturális fázisának periódusát. Míg a magyar, a horvát, részben a szlovák történelem tanulmányozása viszonylag világos képlettel szolgál, a különféle elgondolások következtében szerveződő városok, Budapest, Zágráb és Turócszentmárton központként többfunkciósak, a szlovén megosztottság továbbra sem teszi lehetővé azt az egyoldalúságában is teremtvő erejű centrum megvalósítását, amely Zágráb és Budapest esetében jól funkcionált. Részint azért, mert a szlovén–német kétnyelvűség még a XX. század elején sem adta át a helyét a szlovén egynyelvűségnek (e kétnyelvűség szerves folytatása a mai ausztriai szlovén irodalom: nem szlovén nyelvűt írok, mert a benne részt vevő költők, kritikusok, szerzők jó része kétnyelvű), részint azért, mert még mainapság is a szlovéniai mellett az ausztriai, a triestzi, a második világháborút követő emigrációt figyelembe véve a tengerentúli szlovén

²² Pogačnik, Jože: *Bartholomäus Kopitar. Leben und Werk*. München 1978.

irodalom egyenrangúként, kontextusára reagálva nyelviségében és tematikai elkötelezettségében önálló részirodalomként osztályozható. Míg a horvát irodalmi nyelv története nem függetleníthető az újrakezdések, de legalábbis újragondolások historikumától, tartítva az irodalmi nyelv választása dichotómikus következményeivel. Még a jugoszláv államrend iránt valóban elkötelezett Vladimir Nator (1876–1949) is kirándult a horvát-szláv „ósmúlt” és történet irányába, a ça-horvát nyelvi kalandról nem is szólva (*Pastir Loda*), Krlęža pedig korántsem magános harcoként sürgetett perújítást a kaj-horvát ügyében. A fő probléma azonban a szerb–horvát, horvát–szerb nyelvi (bécsi) megegyezés és értelmezése táján érzékelhető. Hiszen a horvátok és a szerbek nyelvi-kulturális közeledése részint alá volt vetve a különféleképpen alakuló politikai konstellációknak, azaz a nyelvi-kulturális tényezők valójában elfedték a (napi) politikai szándékokat. Annakra mégsem, hogy ez ne lett volna állandó konfliktusforrás, még tudományos szempontból sem beszélhetünk méltányos és mindkét felet kielégítő kompromisszumról. Egyáltalában nem paradox módon ez még látványosabbá vált a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság kikiáltása után, mikor is a politikai (s ezáltal kulturális, nyelvi) dominancia megszerzése volt a tét. Beszédes tény, hogy a horvát irodalmi alkotások közül jó néhányat érintett a koronkénti átírás; Hadrovics László kutatásaira hivatkozom: a XIX. századi írók némelyikének nyelvét az utókor több fázisban ismét meg ismét hozzáillesztette az éppen uralkodó nyelvfelfogáshoz.²³ Ritka példáját szolgáltatva a nyelv nemzetpolitikai alávetettségnek... S bár az irodalmi nyelv, a helyesírás „szabályozása”, változó normatív felfogása valamennyi nyelv történetében időszakonként erős problémaként jelentkezik, a horvát példa egészen különleges: a politikai indíttatású nyelvválasztás maradéktalanul legfeljebb a XIX. század egy rövid periódusának felelt meg, a későbbiekben akadályozta azokat a horvát emancipációs törekvéseket, amelyek nem a magyarokkal, az osztrákokkal vagy az olaszokkal szemben kísérelték meg a horvát nemzeti elgondolások megvalósítását, hanem a szövetségesként, fegyvertársként, sláv nyelvrokonként hirdetett szerbek ellenében (kezdetben és sokáig mit sem véve észre Vuk Karadžićnak a szerb elsőbbséget hangoztató téziseiről, mit sem tudva Garašanin szerb elsőbbségű „jugoszlávizmus”-áról).

Míg a szlovén nyelvi és irodalmi tudat a maga hasznára tudta fordítani az olykor bénító ható kétnyelvűséget is (Prešeren azért nem írt tragédiát szlovén nyelven, mert az 1830-as évekre nem alakult ki ennek a műfajnak a líraival egyenértékű szlovén szó- és nyelvkincse, így ennek megformálása csak tematikailag készült elő, a horvátok még a diglossia irodalomba emeléséről, irodalmi elfogadtatásáról is lemondtak egy politikai ábránd miatt, majd csak Krlęža törekszik arra, hogy ennek a diglossziának felhasználhatóságáról tanúbizonyságot tegyen. Hogy e téren Ady archaizálása mennyi segítséget jelentett, arról érdemes volna hosszabb terjedelemben értekezni. Itt csak annyit, hogy a kaj-horvát megszólalás egy eltemetett nyelvi világ föltárása, föltárulása, olyan nyelvi-narratológiai tanulsággal, amely a nyelvi gondolkodás lényegi pontjait az eddigiektől eltérő helyen jelöli ki: nevezetesen a tévesztett nyelvpolitikai és poétikai döntések helyett, annak alternatívájaként mutatja föl azt a lehetőséget, amelynek megvalósíthatósága legalább annyira ambivalens, mint a létrehozott, „kitalált” realitás.) Hasonlatképpen élek magyar megfontolások ideidézésével: amennyiben nem Kazinczy „iránya”, „nyelve” diadalmaskodott volna, ha-

²³ Hadrovics, László: *Sprachliche Modernisierung kroatischer Klassiker in Neuauisgaben*. In: Festschrift für Nikola R. Pribić. Neuried 1983. 376–382.

nem Kármáné(?), netán Csokonaié(?), vajon ez ellentétes lett volna a Kazinczyéval? Dayka Gábor versei átírhatóságát tekintve egyazon nézet az övék, a magyar irodalmi nyelvből „egészségesebb” hajtások szöktek volna elő? Másképp írt volna Vörösmarty? Vagy Petőfi? Vagy Arany? Jósika talán igen; de Kemény Zsigmond? Hasonlatommal nemcsak az anti-kazinczyánusok történetietlen gondolkodására kívántam volna célozni, hanem azt óhajtottam demonstrálni: viszonylag szűk területen mozogtak a nyelvújítók/nyelvteremtők. Valóban választottak, de a választás akkor sem, később sem bizonyult sokesélyesnek. A hivatkozott, többnyire német szakirodalom felől sem érkezett nagyon sok készítés a nyelvi csatlakozás (Sprachanschluss), a nyelvteremtés, a nyelvbővítés és nyelvszépítés egészen más módjára. Az eredetiség az irodalomban a XVIII. század végén, a XIX. század első évtizedeiben régiókban megfért a „hozott” anyagok földolgozásának stratégiai megfontolásaival. Aki eredetiséget igényelt a nyelvi-irodalmi-kulturális elgondolásban, maga nemcsak fordított, hanem leplezte is átköltéseit, nemcsak tematikailag, hanem olykor szövegileg is tapadt a máshol olvasottakhoz, olykor (többségében) anélkül, hogy egy-egy szövegdarab, versszak, vers, érvelési mód, szöveg forrására utalt volna, azaz anélkül, hogy közölte volna, látványossá/átlátszóvá tette volna, mit honnan vett át. A *nemzet csinosodása* körül kialakult, filológiai jellegű vita szerint (s itt oszlik meg a kutatás) nincs a Kármán-szövegben olyan, ami korábban ne íratott volna le, ugyanakkor a gondolatmenet egésze, célzata mégis eredetiség címszó alatt volna elkönnyelhető. Ily módon a nyelvújítások, nyelvteremtések nem mellőzték a nem anyanyelvi irodalom tanulságait, az európaizálódás, amely ebben az esetben a teljes műfaji rendszer létesítésére irányuló törekvéssel mondható azonosnak, volt a nyelvalapítók célja. Arról van tehát szó, hogy a XVIII. század végére mindenütt időszerűvé lett az egységes irodalmi nyelv létrehozása. A különféle nyelvterületen különféle kísérletek igyekeztek a maguk normatív felfogását és rendszerét elfogadtatni. A szlovének több évtizedes történetet mondhatnak maguk mögött, míg a teoretikus-esztéta Matija Čop érvényesítette nyelvi-poétikai elgondolásait a nyelvész Jernej Kopitarral szemben, ám ehhez szükség volt a romantika áttörésére is a szlovén irodalomban. Kazinczy nem kevésbé több évtizeden át, korai nézeteit fogsága végére megváltoztatva döbönt és döböntett rá a nyelv- és stílusújítás szükségességére, majd Vörösmarty költészete eldönti mindazokat az eldöntetlen nyelvi kérdéseket is, amelyek a korábbi grammatikai, poétikai csatározásokból még az 1820-as esztendőkre megmaradtak. A horvátoknál a kaj, a ča és a što közül az lett az irodalomban általánossá, amelyhez csatlakoztatható volt az illirista mozgalom, és amely az 1840-es esztendőben mindenekelőtt Ivan Mažuranić költészetében kapta meg a szükséges visszaigazolást. Még az európai hírnév segítségével a háta mögött Vuk Karadžićnak is csupán csak akkor sikerült bebiztosítania a népnyelvre épített új irodalmi nyelvet s az „írj, ahogy beszélsz” helyesírási szabályt, amikor a biedermeierből a romantikába átlépő Branko Radičević lírájában vitathatatlanul vált költészetre való nagyobb és hatásosabb alkalmazhatósága.

Egyoldalúnak hathat a pozitívumok kiemelése, a nyelvújítások/nyelvlétesülések eredményeinek számba vétele. Korábban említettem a veszteséget, ami minden újítással együtt jár. Azáltal ugyanis, hogy az egyetlen lehetőség favorizálása a többi lehetőség mellőzését, kiszorítását, jelentéktelenné válását eredményezi. Nem a tájnyelv, a tájnyelvi költészet szűkebb térbe való visszavonulása jelezhető veszteséggként, hanem az, hogy a dialektussá lett nyelvváltozatban őrzött kulturális hagyomány rekesztődött ki a kánonból,

ennek következtében felejtődött el, s így nem épülhetett rá további irodalom. Akképpen archiválódott, hogy holt kincsként őrződött meg a dialektust beszélők-művelők tudatában, és mintegy a nemzeti kultúra tudatalattijaként várt arra, hogy feltörhessen a felettes énként működő kultúra monopóliumát rongálva. Úgy vélem, ez történt Krleža kaj-horvát rekonstrukciójával; míg a modern irodalmi nyelven kívül maradt Ján Hollý részint nemzeti ereklyévé vált, s eposzainak szlovák-szláv szellemiségével van jelen, ha jelen van a szlovák irodalmi gondolkodásban, részint beteljesületlenül maradt lehetőségként, amelynek nyelvi újragondolására viszonylag kevés esély kínálkozik. A szlovén irodalomból kilépő Stanko Vrazról pedig önvigasztalásul elhangozhat egy olyan megjegyzés, miszerint ő horvát nyelven is szlovén költő maradt, a nyelvváltás azonban nem intézhető el ezzel a bon mot-val. Amikor Vraz nyelvet váltott, feladta reményét, hogy szlovén nyelvváltozata elfogadtassék irodalmi nyelvi változatként, egyáltalában nem bizonyos, hogy horvát költőként ott folytatta, ahol szlovén költőként abbahagyta, abbahagyni kényszerült.

A nyelvi nacionalizmus korszaka: a nyelvújítások ebbe a tágabb periódusba esnek. Nemigen tagadható, hogy a nyelv esztétikai funkciójának, minden műfaji igényt kielégítő voltának bizonyítása mellett az európai nyelvekkel, főleg a „szomszédok” nyelvével való vetélkedés is szerepet játszott ebben a történetben. Nincs olyan kelet-közép-európai irodalom, amely ne fordulópontként, önálló, fontos fejezetként tárgyalná a nyelvújításokat, többnyire a nyereséget, alig-alig, kivételes esetben a veszteséget hangsúlyozva. Szükségességét legfőljebb szélsőséges, indulatos-előítéletes (korántsem irodalmi előítéletekre gondolok), határozottan ideologikus nézet tagadhatja. A nyelvújítások vezető egyénisége mindenütt kortársi viták keresztüzébe került, és nemzetpolitikai felfogások csatája kísérte/jellemezte utókorát. Az összehasonlító irodalomtudományi megfontolás a regionális analógiák felmutatásával intheti mérsékletre az egyoldalúságban elmarasztalhatókat, s világíthat rá arra: milyen a regionális-általános meg az anyanyelvi-különös aránya, s ehhez viszonyítva miképpen tudatosult mind a regionális, mind az anyanyelvi kultúrában a nyelvújítások/nyelverteremtések hozta nyereség, okozta veszteség. Minthogy a regionális kutatás egyelőre nem mutathat még olyan tudományos eredményeket, mint a sok helyen már újjá- és újraírt nemzeti irodalom-történet, itt, ezen a ponton félbe kell szakadnia ennek a vázlatos fejtegetésnek is. Abban a reményben, hogy a kelet-közép-európai régió irodalmának komparatív szemlélete új lendületet kaphat mai elméleti „iskolák”, nézetek alkalmazása révén. A *világirodalom* újrameghatározása, amelyhez például a posztmodern egyik kutatója, Douwe Fokkema a „cross-cultural intertextuality” értelmezését,²⁴ alkalmazását ajánlja, nemcsak távol-keleti-európai nyelvű, hanem nyugati-kelet-közép-európai viszonyokra nem kevésbé volna rágondolható; hozzátenném, a régió belüli összefüggések kutatása is jó hasznát láthatná.

²⁴ Fokkema, Douwe: *The Rise of Cross-Cultural Intertextuality*. Canadian Review of Comparative Literature – Revue Canadienne de Littérature Comparée 2004. március, 5–10.

MIRKO KOVAČ

A Meštrević család képes albumából

(RÉSZLET)

Avíttas esőköpenyben jövök meg apám temetésére, megállok a házunk közelében. Annyi megaláztatás ért, nem csoda, hogy olyan kelletlenül és félve jövök haza. A tavasz túlságosan korán beköszöntött, de hiába fordult márciusra az idő, hűvös az alkony, és hirtelen sötétedik, az élet pedig, az egész itteni élet, ott szorong a meredek ormú nyugati hegy vetette árnyékban; szinte minden átmenet nélkül rátör a hideg és az éjszaka.

Az ember, amint megáll és hegyezni kezdi a fülét, minden szót meghall odafönről, és könnyűszerrel megkülönbözteti egymástól a hangokat; ha pedig valamiféle fogadtatás vagy búcsúztatás van, minden olyan közelinek tetszik, mintha az egész itt játszódna a nagy, négyszegletes ház felső szintjén, az ember feje felett. Jobbra és balra gyermekkorom, nagyrészt romokban heverő építményei. A falba befalazva már csak a régi kő itatóvályú van meg talán.

Akárki halad el errefelé az úton vagy a vágányokon, gyalogszerrel vagy lóháton, mind-egy, igencsak elbáméskodik, és nem rejti véka alá, mit gondol:

„Ejnye, de szép házak, ejnye, de szép vidék! S az emberek majd kicsattannak az egészségtől, hál' isten!”

De azt senki sem tudja, milyen nehezére esik az embernek hazajönni, akármelyik irányból jön is, milyen kínos beszédbe elegyedni a falubeliekkel, a módosabbjával, a csórókkal egyaránt. Hej, ha ott teremhetnénk gyermekkorunk színhelyén, de úgy, hogy ne kelljen sehonnan sem jönni!

A katonaládát letettem a lábamhoz; fehérnemű van benne, amely alaposan megszívta magát a sajt erős szagával. Északról vörös bauxitport sodort a szél. Az elszórt érc itt a hazavezető ösvény. Kialvatlanul és éhesen tekintettem házunk felé, a betett ablaktáblákra; ez mindig a halál jele. Olyan határozatlan és tétovázó vagyok, mintha minden előről kezdődne.

Már előre félek, nehogy valami kellemes esti szórakozást rendezzenek: például a családi album lapozgatását, gyászos képet vágva nehogy összezsúfoljanak ott nekem; minden rokoni beszélgetés valóságos kínszenvedés, különösen, ha hazudni kényszerülök a fivéreimre, vagy ha anyám jajveszékelését kell csitítanom.

Előveszik-e újra a múltat, mivelhogy annak kátyújába ragad le minden család? Az anyám még most is bánkódik, azt hiszi, a sors sok örömmel maradt adósa, hiszen lánykora is alig volt, legszebb évei pedig csupa-csupa gonddal voltak kikövezve. A Meštrević atyafiság szerencsétlenül férjhez ment sarja szülőföldjének lankás tájairól csöppent ide, ebbe a sasfészekbe, ezekbe a sűrűn egymáshoz ragasztott pravoszláv házakba, ahonnan

belátni az egész megyét, s ahonnan szemmel lehet tartani mindent, ami odalent történik: ki jött és ki távozott, mikor keresztezik egymást az ellenvonatok, hol s mikor gyullad ki valami és lobban fel a lángja, melyik ösvényen kerül ki egymást a hodzsza és a pap. S mire jó mindez? Hát arra, hogy ha valaki odalentről közeledik, jókor felkészülhessenek a fogadtatására. A Meštrevicek mindig szívesen látott és megbecsült emberek voltak.

Vajon szégyenlősen csak odalököm majd az ajtó kuckójába a kofferomat, és egyszerűen a föld alá süllyedek anyám korholását hallgatva, s türelmesen megvárom, míg alaposan kiszipogja és összeszedi magát? Amikor leengedi arcára az áttetsző fátyolt, ugyan szóhoz jutok-e? Meg tudom-e majd magyarázni neki, hogy egy gazember a családban nem sok, s hogy nem azért nem követtem fivéreim példáját, mert nem éreztem őket fivéreimnek, hanem mert durva embereknek fogtam fel őket, akikből – miközben hőstetteken törték a fejüket – csak úgy dőlt a birkaszag. Ők voltak azok, akik elherdálták a szatócsboltból összepórolt kis jövedelmet. Most a Donat Meštrević kőfaragó műhelyében csiszolt márványkő alatt nyugszanak.

(Őszintén sajnálom, hogy elestek 1941-ben; halálukról a Népfelszabadító Háború Okmánytárának IV. kötete emlékezik meg, a Hadtörténeti Intézet kiadása, Belgrád, 1950.) Jómagam pedig a történelemtől meg a háború utáni évek ridegségétől meghibbant, jószerivel mezítláb járó bitang vagyok, csavargó, aki képtelen egy könnyet ejteni apja ravatala fölött.

Ha az album a család nagyságának levegőjét fogja árasztani, én megfulladok tőle. Semmi nem olyan romlékony, mint a hajdani családi dicsőség darabjai. Amikor ilyesmit hallok: ez a mi ménesünk volt, ezek a mi malmaink, s a mi szőlőinkben – a mostari HEPOK kebelezte be, ott termett a legjobb csemegeeszőlő –, az biztos jele annak, hogy ebben a házban semmi sem mozdul előre; jól tettem, hogy korán elszakadtam, megvettem a szüleimet, és ha tönkremegyek, rívó-picsogó anyámtól messze megyek tönkre. A „van” meg a „nincs” kormányozza ezt az egész koszos életet!

A LÓ. – Előzvegyült és gyászba borult anyám, amint leülök, felnyitja majd az albumot, és azonnal siránkozni kezd, s teszi ezt mindaddig, amíg oda nem lapoz arra az oldalra, ahol a ló van. A ló, a család büszkesége, kizárólag csak lovagoltak rajta, soha nem málházták, s számtalan levélben és megannyi vagyoni leltárban annyiszor leírták már. Pusztulásával szertefoszlott az utolsó reménysugár, hogy valaha is jobb lesz, hogy a család visszaszerzi vagyonának egy részét.

Mi történhet, míg fekszem az ágyban, s egy vízcseppet szemlélek, amely megült a beázó mennyezeten? Várni... Kitágult szemmel várom tehát, akárcsak egyszer gyermekkoromban, amikor sárgaságban feküdtem, hogy a vízcsepp körte alakúvá nyúljon, majd lecseppenjen az ágyra, amelyen (1948-ig szatócsbolt-tulajdonos) apám feküdt paplanba burkolózva. Az anyám pedig újfent az albumban megörökített lóról mesél, már ki tudja, hányadszor! S megró, hogy semmi szépre nem emlékszem, én pedig valóban behatároltam magam: ez az a lélektani pont, amelyen megállapodva felséges a közérzetem.

Nem tudom, miért szedi elő apám halálának összes részleteit, méghozzá éppen akkor, amikor a ló jár az eszemben, amint elbotlik a fahíd korlátja tövében, elnézi a tovairamló folyót, eltöpreng a mulandóságról, szeme előtt feldereng a természetben elvégezhető sok-sok művelet, de csak hunyorog, forgolódik, a pofájával tátogva egy-egy marék zabot kunyerál a járkelőktől, végül feltápázkodik, és jó szaftosan leganéz. Most megállj, figyeld csak, figyeld a gőzölgő lóganét, mert gyermekkori emlékeid közé fog tartozni. Szippantsd

föl magadba mindazt, ami bomlik. Te légy az első, aki ezt mindenkinél jobban nyilvánosság elé tárja. Elbeszéléseidben mindenről, minden óráról beszámolsz, szólj hát erről is.

Apám akkor rúgta az utolsót, amikor kiitta a tűvel kilyukasztott tojást. Az orcája úgy maradt, behorpadva, minthogy erőlködve szívta ki a tojásfehérjét. Anyám éppen csak hogy elmosta a bögrét, amikor apám még egy utolsót szippantott a szoba fülledt levegőjéből és a kellő mennyiségű halálból. Utoljára még egy hátborzongatót sípolt a torka, a szája tátva maradt, és vége lett. Anyám akkoriban már kezdett félrerakosgatni öreg napjaira. Félretett az egyházi adományra, így spórolt ő a Krisztussal való találkozásra. S miközben mindezt elősorolja, engem lassan elnyom az álom.

Milyen családi átok sújtja azokat a fiakat, akik kivénhedt állatoknak titulálják a szüleit, vagy pedig azt kívánják az apjuknak, hogy üsse meg a guta?

A RAVATALNÁL. – Mi történik a fenyődeszka padlón, amelyen még meglátszik a pult nyoma? Becipelik az ebédlőasztalt, arra terítik ki a halottat, ismeretlen apám vadidegen testét. Hogy annak idején elhagytam a házat, nem is volt az egyéb, mint a tékozló fiú ki-röppenése (amit százszor megkeserülök még).

A földszintre nyíló, kitárt ajtó előtt, ott, ahol valamikor az asztal s egy kisebbfajta tizedsmérleg állt, s ahol 1943 karácsonján jókora jégcsap pottyant a fejemre az ereszről, széldeszakából ácsolják azt a ládafélét, amely majd befogadja apám testét.

A frissen gyalult fenyődeszka illata az orromat csiklandozza.

A rokonok, akik ott sürgölődnek a halott körül, vaskos tréfákat űznek, közben-közben pedig illedelemre intik egymást. Vajon a kezét hogy tegyék keresztbe? Pravoszláv módi vagy pedig az asszony hitének előírása szerint? Hiszen az asszony Meštrević lány, márpedig az ő családjában mindig akadt egy szerzetes barát. Aminek hallatán apám sohasem mulasztotta el megjegyezni:

„Egy barát annyi gazemberre!”

A felesége családját egész életében nem szűnt meg ócsárolni és pocskondiázni: messze környéken nem találni sem nagyobb családot, sem kevesebb lánygyereket, de több kurvát sem egy rakáson. Egy fának ennyi fattyúhajtása, hogy is jönnek a világra? Szapora a rossz-fajta, mint a nyúl. Apám persze túlzott; de hát – ha valakit sárba akarnak tiporni, ki törődik a kellően megválasztott szavakkal? A rokonok, amilyen közönségesek, nagyokat szel-lentenek, miközben átviszik apámat a ravatal gyanánt szolgáló ebédlőasztalra. Fojtottan röhögcsélnek, s a két művelet között nyakalják a pálinkát; isznak, mint a kefekötő. Hajba kaptak és legyalázták egymást az apám cipője miatt. Egy szempillantás alatt leszedték egymásról a keresztvizet, fölhánytorgatták egymás őseit, majd hirtelen elhallgattak, szétszé-ledtek a sötét éjszakában, nekem pedig meghagyták, hogy virrasszak a halott felett, amint illik, hogy egy percig se maradjon egyedül.

S miközben gyászórséget állok apám ravatalánál, húszévesen, félárván, s abban a tu-datban, hogy alighanem hamarosan egészen árva leszek, az jár az eszemben, hogy ez a most mozdulatlan arc mint révedt a földre a szülői értekezleteken, amikor alaposan be-feketítettek éjszakai diáksínyeimért; s amikor a padlásunkon egész raktárra való villany-kapcsolót találtak, amelyeket én szereltem ki valamennyi utamba eső intézmény, tehát a gimnázium falaiból is.

„Mintha a világosságtól félne ez a kölyök!” Kitépdestem a villanyvezetékeket, lever-tem az utcai lámpákat, arról ábrándoztam, hogy az elemek döntsék halomra a frissen

leásott távvezetékoszlopokat, és bár szaggatnák el a huzalokat úgy zengve-pengve, hogy egészen betöltse a kőpusztaságot!

GYÁSZÓRSÉGEN. – Amint megvirradt, svábbogár iramodott át fekete páncéljában a helyiségen, s ki tudja, melyik rejtekhelyen kucorodott le, hogy onnan figyelje a temetést.

Elhessegettem a legyeket, amelyek úgy gabalyodtak bele apám mozdulatlaná tapadt hajába, mint a rohadékba. Ez az arc... hányszor, de hányszor ült ki erre az arcra a mohó kéjvágy lárvája, s öntötte el, mint a tűz.

Ez a test tántorgott, bukdácsolt hazafelé a vasútállomásról a boltig, karmolásokkal a bőrén ez úszta meg a többi borisszával való számtalan tengelyakasztást, s itt, ugyanebben a helyiségben józanodott ki megannyiszor önnön bűzében, itt nyögdecsejt és éledezett aléltságából puffadtan és lomhán, újból és újból csodálkozva helyzetén, amelyre ébredt, de hálásan is egyszersmind, hogy föltápáskodhat és odaállhat a pulthoz kiszolgálni.

Amint elkongatták a delet, apám itatni kezdte a bolti lebzselőket, és a plafonba durrogatott; egyszeribe a mulatozók és duhajok gyülekezőhelye lett a boltja. S mi történt? Megint csak fölöntött a garatra, és előlről kezdődött minden. Öklendezett és fújtatott és nyögött és csikorgatta a fogait, és vérbe borult szemekkel ébredezett, józanodott.

Csak olyankor szelődült meg, amikor ívécimboráit emlegette, akik sorra kiköltöztek a temetőbe. Özvegyeiknek ő lett a vigasztalója.

Életének két dátuma kapott méltó helyet a család történetében; az egyik, amikor köztölték vele, hogy nem májsorvadásban, hanem szifiliszben fog meghalni, a másik pedig 1948. június 28-a, amikor józan volt, mert a boltját államosították; késő estig folyt a leltározás. Apám pedig csak másnap csapott a homlokára mondván:

„De hiszen én tegnap egy cseppet sem ittam!”

S egy összetört öregember állt előttünk, már csak árnyéka önmagának. A megrögzött iszákos elmulasztott egy napot. Elég ahhoz, hogy összeroppanjon.

Anyámnak, persze, nagy teher esett le a válláról apám halálával, de azért ez még nem ok arra, hogy körültáncoljuk a sírját.

Milyen a haldokló ember? Olyan, mint azelőtt? Gondolok, mindenekelőtt a megüvegesedő szemekre, amint olyan tehetetlenül szegeződnek a rút valóságra: a futballpálya korhadat kerítésére meg egy düledező, régi épületre.

Ilyenkor látom, mint fonódik össze és viaskodik egymással a városok sorsa. Az, ahogyan hámlik a vakolat, a homok, a mész, vagy ahogy fölhólyagzik a mennyezet, egyáltalán nem nyugtat meg, hogy itt másképpen volna.

Nyugton hagy-e bennünket a párosodó állatok emlékképe, amelyeket történelemórán vagy pedig a tehervonat lépcsőjéről láttunk?

S most mi van? Bébocsássuk részeg apánkat a templomba, vagy pedig azt a tényt vegyük az életrajz mércéjéül, hogy az élet mindenütt, minden városban, azonos időegységeken belül alakul? Micsoda undorral szemléltétek apátok zsugoriságát, kancsallá váló szemét, amíg a pénzt számolja! Amikor pedig szembe találjuk magunkat a cukrászdában kadaifot* habzsoló alkoholistá képevel, megfogadjuk magunkban:

„Örökre elhagyom a szülői házat!”

BORBÉLY JÁNOS fordítása

* Kadaif: lisztből, tejből és tojásból készült, sörbetel leöntött, orientális sütemény.

SENKO KARUZA

A krokodil

Nem emlékszem a falu nevére, jóllehet nem is falu volt az, csupán egy magányos ház. A domb tetején állt, fehéres ködfátyolba burkolózva, magas fenyvesekkel a háta mögött. Akár romantikusnak is találhattuk volna – ha nem éppen akkor robban le a kocsink. Ördögöt lerobbant: az elejével elkaptuk a hegyoldalt, fölszaladtunk rá, aztán vissza az útra, puff, annyi. Hiába indítóztam, megadta magát. Nem tehattünk mást, kiszálltunk, hogy megnézzük, hol a hiba. Előrementünk, fölemeltük a motorháztetőt – és szembesültünk a számunkra ismeretlen világgal. Egyedül az akkumulátort találtuk meg, vele viszont nem volt semmi gond. Nézegetjük a motorház belsejét innen-onnan, körbejárjuk a kocsit, a kezeket is ellenőrizzük, újra meg újra, mindhiába. Indítózunk, semmi. Kicsit szitkozódunk, közben a domboldal felé pislantgatunk, a ház irányába. Legszívesebben otthagynánk a kocsit az út szélén, de hát ilyesmi csak filmekben szokás, mi meg nem vagyunk filmszínészek. Ehelyett az égre nézünk, csodára várva.

Branko előveszi a mobilját, de nincs térerő, túlságosan mélyen vagyunk a völgyben. Újra felnyitjuk a motorháztetőt, ám a csövek és vezetékek kusza halmaza továbbra sem kecsegtet semmi reménnyel. Eszünkbe jut ugyan, hogy leintheznénk egy arra járó kocsit, de mire mennénk vele? Fogalmunk sincs róla, mit kellene megkérdeznünk. Ekkor azt ajánlom, sétáljunk el a házhoz a domboldalra, s ha lakik ott valaki, megkérjük, hívjon nekünk segítséget.

Keskeny ösvényen siettünk a ház felé. Kerítése nem volt, semmi nem jelezte a telekhatárt. A ház leginkább egy úrhajóra emlékeztetett, mely mintha éppen ezt az érintetlen dombtetőt választotta volna leszállóhelyéül. Nem láttunk a ház körül melléképületet vagy mezőgazdasági gépet, de még kutyát sem. Valaki mégis lakhatott benne, mert az ablakai nyitva álltak. Bekopogtam.

Egy öreg apóka nyitott ajtót. Alig volt magasabb másfél méternél, fehér kezeslábast viselt, orrán kerek szemüveget. Vizsla tekintettel méregetett bennünket. Nem tűnt meglepettnek, nyilván az ablakból látta, hogy jövünk.

– Jó napot! – siettünk üdvözölni.

– Jó napot! – felelte.

– Kisebb baleset ért bennünket az úton, a kocsink nem akar indulni. Arra gondoltunk, ha van telefonja, talán megengedné, hogy segítséget hívjunk...

– Miféle segítséget?

– Hát... vontatót, vagy szerelőt...

– Én is szerelő vagyok! – vágta rá.

– Maga?

– Én hát. Miért csodálkozol? Mindjárt megnézzük, mi a baj.

– Megfizetjük a segítségét... – mondtam.

Rám sandított a szemüvege mögül, elmosolyodott, majd kitárta előttünk az ajtót:

– Azért egy kupica pálinka biztos nem ártana meg...

Egymásra néztünk, vállat vontunk.

Ízlésesen berendezett társalgóba vezetett bennünket, amely inkább hasonlított egy télikertre, mint nappalira. A szoba közepén kicsiny medence állt, amit különféle páfrányok és egyéb, számomra ismeretlen, húsos, vastag szárú növények vettek körül. A ház völgyre néző oldala egyetlen hatalmas üvegfal volt. És az üvegfal előtt, a betonlapon, egy krokodil feküdt. Megvolt vagy három méter. Éppen úgy nézett ki, mint egy igazi, mint egy élő krokodil, amelyeneket a népszerű tudományos-ismeretterjesztő filmekben láthatunk. Ezt a giccsparádét nem állhattam meg mosoly nélkül. Körülnéztem, hátha látok még valahol egy kitömött papagájt vagy más mű vadat. Sosem tudtam megérteni, hogy az emberek egy jelentős része miért hajlamos arra, hogy elcsúfítson valamit, ami önmagában akár még szép is lehetne.

– Jól néz ki ez a szörnyeteg – jegyeztem meg némi rosszmájúsággal a hangomban, megfélemlítve róla, hogy segítséget kérni jöttünk ide.

– Ja – felelte a kisöreg –, de valami baja lehet. Mostanság valahogy nem akar enni. Egyébként annyit zabál, hogy az ember nem győzi etetni.

Hitetlenkedve néztem rá.

– Csak nem azt akarja mondani, hogy él?!

– Miért, mit képzelte, hogy döglötten tartom? Még szép, hogy él! Csak valami baja van, no.

– És hol szerezte? – kérdezte Branko barátságosan, mire az apóka azonnal feléje fordult.

– Pár évvel ezelőtt hoztam haza Brazíliából. Akkor még egészen kicsi volt.

– És nem fél attól, hogy... esetleg... kárt tehetne magában, vagy... valaki másban?

– Kicsoda? Ő? – nevetett az apóka.

Elővett három pálinkáspoharat, majd töltött. Nem tudtuk levenni a tekintetünket az állatról.

– No, gyerekek, egészségtekre! – mondta, majd egy határozott mozdulattal magába döntötte az italt.

Mi is lekaptuk a miénket, csak úgy, talpról, miközben egyfolytában a krokodilt bámultuk, felkészülve rá, hogy bármelyik pillanatban felénk mozdulhat.

– Szegény kisöreg, nem ússza meg az állatkertet! – jegyezte meg az apóka, miközben sajnálkozva méricskélte az állatot. – Na, gyerünk, nézzük meg, mi van azzal az autóval!

Szó nélkül indultunk utána. Az emeletre vezető lépcsősor alatti kicsiny benyílóban tartotta a szerszámaikat. Műhelynek nemigen lehetett nevezni, inkább lomtár volt, vagy kamra, ami minden házban akad. Előhalászott egy kopott, fekete bőrtáskát, s különféle szerszámokat kezdett bele pakolni. Mutatóujját olykor intően felemelte, s motyogott valamit maga elé. Végül felénk fordult, s mint a baromfit szokás az udvaron, kezével kifelé terelgetett bennünket a házból.

Ugyanazon a szűk ösvényen indultunk utána, amelyen érkeztünk. Úgy lépkedett előttünk felemelt fejjel, táskáját maga mellett lóbálva, akár egy erdei törpe, aki fütyörészve, boldogan indul mezőt járni. Brankóval összekacsintottunk a háta mögött, kikíváncozott

belőlünk néhány tréfás megjegyzés, de nem szóltunk semmit. Követtük hálával eltelve, akár a megmentőnket.

Amint kiértünk az útra, körbejárta a kocsit, minden oldalról megcsodálta, mint aki sosem látott még ilyet. Letette maga mellé a szerszámos táskát, kinyitotta az ajtót, és becsusszant a vezetőülésre. Mindkét kezével megmarkolta a kormánykereket, s úgy bámult kifelé a szélvédőn, mintha éppen vezetne.

– Jó autó – jegyezte meg komolyan. Majd matatni kezdett a műszerfalon.

– Itt kell felnyitni – segített neki Branko, és meghúzta a kormánykerék alatti piros fogantyút.

– Aha – bólogatott a kisöreg. – Ügyes, ügyes!

Kiszállt az autóból, előre ment, benyúlt a motorháztető alá, megpróbálta kitapogatni a biztonsági kapcsolót, de sehogyan sem sikerült megtalálnia. Főlpillantott az égre, mivel azonban segítség onnan sem érkezett, Branko odalépett, elnézést kért, és felnyitotta a motorházat.

A kisöreg néhány pillanatig mozdulatlanul bámulta a kocsit belsejét. Aztán tekintete elkomorult.

– Mi a baja? – kérdezte.

– Nem akar beindulni.

– Aha.

Ismét a kocsira meredt, majd így szólt:

– Na, szállj csak be, próbáld meg újra!

Branko beült és elfordította az indítókulcsot. Az önindító erőlködött egy ideig, végül megadta magát, és minden újabb próbálkozásra csak tehetetlenül kattogott.

– A hiba az áramkörben van, ez biztos – jegyezte meg az apóka. – Nekem ahhoz, kisbarátaim, nincsen megfelelő szerszámom. De ha lenne is, számomra itt túl sok a villamosság ...

– Nem azt mondta, hogy szerelő? – emlékeztettem.

– Szerelő! De nem villanszerelő! Amikor én még az ipart űztem, akkor az autó autó volt. Most meg nézd meg ezt itt, annyi benne a drót meg a vezeték, hogy a motor nem is látszik. Van ebben egyáltalán motor?

– Hogyne volna! – feleltem.

Az öreg bedugta a fejét a motorházba.

– Na, ha van benne motor, akkor lökésre is indulnia kell.

Főlemelte a fejét és Brankóra pillantott.

– Szállj be, add rá a gyújtást, dobd be másodikba, és tekerd a kormányt a mező irányába. A lejtőn be fog indulni.

A mező irányába pillantottunk. A végében ott állt a dombocska, rajta a csodálatos, űrhajószerű házzal, benne a krokodillal, amelyik beteg volt és nem akart enni. Aztán a fehér ruhába bújt aprócska, magabiztos apókára néztünk magunk előtt. Sokkal valószínűbb lett volna a jelenség, ha mondjuk az arcszíne zöld, a fejéből meg antennák állnak ki.

Mégis elhittük, amit mond. Mindenki ment a helyére: mi ketten a kisöreggel megkerültük a kocsit, és nekifeszültünk, hogy a járművet letoljuk az útról. Branko kinyitotta a vezetőülés melletti ajtót, s fél kézzel a kormánykereket markolva manőverezni kezdett. Amikor a kocsi átbillent az út pereme fölött, váratlanul meglódult, s gurulni kezdett lefelé

a lejtőn. Branko kétségbeesve futott utána, mi meg tehetetlenül fogtuk a fejünket. Ez már tényleg olyan volt, mint a moziban: Branko, akár egy akcióhős, utoléri az autót, majd futásban beugrik az vezetőülésre. Néhány másodperc múlva meghallottuk a motor hangját. Beindult. Branko nem állította le a kocsit, körözni kezdett a mezőn, fölhajtott a dombra, aztán vissza, megkerülte az ufóházat, közben nagyokat dudált, nem tudni, kinek, talán a beteg krokodilnak odabenn, majd visszahajtott hozzánk, az út mellé, a nyitott ablakon keresztül kikiáltott valamit, de nem értettük, mit. Nem törődött vele, visszafordult a mezőre, száguldott még egy sort le-föl, nyolcasokat írt le a legelőn, végül visszagurult a kocsival az útestre. Kiszállt, és kezet nyújtott a kisöregnek.

– Le a kalappal! – mondta. – Le a kalappal!

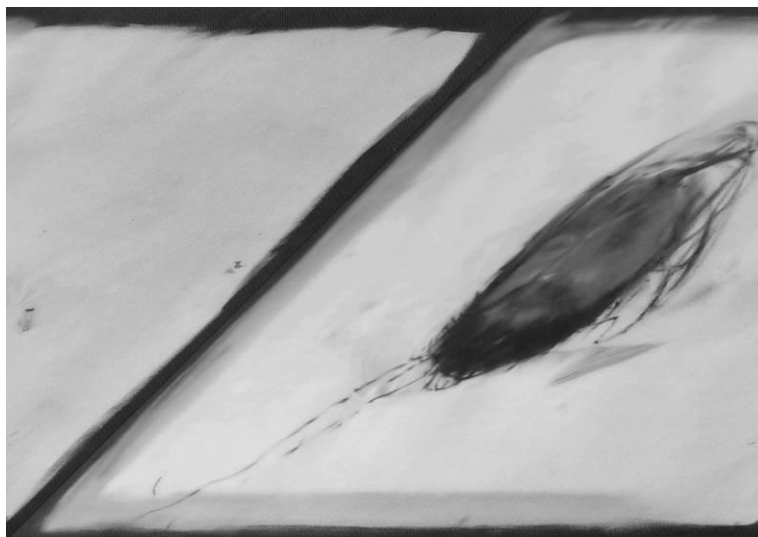
Az öregúrnak is visszatért a jókedve. Odalépett a kocsihoz, körbejárta, két kezével kicsit meghintáztatta a karosszériát, cipőjével megrugdosta a kerékgumikat.

– Higgyétek el nekem, az a rengeteg vezeték meg elektromos kűtyű odabenn mind felesleges kacat. A motor az motor, a többi meg süket duma!

Fölkapta a földről a táskáját, és intett egyet búcsúzóul. Abban a pillanatban borzasztóan sajnáltam, hogy nem vagyok állatorvos. Hogy legalább valamit tudjak a beteg krokodilokról.

Egy darabig bámultunk utána, ahogyan a fekete táskáját maga mellett lóbálva szaporán lépkedett az ufóháza felé. És sajnáltuk, szörnyen sajnáltuk, hogy nem tudunk segíteni.

HÁSZ RÓBERT fordítása

THOMKA BEÁTA

*Ex-YU-Ex(odus)**East, west, suitcase's best!*
(Dubravka Ugrešić)

Nemrégiben került elő irattáramból egy 1986 tavaszán Újvidékre érkezett meghívás Ingrid Šafranektól, aki a posztgraduális stúdiumok Dubrovniki Egyetemközi központjába invitált a *Poetics and Politics of Women Writing/Ethique et poétique de l'écriture féminine* című konferenciára. A meghívásnak személyes körülményeim – s mi tagadás, beállítottságom, kutatási tájékozódásom, érdeklődésem következtében nem tudtam eleget tenni. Annak idején Ingrid Šafrane és Rada Iveković, akkori zágrábi professzor kolleginák, a 20. század olyan neves kutatóit invitálták a dubrovniki találkozóra, amilyen Chakravorty Spivak, B. Didier, L. Irigaray, B. Johnson, F. van Rossum-Guyon és mások a kontinensről és a tengeren túlról. Egy újabb felhívás arról tanúskodik, hogy a *Ženska infoteka „Women and Politics”* tárgyú kutatásoknak a Heinrich Böll Stiftung és az Inter University Centre Dubrovnik tizedik összefoglalót szervezte meg 2006 tavaszán ugyanezen a helyszínen. A szeminárium témája a *„Women and Politics – Ten Years After”*. (Zárójeles részlet, hogy az impozáns épület is ki volt téve a 90-es években a szerb hadsereg ágyúlövedékeinek.)

Belgrádban 1991/92 óta működik a Centar za ženske studije kutatóközpont, ahol 1998-ban a *Women's Studies and the Countries in Transition* címmel szerveztek nemzetközi konferenciát. A kortárs kutatások rendelkezésére rendszeres vagy időszakos megjelentetésű belgrádi kiadványok (*Pro Femina, Genero* stb.) állnak. A szűken értelmezett női kutatási terepet különleges felelősséggel ruházták fel a nagy társadalmi és történelmi átalakulások. A háborús helyszíneken (Boszniában, Horvátországban), majd a szerb politikai diktatúra idején folytatott kockázatos értelmiségi, szellemi, tudományos, publicisztikai és művészeti aktivitásban is feltűnő a női értelmiségi szerepvállalás. A polgárjogi megmozdulásokban, a békemozgalmi tevékenység keretében a különféle női asszociációknak nagy visszhangú kezdeményezései voltak, amilyen például a *Žene u crnom* (Asszonyok feketében). A *Transeuropéennes* című francia kiadvány egyik kötetét a demokratizálódás balkáni női aktivistáinak szentelte (*La fragilité démocratique. Femmes militantes: un futur pour les Balkans*). Itt olvasható Predrag Matvejević valamikori zágrábi professzor, Krleža-kutató tanulmánya is az Ex-YU hajótöréséről (*Le naufrage de l'ex-Yougoslavie. Journal de bord* 1999).

Irodalmárként kívülállóként követem megbecsüléssel a feminizmus társadalomtudományi irányzatának eredményeit. Belátásom szerint a *ženske studije* (nőtanulmányok) eleinte a nemzetközi feminizmus mintáit, elveit hozták be a déli térség többnyelvű kutatói látóterébe, idővel azonban olyan szempontokkal töltötték fel az új kutatási diszciplínát,

amelyre más társadalmi/szellemi körülmények közepette nem (egyebek között Magyarországon sem) volt példa, és művelése sem vált társadalmi, értelmiségi és egzisztenciális kockázatot vállaló működési tereppé, mint az érintett régióban. Míg a Gender Studies kezdeményező amerikai vagy nyugat-európai elméleteinek egyes kultúrákban rutinos és szakmailag sem feltétlenül kezdeményező alkalmazására szorítkoznak, addig más térségekben a megoldatlan társadalmi, morális, nemzedéki, családi, nemi, nemzeti, kisebbségi és egyéb problémák történelmi, ideológiai és egyéb vetületeinek értelmezésében kitüntetett jelentőségűvé válik például éppen a női pozíció és szerep, akár a társadalmi nem, akár a történelmi vagy politikai szubjektum szempontjából értelmezzük is a fogalmat.

A kis krónikavázlat háttérreljáróhoz egyéb mozzanatok is hozzátartoznak. A Titói korszak homogenizáló, kommunista ideológiájával való szembeszegülésben alakult ki Jugoszláviában az az értékrend (nem függetlenül a '68-as mozgalmaktól), amelyre az értelmiségiek és a fiatalabb nemzedékek a nyolcvanas években, a Tito után eluralkodó nacionalista ideológiákkal és kizárólagosságokkal, a nemzeti tisztogatás elveivel, műveleteivel szembeni tiltakozásban és a magatartás radikalizálódásában támaszkodhattak. A független ellenzéki magatartás előtörténetében a kritikai baloldalnak, a filozófiai, szociológiai alapozás műhelyei között elsősorban a zágrábi *Praxis* Körnek és folyóiratának van szerepe. A kutatások a Korčulai Nyári Egyetemen, illetve a dubrovniki egyetemközi intézmény keretében szervezett konferenciákon, kongresszusokon a hatvanas–hetvenes években a kor meghatározó gondolkodóinak részvételével folytak, ami a szellemi beállítottság nemzetközi tekintélyét megalapozta.

A történelmi kataklizmával s a retrográd eszmei és kulturális folyamatokkal kapcsolatos későbbi értelmiségi, tudósi, művészi ellenzéki belső és külső emigrációban egyaránt érvényesült. Képviselői közül egyesek az Ex-Jugoszlávia utódköztársaságai közül valamely demokratikusabba, illetve ezek határain kívülre helyezték át tevékenységüket. Kétségtelen, hogy a társadalomkutatók, antropológusok, a feminizmus kezdeményezői, publicisták, írók, filozófusok stb. tevékenységük korábbi időszakában feltételezték, hogy szakterületük fokozatosan átpolitizálódik, vagy hogy a bekövetkező események exodus elindítóit lesznek.

A feminizmus fenn jelzett, leszűkítő felfogásával ellentétben tehát az a meggyőződés: e társadalomelméleti szakterület poszt-jugoszláv balkáni eredményeinek magyarázata abban rejlik, hogy az elméleti lehetőségeket az emberi és szakmai tapasztalat együttesében, nem passzív, hanem elgondolkodtatóan termékeny formában tudják feltárásra váró kérdések értelmezésében mozgósítani. A hivatkozásaimban szereplő munkák is erről tanúskodnak.

A történelmi körülmények – tragikus, dramatikus módon a politikai radikalizálódás felé terelték a női értelmiséget és kockázatos fellépésre kényszerítették a '90-es évek elejétől a szerb, horvát és egyéb nacionalizmusok ellen. A jugoszláv társadalom megoldatlan kérdéseinek kutatása felől a háború következményeiként felmerülő újabb problémák feltárása felé fordultak. Sokan olyan küldetést is felvállaltak, amelyre eleve fel sem készülhettek. (Rada Iveković eredeti szakterülete például a hindu filozófia és vallástudomány.)

A migrációba kényszerült kutatók körül sokan folytatták a korábbi társadalom- és kultúraelemzési működést a balkáni, Ex-és Post-YU kérdések, viszonyok, emberi és kisebbségi jogok értelmezésének érdekében. A változatlanul konfliktusos térségben zajló

ellenzéki értelmiségi önreflexió a kivándoroltakéval azonos feladat elé állítja a kritikai gondolkodást: legyenek belső vagy külső emigrációban, ellenzékiességben, kisebbségi vagy idegen közegben működő mikro-minor közösség, diaszpóra tagjai, átmeneti, vagy helyvesztett, áttelepült szituációban – a félmúlt és a saját életidőben megélt katalizmaszerű folyamatokra valamennyiüknek nagy emberi, intellektuális erővel, tudással és a távolságtartás kivételes energiáját igénylő belátással kell viszonyulnia.

A balkanológia, a hagyományos történet-, társadalom- és kultúratudományi szakterület ismerete mintha egyszeriben a kortárs kritikai gondolkodás elengedhetetlen alapfeltétele lenne azon változások megértésére, amelyet nem nélkülözhet az *önértelmezés, a saját identitás és pozíció meghatározása* e kivételesen felgyorsult viszonymódosulások és átmenetek közepe. A háborús konfliktusokkal szembeni aktív és passzív politikai ellenállás, a nemzeti önmeghatározás józanságának és túlzásainak értelmezése jelentős történelmi és társadalomantropológusi energiákat igényel. A bátorság, civil kurázs, kockázat, közösségi szolgálat, tisztánlátás, emberi és erkölcsi következetesség, a szakmai, művészeti kezdeményezés értékei nemcsak a kortárs, hanem a folyamatokkal számot vető felmérések annaleseiből sem hiányozhatnak. Az elmúlt évtizedek balkáni migrációinak felgyorsult folyamata azonban egyben a félmúlt, saját életidőnk eseménye, amelyhez részben a rálátás időbeli távlata is hiányzik. A kérdéskör bonyolultsága nyilvánvaló, a feldolgozás időigényességét pedig egy közvetett tapasztalat is igazolhatja. Lipcsében éveken át folyt például egész (GWZO) kutatócsoport tevékenységével a második világháború utáni kelet-európai írói kivándorlás feldolgozása.

Az újabb dél-európai exodus bonyolult kérdéskörét érinti Dragan Klaić (volt újvidéki gimnáziumi társam, valamikori belgrádi teatrológus) *Post-YU theater exile: transitory, partial and digital* című tanulmánya. Alapos áttekintése a színházról és a színházról való érvágásnak, szempontjai között szerepel azonban annak a jóval tágabb összefüggésnek a kérdése is, amelyet Post-YU művészi és értelmiségi egzil jelent. Az expatriáltak közül legtöbben a különféle kontinensek egyetemi és művészeti intézményeinek alkalmazottaként, szerényebben Gastarbeiterként, ám újabb elismeréseket szerző alkotókként folytatták tevékenységüket, mint írja: „Azok közt, akik az 1990 és 1993 közötti válság legelején hagyták el Jugoszláviát, jó néhány olyan író volt, akik szemben álltak a nacionalizmussal és annak harcias politikájával. Predrag Matvejević, Slavenka Drakulić, Dubravka Ugrešić, Rajko Djurić, Bora Ćosić és David Albahari – talán ők voltak az ismertebb nevek, azon művészek, értelmiségiek, tudósok és diákok sorában, akik tömegével vándoroltak ekkoriban ki. Kétségtelenül mindegyiküknek megvolt a saját egyedi története és oka a távozásra, ám ők együtt alkották az új poszt-jugoszláv diaszpórát: beáramlottak Kelet- és Nyugat-Európába, Észak- és Dél-Amerikába, Ausztráliába, Új-Zélandra, sőt néhányan az észak-, illetve dél-afrikai országokban telepedtek le.”

Különös vonatkozása az 1990 körül megindult kivándorlásnak az, amit Klaić (aki még a háború kitörését megelőzően került nemzetközi pályázat útján az amsterdami Színházi Intézet élére) *Internet Exile*-nek nevez: „E különleges számúzetési hullámmal az e-mail és az Internet gyors fejlődése tette sajátossá. Talán a különböző földrészekre szétszóródó poszt- vagy ex-jugoszlávok lettek az első cyber-száműzöttek. Az új technológia révén könnyebben és hatékonyabban tartották a kapcsolatot egymással, illetve a hajdani Jugoszlávia helyén megalapított országokban maradt honfitársaikkal. Így aztán nemcsak a hí-

rek és a személyes üzenetek terjedtek, hanem az otthon valamint a száműzetésben születt kulturális termékek is – például színdarabok, recenziók, fotók, zenék, az új produkciókról készített videók, viták és blogok.”*

Elgondolkodtató és feltétlenül a jelen látókörbe vonható az olyan migráns értelmiségiek tapasztalata is, mint az emlegetett Rada Iveković [1945] horvát filozófusnő, évtizedek óta a Sorbonne professzora, vagy a szarajevói ostromgyűrűt a szétlőtt lakásában átvészelő, későbbi grazi professzor, író, Dževad Karahasan (1953) képvisel. Iveković például más látószögből ítéli meg a fenn idézett elektronikus kommunikáció kérdését: „A háború elfoglalta az e-mailünket is: az elektronikus háború. A legkülönbözőbb fajta felhívások Szerbiából, Koszovóból, most az albán menekülteket befogadó országokból is, Franciaországból és az Egyesült Államokból, honfitársaktól, akik 1991 óta emigrációban élnek – és mindenfelől szállingóznak a levelek virtuális postaládánkba. Nem tudjuk, hogy ezek a magánszemélyek és egyesületek hogyan jutottak e-mail-címünkhöz, de az biztos, hogy semmi nem óvhat meg minket az üzenetektől: kiáltványok, felhívások, a reagálások ezekre, szemrehányások és támadások. Abban, ami elér hozzánk, nincs egyetértés az érintett felek között. De tudjuk, hogy a nők és a feministák utolsóként tartják fenn a „transz-etnikai” kapcsolatokat. Egyébként a többé vagy kevésbé meggyőződéses bombázásellenzők vannak itt, akik kölcsönösen marják egymást többnyire anélkül, hogy foglalkoztatná őket az elűzöttek szenvedéseinek és jövőjének kérdése.” (Iveković 1999)

Az alábbi vélekedésében arra a súlyos negatív hatásra utal, amelyet a média a téves politikai propaganda kifejtésében képvisel. A szerb, horvát és boszniai tapasztalatok alapján a különféle nemzeti eszmerendszerek a mitikus elbeszélői hagyomány felidézésére, illetve újabb mitikus történetek létrehozására használták a média lehetőségeit. Mint-hogy a felismerést az Post-YU kultúrák beláthatatlan mennyiségű mediális dokumentuma igazolja (illetve az Ivan Čolović könyveiben foglalt szerb imagológiai értelmezések), csupán a kilencvenes években jelzett észrevételt idézném:

„Erről nincs túl sok mondanivalóm, mindenesetre a gondolkodás polarizáltsága nem csupán a háború következménye, hanem annak célja is, okozata és kiindulópontja egyaránt. Nem pusztán utólag következik, nem egyszerűen következmény. – És akkor a médiáról: a média játszott a legeslegfontosabb szerepet. Úgy gondolom, hogy amikor megnyílt az út a nyilvános, nacionalista ideológia előtt a média irányában nem sokan mondtak le arról a lehetőségről, hogy ne rajta keresztül jussanak nyilvánossághoz. Ez volt a legbiztosabb, ráadásul védve is volt mindenki, hiszen mindent szabad volt mondani. Először persze csak a szónoklatok, és minden a média közvetítésével csupán szavak formájában, aztán valósággá lett az önbeteljesítő jóslat, egyszerűen megtörtént. De ezekben a történelmi alaplátásokban van egy bizonyos narratív erő, az egész történelem maga narratív; a nacionalizmus ideológiájának narratív, mitológiai dimenziója éppen abban állt, amit nem vettünk komolyan, amit talán képtelenek voltunk felfogni. Ezekhez a dolgokhoz persze az értelmiségiek sem tudnak másképpen, vagy esetleg jobban viszonyulni, mint mások, viszont éppen nekik több a felelősségük, mert a feladat adott volt, szövegeket terjeszteni, mítoszokat teremteni és ezáltal a nacionalizmust megalapozni (vagy éppen ellene harcolni). És azért is, mert más társadalmi réteghez képest jóval több kapcsolódási lehetősé-

* Dragan Klaic: Post-YU theater exile: transitory, partial and digital, *Rev* 281220007. Kisantal Tamás ford.

ségük is van a médiához (igaz, kevesebb, mint a trendi politikusoknak és a „politizálónak”). (A „jugoszláv” labirintus)

A médiaközi terep lehetőségeit Katarina Pejović, a valamikori újvidéki, később az USA-ban működő rendező projektje merőben más elképzelés jegyében használja ki *Emigrafija – granična akcija* című vállalkozásában: „a multi-phase exploration of the experience of dislocation, emigration and nomadism. In the 1990’s she directed and produced several video works and documentaries for Media Arts Center, New Haven, USA and Kunstkaan, Amsterdam, Netherlands, most notably *Vincent’s Dream* and *The Dissident Muse* and collaborated with Teater Instituut Nederland on projects such as *The Dissident Muse*. (...) From mid-90s on, she created and collaborated on various polymedia projects – performances, video and multimedia installations, Webcastings – working with artists from all over the world”, olvasható az *Emigraphia* (2000) sajtójában.

A belgrádi, zágrábi, szarajevói alternatív Ex- és Post-YU kultúravíziók – publicisztikai, kiadói, színházi, képi, jelképi s egyéb térképének rekonstruálása, az írásos, orális, auditív felvételek, beszédművek, művelődési és egyéb dokumentumok a miloševići, tudjmani hatalmi diktatúrák korának árnyalt összképét tükrözhetik. Ivan Čolović (1938) sok évtizedes kultúraelméleti, antropológiai munkássága önmagában is kiváló kiindulópont és egyben összefoglalás. A panorámának ebben a virtuális projektben olyan historikus szálai is előhívódnak, amelyek a fentiekben jelzett, több évtizeddel korábbi újító és kritikus szellemi beállítottsághoz vezetnek vissza. A lezárulatlan kritikus időszakokat illetően pedig kirajzolódik azon téves beállítottságok s a velük szemben fellépő demitologizáló szemlélet kontrasztja, amely változatlanul a kritikai társadalom- és kultúraértelmezés feladatköréhez tartozik.

A történelmi, a jelenbeli és a migrációs folyamatok elemzésének tanulsága többek között ez az Ex-YU szellemi értékeiből származó alternatív művelődési vízió, amely változatlanul értékkeremtő energiákat hordoz. Kontúrjainak kiélesedéséhez paradox módon éppen a változások és a térbeli, időbeli distancia növekvése járul hozzá. Ha nem a valamikori származás terepén, akkor abban a sokféle új közegben, amelyekbe az Ex-YU értelmiségek elvittek egy sajátos, furcsa szellemi kohóban kierielt életérzést, léttapasztalatot, művészetfelfogást és az egyedi magatartás szabadságának igényét.

A közös(ségi) kulturális emlékezet korábbi rétegeiből értékes, sokszínű nyelvi, szellemi, intellektuális örökség vált a körülmények következtében közös szellemi múlttá. Ennek tudatosulása és tudatosítása sem egyszerű művelet, ugyanis belátást, higgadságot s olyan distanciát igényel, amely egy időben közelít és távolít el önmagunktól. Különös belátás, hogy a két temporális elem egymást erősíti. Ahogyan Proust regényciklusának elbeszélőjét a láthatatlan idő térbeli növekvése, az önmegértést biztosító terhe, úgy egy sokrétű nemzedék tagjait a valamikori közös, virtuális szellemi tér, majd ennek felbomlása, a szétszóródásban azonban változatlanul érvényesnek bizonyuló szellemi, erkölcsi, magatartásbeli értékeinek tudata közelíti egymáshoz. Az értékítéletek, a szellemi, művészi affinitás és erkölcsi magatartás- és felfogásmód alapján felismerhető rokon attitűd egy olyan rezonancia alapja, amelynek észlelése nem érdektelen, ám nem is könnyű feladat.

A különféle egzisztenciális (egyéni, szakmai, politikai kényszerűségek s egyéb okok, vagy véletlen lehetőségek, egybeesések által elindított) kirajzások a történelmi folyamat részeseit, legyenek tanúk, áldozatok, elszenvedők vagy cselekvő résztvevők, közös élet-

tapasztalatban részelteti. A nagy migrációs hullámok az Ex-YU vagy egyéb államok esetében, mint ahogyan a közép-európai és a balkáni népek korábbi történelmében is rendszeresen, birodalmi migrációs tervek következtében, ám gyakran véletlenszerűen is, sokakat magukkal sodornak. Családtörténetemben történetesen sem egyetlen nemzet (magyar, szerb, német), sem egyetlen nemzedék hozzátartozóját nem részeltette az európai történelem abban, hogy életidejét születésének helyén és akkori hivatalos államalakulatában tölthesse le. Akkor sem, ha kereskedők, papok, tanítók, földművesek voltak, s nem feltétlenül az ő térbeli mozgásigényük, hanem ezért a felettük, köröttük mozgásba hozott birodalmi és államhatárok dinamikája volt felelős.

A jelenkori értelmiségi kivándorlás és a közegváltás, ahogyan elődeinké is, megkerülhetetlenül teszi a közös történeti tapasztalat, a rokon kulturális örökség és sorstapasztalat feldolgozását. A félmúltbeli megrendítő törésekről az emlékezés, önéletrajz, tényközlő dokumentum, riport, cikk, elemzés, beszámoló, fikciós elbeszélés, értekezés és más beszédműfajok tanúskodnak. Ez azt a konkrét, kifejezetten történetelméleti kérdést állítja előtérbe, mely szerint a tényként értelmezhető történelmi események önmagukban nem, csupán elbeszél, tehát ezzel eleve interpretált/értékelt formájukban rögzíthetők, ami nem nélkülözi a megszólaló (riportalany, kérdező, kommentáló stb.) viszonyulásának diszkurzív jegyeit, tehát magatartását sem. Felvethető az események és tapasztalatok elfogulatlan megítélésének problémája is, ám a távolságtartás, tárgyiasság és személyesség az elbeszélés különféle műfajaiban más kulturális, szakmai és poétikai konvenciókhoz alkalmazkodik. Ha pedig nem, akkor oly módon deformálja és teszi a mitikus vagy historikus fogékonyságot és az átörökölt narratív modelleket ideológiai manipuláció tárgyává, ahogyan erre Iveković a fentiekben utalt.

Hogyan narrativizálja például Slavenka Drakulić (1949) a maga tapasztalatait, amelyeket a hágai elitéltekkel való találkozásaiából merít? Vagy milyen módon tárja a világ elé regényeiben Dubravka Ugrešić (1949) kritikusan és ironikusan a közösen átélt jó fél század töréspontjait, háborítatlannak tűnő s egyben bonyolult titói korszakát? Milyen elbeszélői és értelmezői pozíciót alakít ki Svetlana Slapšak (a belgrádi, majd ljubljanaei s egyéb európai egyetemeken előadója, emberjogi aktivista, több alternatív intézmény és asszociáció alapítóinak egyike) a *Žene i rat u bivšoj Jugoslaviji* (Az asszonyok és a háború a volt Jugoszláviában) című tanulmányában, amelyet 1996-ban küld el a War Report felkérésére?

Slavenka Drakulić riportjainak (*A légynek sem ártanánk*) megítélésében meggyőződésem szerint több említett komponens közrejátszik. Nem csupán a tényszerű előadás megbecsülése, hanem a bonyolult emberi, történelmi és tanúságtevő elbeszélői pozíció követése is. Ha tehát Drakulić oknyomozó és tényfeltáró riportjaiban (amelyeket 2005-ben Lipcsében az Európai Megértésért, *Buchpreis zur europäischen Verständigung* díjjal tüntettek ki) a fenn idézett történetmondói felelősség nyomán arra a kérdésre keressük a választ, hogy a felidézett háborús és emberiség ellen elkövetett bűnökért Hágában nemzetközi bíróság előtt álló, megvádolt személyekről milyen portrékkal találkozunk könyvében, akkor azt észleljük, hogy nagy arányérzettel megalkotott és elfogulatlan, a súlyos történelmi botrányok aktóereit is méltányos, egyéni arcúval és motivációval ellátott elbeszélések alakjaiként.

Hogy honnan származott ez az elbeszélői erőnlét, a belátásnak és mérlegelésnek az aránya, minthogy félelmetes és a nemzetközi ítéletalkotás előtt álló bűnösökről, gyilkosokról van szó, erre lehetséges válaszként kínálkozik: a sokat megélt Slavenka Drakulić a kortárs történetelmélet, tényirodalom azon tapasztalatával összhangban nyújtotta át a nemzetközi olvasótábornak saját beszámolóját, hogy ebből a tragédiát előidéző hadvezérek és a rendeletek végrehajtóinak nem csupán egyoldalúan monstruózus, hanem valószínű körvonala is kirajzolódjon. Mindez a mértékletesség és a tolerancia érték és értékelés is egyben, amelyet a tanú, kortárs, elemző, riportkészítő és dokumentátor a történeti tények történetyszerű elbeszélésével hozzánk, kortársakhoz, a közös történelem megszövedőjéhez továbbít.

Dramatikus, groteszk adalékként idézném a valamikori hivatalos horvát sajtó azon minősítését, amelyik a horvát boszorkányok, tehát a tudjmani kizáró, retrogád horvát nemzeti ideológiával szembeszálló alkotókként bélyegezte meg és üldözte el az újonnan megalakult Ex-YU országból a radikálisan gondolkodó értelmiségieket, többek között a fenn érintetteket is: „A volt Jugoszláviában legerősebb horvát feminizmus, nagy veszteségeket szenvedett el a háború miatt. A 'hazafias' elvek és harcias védelmezőik állandó nyomása ellenére a horvát feministák kivételes bátorságot tanúsítottak, s leleményességet működési területük megőrzésére. A horvát 'boszorkányok', mint Dubravka Ugrešić, Rada Iveković és Slavenka Drakulić nemzetközileg elismert alkotókként élnek ma valamennyien Horvátországon kívül, (ahol) valamennyien elvesztették munkahelyeiket.” (Republika, 1996. aug. 31: 145–146.)

Kevésbé dramatikus zárásként Rada Iveković írását ajánlanám nemcsak a játékos „kvázi balkáni kulináris” esszé címe miatt, hanem mert a benne érvényesülő emberi belátást, történelmi tapasztalatot, tisztánlátást mintaszerűnek, a higgadt tájékozódási és önértékelési igény egyik lehetséges kiindulópontjának tekintem. Az esszé címe tehát: *Bosnischer Eintopf, Macedonia di frutta, jugoslawischer Salat* (Iveković 2001: 160–163.)

HIVATKOZÁSOK

- Rada Iveković: *Jugoslawischer Salat*. Essay 19. Literaturverlag Droschl, Graz –Wien, 1993.
- Das „jugoslawische” Labyrinth. Podiumsgespräch. Mit: Filip David, Rada Iveković, Dževad Karahasan, Slobodan Šnajder und Dragan Velikić. Moderation: Ilma Rakusa: <http://www.kultur.at/3house>
- „Minden egész eltörött...” Négy írónő-barátnő levelezése a délszláv háború idejéből. Vál. és ford. Potoczki K. *Replika*, 30. 1998. jún. 117–176.
- Rada Iveković: Mellette vagy ellene – Európa balkanizálása, Karádi É. ford. *Magyar Lettre*, 1999. 34.
- Rada Iveković: *Autopsie des Balkans. Ein psychopolitischer Essay*. Essay 44. Literaturverlag Droschl, Graz –Wien, 2001.
- Rada Iveković: The Fiction of Gender Constructing of Nation: On How Fictions Are Normative, and Norms Produce Exceptions. In. *Anthropological Yearbook of European Cultures*. 14. Gender and Nation in South Eastern Europe, Lit. VI. Wien – Münster, 2005: 19–38.
- Svetlana Slapšak: *Ženske ikone XX veka*, Biblioteka XX vek. Knjižara Krug, Beograd, 2001.
- Svetlana Slapšak: Womens Memory in the Balkans: The Alternative Kosovo Myth. In.

- Anthropological Yearbook of European Cultures*. 14. Gender and Nation in South Eastern Europe, Lit. VI. Wien – Münster, 2005: 95–112.
- Slavenka Drakulić: A légynek sem ártanánk, Csordás Gábor ford., Jelenkor, Pécs, 2005.
- Ivan Čolović: *Bordel ratnika. Folklor, politika i rat*, 20. vek, Beograd, 2000.
- Renate Lachmann: *Metamorfoza činjenica i tajno znanje. O ludama, mostovima i drugim fenomenima*, Zoro, Zagreb – Sarajevo, 2007.
- Nebojša Popov Ed. *The Road to War in Serbia. Trauma and Catharsis*, CEU Press, Budapest, 2000.
- E. Behring–A. Kliems–H.-Ch. Trepte Hg. *Ostmitteleuropäischer Exilliteraturen 1945–1989. Ein Beitrag zur Systematisierung und Typologisierung*, Franz Steiner VI. Stuttgart, 2004.
- Kliems–M. Winkler Hg. *Sinnstiftung durchs Narration in Ost-Mittel-Europa, Geschichtswissenschaft und Geschichtskultur im 20. Jahrhundert*, Bd. 7. Akademische VI. Berlin, 2005.
- Beata Thomka: Imaginäre Konstruktionen und transportable Identität. Poetik der Kultur der süd-europäischen Migranten. In: A. Wessely–K. Kókai–Z. Péter Hg. *Habitus, Identität und die exilierten Dispositionen*, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2008: 63–72.
- Transeuropéennes* <http://www.transeuropeennes.org>

DUBRAVKA ORAIĆ TOLIĆ

*A valóság kihívása*¹

A HORVÁT PRÓZA ATTRAKTIVITÁSA A 20. ÉS 21. SZÁZAD FORDULÓJÁN

A legnagyobb modern horvát író, Miroslav Krleža műveinek fordítása miatt hiába aggódott számtalan horvátországi intézmény; a nemzeti irodalomban elfoglalt kivételes helye és az európai modernizmus számára oly fontos szerepe ellenére Krleža művei nem találtak rá az őket megillető visszhangra a külföldi kritikákban, s még kevésbé az olvasók körében. Egészen más a helyzet a posztmodern korban. Heves ellenkezések közepette a posztmodern kultúra szétfelbomlott a nagy és kis kultúrák, a centrum és a periféria között húzódozó határokat. A globális piac mindig éhes és nyitott mindarra, amivel éhsége csillapítható. És a horvát íróknak volt mit felkínálniuk: a háborús és tranzíciós valóságot. A 20. század végének, a 21. század elejének horvát írói (Slavenka Drakulić, Nedjeljko Fabrio, Zoran Ferić, Miro Gavran, Miljenko Jergović, Julijana Matanović, Josip Novaković, Dubravka Ugrešić, Irena Vrkljan) saját maguk találták meg a külföldi kiadókhöz vezető utat, nemzetközi zsűri által odaítélt díjakban részesültek, és viszonylag széles hazai és külföldi olvasótáborra tettek szert. Ha olvasóik közé tartozóknak tekintjük az irodalomkritikusokat, irodalomtörténészeket és elméletírókat is, nincs miért csodálkoznunk azon, hogy szerzőink közül különösebb történelmi távlatok nélkül, rövid időn belül sokan médiasztárok, egyetemi szemináriumok kedvelt témái, valamint történelmi áttekintések és kézikönyvek központi szereplői lettek.

A posztmodern kultúra mindent elárasztó pradoxonjai közt található a kilencvenes és a kétezres évek horvát prózájának paradox sikere is: minél borzalmasabb volt a valóság, annál ismertebbek és népszerűbbek – tehát „attraktívabbak” – lettek íróink otthon és külföldön egyaránt. A barthes-i „szerző halála” mintha soha nem is létezett volna. A szerzők – s mostanában gyakran a szerzőnők –, a szerzőiség, amely ma kiterjed a szerkesztőkre és kiadókra is, az új médiacsillogásban új életre keltek. S mindebbe végül az üzlet is bekapcsolódott. A kétezres években néhány tekintélyes, pénzjutalommal járó díjat alapítottak, a könyvek hatalmas kiadókban keringenek, és kioszkokban árulják őket az újságokkal együtt.

Felmerül a kérdés: mivel érdemelte ki a huszadik század végi és huszonegyedik század eleji horvát próza a hazai és a külföldi olvasók figyelmét? Mi a titka a szerzők, a kiadók, a média és az olvasók új szövetségének?

¹ Részletek a szerző *Muška moderna i ženska postmoderna. Rođenje virtualne kulture* (Férfi modern, női posztmodern. A virtuális kultúra születése – Zagreb, Naklada Ljevak, 2005) című kötetének *A kortárs horvát próza* című fejezetéből.

A válasz a korszak irodalmon kívüli valóságában, valamint abban az írásmódban kereshető, ahogyan erre a valóságra az írók reagáltak.

A Fal utáni világ

A 20. század utolsó évtizedének irodalmon kívüli valósága az európai kontinensen két eseménnyel jellemezhető: a keleti blokk implóziójával és Jugoszlávia explóziójával.

Az egykori Kelet – a rendszer előregedése miatt – mint a csernobili reaktor omlott össze. A kommunizmus eszméje, amelyen Európának ez a fele nyugodott, már rég, Csehszlovákia 1968-as megszállásától kezdve halott volt. *A lét elviselhetetlen könnyűségében* Milan Kundera pontosan ezt a halálán túli állapotot írja le. A kommunizmus eszméje könnyűvé vált, mert nem volt többé tartalma, az élet pedig elviselhetetlenné, mivel még álltak halott intézményei.

(...)

A volt Jugoszlávia, a rendszeren belüli megoldatlan problémák miatt, időzített bombaként robbant. A lyotard-i posztmodern, amely szerint többé már senki sem hisz a nagy elbeszélésekben, mintha soha nem is létezett volna. Pontosan az ellenkezője figyelhető meg: a „sziklás Balkánon” az ilyen elbeszélésekben nagyon is hittek, különösen egyben, amelyet különféle okokból soha nem meséltek végig – a modern nemzetről szólóban. Amikor a modern történelem „véget ért” (a valamikori monstruózus Fal pillanatok alatti leomlása csak szimbolikus jele volt annak, hogy ez már lezárt történet), a Faltól Keletre élő népek mindannyian békésen éltek önrendelkezési jogaikkal, amit senki nem ellenezett, mivel ez már nem élő eszme volt, hanem csak árnyék és emlék. Úgy tűnt, hogy az új, posztmodern mese az Európai Unióról és a globalizációról mindaddig nem kezdődhet el, míg a nemzetekről szóló régi be nem teljesedik. Ez csak a Balkánon nem volt megvalósítható. A modern történelem – mint véres elbeszélő – itt még egyszer visszatért, hogy befejezze meséjét a nemzetről, amelyet nem sikerült sem a maga idejében, sem a narráció szabályai szerint elmesélnie.

Írók a Fal utáni világban

A 20. évszázad utolsó évtizedében a volt kelet-európai írók helyzete többé-kevésbé egyértelmű volt. A Fal leomlása után egy halott kultúra hatalmas archívumában, jelentés nélküli szimbólumok és elhajított dolgok között találták magukat. Az orosz írók egy éjszaka alatt a szocialista realizmusból a posztmodernbe és a posztmodernizmusba érkeztek. Megaposztmodernekké váltak, radikálisabbak voltak, mint nyugati kollégáik. A 20. század végi orosz írók az összeomlott kultúra jeleivel ironikusan játszó játékosok, vagy a darabjaira hullott világ nosztalgikus gyűjtői és szimulátorai.

A posztjugoszláv írók helyzete ugyanebben a korszakban sokkal homályosabb és bonyolultabb volt. A modern történelem haláltánca egy bármilyen fikciónál hihetlenebb valóság-jelenethez, s ezzel együtt a valóság státusának, a valóság értelmének és tényleges létének megkérdőjelezéséhez vezetett. Tulajdonképpen mi is történik, mi az igazság, van-e az eseményeknek valami értelmük, létezik-e egyáltalán olyan, hogy igazság, létezik-e egyáltalán a valóság? Nem csak egy csúnya álom-e minden, egy jó horrorsorozat a tévében, vagy egy balkáni módra készült *reality show*?

A modern művészetben a valóság megformálásának három paradigmája létezik: a realista mimézis, az elkötelezett irodalom, és az avantgárd „polgárpukkasztó” valósága. Ezek közül egyik paradigma sem tudott történelmi formájában új életre kelni.

(...)

Modern és posztmodern elkötelezettség

A modern elkötelezettség nagy és szenvedélyes volt, mint ahogy azok a nagy eszmék is, amelyeknek a nevében fellépett. Zolát börtönbüntetésre ítélték *Vádolok!* című írása miatt, Pound rács mögé került, mert a Mussolini-rezsimet propagálta, Sartre-ot a kommunizmus elméletével és gyakorlatával kapcsolatos etikai kérdések gyötörték, Krleža aktívan részt vett az „összetűzés az irodalmi baloldalon” elnevezéssel ismertté vált vitában², Brecht, mint a német írók többsége, a nácizmus ideje alatt emigrációban élt, Thomas Mann nyílt levéllel fordult annak az egyetemnek a rektorához, amely megfosztotta őt tiszteletbeli doktori címétől.

A volt Jugoszlávia területén folytatott háború az értelmiség modern ábrázolásához vezetett. Bár ezek már nem eleven figurák voltak, hanem csak az árnyékuk – a nagy eszmék egykor beszédes terjesztőinek szimulációi. A francia filozófus Alain Finkielkraut a háború elején az áldozatok oldalára, a horvát oldalra állt; Susan Sontag az ostromgyűrűbe vett várossal való szolidaritását kimutatandó Szarajevóba utazott; Jean Baudrillard „Európa meghalt Szarajevóban”-kijelentése örökre emlékezetes marad. Peter Handke esszéisztikus útirajzában, az *Igazságot Szerbiánakban*, velük ellentétben a háborús ellenség pártját fogta, s ezzel a „mellette vagy ellene” konfrontációk egész láncolatát hívta életre. S mikor a háború áttevődött Bosznia és Hercegovinába, és elérte a „teljes átláthatatlanság” állapotát, az elkötelezettség magatartásformája egyre inkább a háttérbe szorult, az értelmiség mindenre csak legyintett, a különböző oldalak kezdtek kiegyenlítődni, s többé nem foglalkoztak a témával.

Jugoszlávia szétesése, a háborúval keveredett tranzíciós valóság a horvát és bosznia-hercegovinai írókat a következő dilemmával szembesítette: hogyan válaszoljanak a valóság égető kérdéseire egy posztideologikus korban, amikor a 20. század nagy eszméi és ideológiái többé már nincsenek? Az írók előtt a modern történelem repertoárjából a felszínre bukkantak a szabadság, a nemzet, a haza, az identitás, az agresszió, a száműzetés, az igazság, az igazságosság, a szenvedés, a jó és a rossz régmúltból származó, elragadtatottsággal és kiábrándultsággal mélyen átitatott kérdései. A történelmi tapasztalat ugyanakkor arra tanította az írókat, hogy az ilyen kérdésekről nem lehet közvetlenül és szenvedélyesen nyilatkozni. A modern elkötelezett irodalom sémája a 20. század nagy eszméivel és ideológiáival együtt elhasználódott. Ám a lágy posztmodernben ünnepélyesen bejelentett „ideológiák vége” sem lágy, sem végleges nem volt. A kilencvenes évek elején, a nagy ideológiák elhamvadásának helyszínén, mint éltető eső után, apró, halottaiból feléledt,

² Sukob na književnoj ljevici (1928–1956): kultúra és forradalom; művészi szabadság vs. pártfegyelem. Négy szakaszában négy központi kérdés körül folytak a viták: 1928–1934: társadalom és irodalom; 1935–1941: új realizmus; 1945–1948: szocialista realizmus; 1949–1952: új orientációk – az „irodalmi baloldal” összeomlása. (lásd: Stanko Lasić: Sukob na književnoj ljevici. Liber, Zagreb, 1970.) – *a ford.*

gyakran egymással hadakozó eszmék és apróbb ideológiák kezdtek sarjadni. Az irodalom a valóság és a feltámadt ideológiák közti hézagban találta magát, s ezek az ideológiák az ítélkezés jogának súlyával ruházták fel. A hazai értelmiség előtt három lehetőség állt: a modern történelem hamvain feltámadt új ideológiákkal szemben kötelezik el magukat, az új ideológiák mellé állnak, vagy elvetik a direkt ideológiai elkötelezettséget.

Az *ellenszegülés* az esszéisztikus prózában találta meg kifejezőmódját, és olyan íróknak hozott világhírnevet, mint Slavenka Drakulić, Predrag Matvejević és Dubravka Ugrešić. A *támogatás* melletti elkötelezettség a hazai publicisztikában virágzott a háború ideje alatt. A közvetlen ideológiai elkötelezettség *elvetése* a művészi prózát jellemezte. Ugyanakkor nem modernkedő l'art pour l'art-izmusról vagy eszteticizmusról volt ezalatt szó, hanem az eszmékkel való játék és manipuláció különféle stratégiáiról. Az írók skizofrén helyzetben találták magukat. Mint állampolgárok, akik tudták, hogy személyes életútjuk és közösségük sorskérdései forognak kockán, gyakran ideológiai táborokba csoportosultak. Mint művészek – akár olyanok, akik már a megszilárdult posztmodern poétikájához tartoztak, akár olyanok, akik még csak most kezdtek el írókként befutni – tudták, hogy a művészet területén a valóság nem hagyja magát közvetlen ideológiai elkötelezettség formájában kifejezésre jutni, de ugyanakkor azzal is tisztában voltak, hogy minden írás egyfajta álláspontot, eszmét és vágyat tükröz. Így különféle posztideológiai stratégiákat dolgoztak ki. Voltak, akik úgy beszéltek a valóságról, hogy saját ideológiai pozíciójukat képezték le, az elkötelezettséget deklaratív módon elutasították, a valóságot *in statu nascendi* mutatták be, ha saját erejükből jogot formálhattak erre; saját tapasztalataikról írtak egyes szám első személyben; a nagy történelemtől távol lévő kis emberek szenvedéseiről beszéltek; az elvesztett identitás nyomába eredtek; közömbösen vagy lázadó módon viszonyultak a valósághoz; saját álláspontjaikat a szétrombolt világok és ideológiák iránti nosztalgiába csomagolták.

(...)

Posztmimetikus stratégiák

A horvát és bosznia-hercegovinai írók – akár tisztában voltak vele, akár nem – valamilyen humángenetikai laboratóriumban találták magukat. Feltárult előttük a háborús és tranzíciós valóság géntérképe. A terület átláthatatlan és borzalmas volt, ők pedig e terület kutatóivá váltak. Poétikáik a háború és a tranzíció genetikája volt. Különböző stratégiákkal, különféle célok nevében és különböző művészi, média- és kereskedelmi hatásokkal vágta bele a valóság eleven húsába. Egyrészt hitték, hogy létezik az autentikus valóság, s azon voltak, hogy lejegyezzék, amennyiben saját személyes tapasztalataik alapján arra jogot formálhattak, vagy mások szavaihoz fordultak segítségért, ha ők maguk nem álltak közvetlen kapcsolatban a valósággal. Másrészt az írók többé már nem hittek abban, hogy a valóság autentikus lejegyzése lehetséges, így keverték a fikciót a valósággal, saját ideológiai pozíciójuk mását adták, manipulálták a tényeket és szimulálták a valóságot. Ha a valóság a mi teremtményünk, hát rajta, konstruáljuk meg, legyen bármilyen cél is az apropó: saját és olvasóink esztétikai élvezete, az idegen ideológiák provokációja, saját ideológiánk afirmációja, média-promóció, vagy egyszerűen a pénzkereset, melynek lehetősége végül még a másodvonalbeli „tetszhalott” szerzőkre is rámosolygott.

Abban a kultúrában, ahol az autentikus valóság problematikussá vált és különféle manipulációknak volt kitéve, a realista mimézis helyett már csak a posztmimézis volt lehetséges. A posztmimetikus stratégiák nem bemutatják, de még csak nem is leírják a valóságot, hanem azt fedik fel, hogy minden egyes reprezentáció, még a leghihetőbb is, csak egyének konstrukciója, hogy nincsen autentikus valóság, hogy minden valóság törékeny, vagy valamilyen módon a manipuláció kiszolgáltatottja. Hasonló a helyzet a meghökkentés-effektussal is. Az új, a posztmimetikus stratégia segítségével elért látásmód nem fedi fel az autentikus valóságot, s – az avantgárdtól eltérően – még csak nem is vágyakozik erre. A posztmodern meghökkentés és meglepetés-effektusok a valóság dekonstrukciójának formái: azt mutatják be, hogy miként lett megcsinálva a valóság, hogyan keletkeztek a gondolatok és az igazság; miféle ideológia vagy hatalom hozta ezeket létre. Mintha csak Brian McHale javaslatára tennék: a kilencvenes és a kétezres évek horvát írói ontológiai kérdéseket tettek fel a háborús és tranzíciós valósággal kapcsolatban. Lejegyezhető-e a tényleges háborús valóság, és kinek van erre joga, léteznek-e egyáltalán tényleges valóságok, lehetséges-e a dokumentum-valóság szimulálása, autentikus-e a személyes valóság, léteznek-e egyáltalán autentikus valóságok – vagy minden manipulálható?

Intertextualitás (a valóság bemutatása mások szavaival)

A háborús valósághoz való hozzáférés időrendbeni első stratégiája, amely az írók rendelkezésére állt, és amelyet saját posztmodern poétikájukból már jól ismertek – az *intertextualitás* volt (Roland Barthes szerint egyébként is minden szöveg anonim idézetek szövevénye). Az intertextualitás lehetővé tette, hogy az írónak ne kelljen közvetlenül találkoznia a háborús valósággal, hanem azt közvetetten és kerülő utakon járva, mások szövegein keresztül mutatassa be – ezzel elkerülve a direkt ideológiai kérdéseket. Erre épül Nedjeljko Fabrio *Smrt Vronskog* (1994 – Vronszkij halála) című regénye. A középgenerációhoz tartozó író, a *Város az Adrián* (Vježbanje života, 1985) és a *Bereniké fűrtje* (Berenikina kosa, 1989)³ című „új-történelmi regények” (*novopovijesni roman*) szerzője – aki ezekben a regényeiben a megtépzott és soknemzetiségű Isztria és Rijeka történelmi eseményeiről számol be – Vukovar szenvedéseiről akart regényt írni még akkor, amikor a valóság alakította történet még nem volt lezárva. Ám mihelyt szembesült a nagy történelmi témával, csapdában találta magát. Mint állampolgár és a Horvát Írószövetség elnöke a háború ideje alatt elkötelezetten a szerb agresszió ellen lépett fel; íróként ugyanakkor félt a kemény témától és a nagy szavaktól. Egyrészt el akarta ítélni a horvátországi szerb agressziót, tehát világosan kifejezésre akarta juttatni álláspontját, másrészt pedig félt a frázisoktól – félt a saját valóság-konstrukciójától. Mindenképpen el akarta kerülni, hogy az erős téma és az értékelés kényszere a szocialista realizmus vagy a pártos irodalom sémáihoz vezessen. Ezért fordult az intertextualitás trükkjéhez. Vronszkijt Tolsztoj *Anna Kareninájából* – és az orosz–török háborúból, ahová a 19. század végén alkotója küldte – a szerb–horvát háborúba vezette, hogy Vukováriban a szerbek oldalán harcoljon a 20. század végén. Tolsztoj hőseinek vukovári története lehetővé tette a szerző számára, hogy a közvetlen há-

³ Fabrio úgynevezett „adriai trilógiájának” harmadik kötete *Triameron* címmel jelent meg (Zagreb, 2002). Mindhárom regény olvasható magyarul is (*Város az Adrián*, *Bereniké fűrtje*, *Triameron*): Jelenkor Kiadó, 1994; 2004; 2006. A *Vronszkij halálának* nincsen magyar fordítása – a ford.

borús valóságot explicit ideologizáció nélkül vezesse át különböző faktocitásokon és dokumentarista elemeken, s hogy közvetve saját, háborúval kapcsolatos véleményének is hangot adjon. Vronszkij, azok után, amit Vukováriban látott és megélt, felismeri a háború természetét, és tiltakozásképpen – Anna égbolton tükröződő arcása által vezetve – elhagyja a szerb oldalt és egy horvát aknamezőn leli halálát.

Az agresszió feletti ítéletét a szerző nem közvetlenül, az elbeszélő vagy a szerző alakjainak szavai segítségével mondja ki, hanem ezt megkerülve, Tolsztojtól kölcsönzött hősén keresztül. A modern-posztmodern Fabio a háború valóságának látomását – mint idézetkonstrukciót – idegen ajkak segítségével tolmácsolja.

Dokumentarizmus (a valóság in statu nascendi)

A múlt század kilencvenes éveinek első felében – akkor, amikor még tartott a háború, illetve a háború befejezését követő első pár évben – a horvát próza központi stratégiája a *dokumentarizmus* volt – a háborús eseményeket közvetlenül szemtanúk vagy látókok jegyezték le, akár mint másoktól származó idézeteket (mint például Fabio), akár mint egyes szám első személyű autentikus történetet. Személyes háborús tapasztalatok poétikája volt ez a „saját szememmel láttam” vagy a „saját bőrömön tapasztaltam” elve alapján. A dokumentaritástól (*dokumentarnost*) eltérően, amely bármely, az autentikus valósághoz kapcsolódó műfajt jellemezhet, a dokumentarizmus (*dokumentarizam*) olyan irodalmi stratégia, amelyben a faktográfiai valóság esztétikai tényé alakul át. Így tehát nem lényeges, hogy a valóság milyen mértékben lesz ténylegesen autentikus, mint ahogy az sem, hogy irodalmi szövegekben van-e létjogosultságuk az autentikus valóságoknak. A dokumentarizmus számára az a fontos, hogy higgyen az autentikus valóság reprezentációjának lehetőségében. Az író hiszi, hogy esztétikailag el lehet érni az autentikus valóságot, az olvasó pedig a megjelenített valóságot mint autentikusát éli át.

A dokumentarizmus a fikciót két okból szorította vissza: egyrészt a háborús valóság annyira hihetetlen volt, hogy regényesebbnek hatott bármely valódi regénynél. Mindössze csak azzal a bonmot-val összhangban kellett papírra vetni, amely szerint maga az élet írja a történeteket, s hogy a szöveg érdekesebb lesz bármilyen fiktív konstrukciónál. Az írók, a háború nem közvetlen „vizionáriusai”, hiszik, hogy autentikus valóságot éltek meg, de tartanak attól, hogy mi fog ezzel a valósággal a diskurzus utólagos kialakítása során történni. A félelem gyökereinél mégsem Foucault van, hanem a közelmúltra való emlékezés, s a második világháború áldozatainak soha véget nem érő előszámlálása. Az attól való rettegésnek, hogy amikor a háború véget ér, valaki majd egyszer újra előveszi a valós eseményeket, és saját szempontjainak megfelelően kezdi el azokat kiforgatni és megváltoztatni, olyan mély gyökerei voltak, hogy a nyers valóság lejegyzését prevencióként élték meg, amivel megakadályozhatják, hogy az elkövetkezendőkben a történelmi tények tolmácsolását ideológiai erőszak irányíthassa. A valóság elfeledésétől és az utólagos manipulációktól való félelméről – mint regényírónak szánt mementóról – beszél Fabio is, amikor regényében egy anonim vukovári túlélő autentikus levelét idézi a város szenvedéseiről, és a levél íróját arra szólítja fel, hogy a dokumentumot őrizze meg „addig a napig, amikor egy horvát elbeszélő, szobája téli csendjében, mikor mi már mind régen halottak

leszünk és senki nem fog emlékezni ránk, egyik sort a másik után írja rólad és rólunk. Vagyázz, a regényéhez szüksége lesz erre a levélre”.⁴

(...)

Autobiografizmus (személyes valóság a faktográfia és a fikció között)

A kritika felfigyelt arra, hogy a kilencvenes évek irodalmában nem klasszikus értelemben vett önéletírásról, hanem autobiografikus prózáról beszélhetünk. Az irodalomelmélet indokolta is az atobiográfától az autobiografikus irodalom felé történt elmozdulást.⁵ A poszt-mimetizmus nézőpontjából az autobiográfia és az autobiografikus próza közötti különbséget a következőképpen lehetne meghatározni: a klasszikus autobiográfiában – a mimetikus realizmushoz és a modern realizmus más formáihoz hasonlóan – a szerző hisz az autentikus személyes valóság referenciális képében. A kilencvenes évek autobiografikus prózájának írói – gyakran női írókról van szó – tudatában vannak, hogy létezik egy úgynevezett „autobiografikus szerződés”, azaz, hogy a fikció és a valóság határán táncolnak. Az írók már nem hisznek annak lehetőségében, hogy saját életükről megbízható képpel tudnak szolgálni, így a fikció és manipuláció különböző formáit életrajzi tényekkel játszószák egybe.

A kilencvenes évek prózájában az autobiografizmus leggyakoribb formája a nosztalgia. Ha a 20. század kultúráját a tízes évek kezdetétől a késő hatvanas évekig az utópia határozta meg (gr. *u*: nem + *topos*: hely), akkor a nosztalgia (gr. *nostos*: hazatérés + *algos*: fájdalom = erős vágyódás a haza iránt) határozza meg az évszázad végének, különösen a kilencvenes éveknek a prózáját. Egy fél évszázad alatt kiépült hatalmas világ dől romjaiba – magától, mint az országok többsége, vagy erőszakkal, mint a volt Jugoszlávia esetében. Nem csak ideológia vagy az ideológia intézményeinek (állam, szimbólum, határ, hadsereg, technológia) eltűnése volt ez, hanem ezzel együtt semmivé vált az élet minden egyéb formája is. Lényegében mindazok identitásvesztését jelentette, akik ebben a világban éltek, függetlenül attól, hogy az a világ az otthonuk vagy börtönük volt.

Mint érzékenységi és művészi eljárás a nosztalgia a Fal leomlása után az egész volt európai Keletre kiterjedt. Két nosztalgia-típus jött létre: az egyik esetében a hangsúly a *nostoson*, azaz a hazatérésen, a tradíciókhoz, az identitáshoz való visszatérésen volt, a másikon az *algoson*, azaz a hazatérés lehetetlensége miatt érzett fájdalomon: az otthon, a tradíció és az identitás elvesztek vagy valami miatt elérhetetlenek voltak. E két nosztalgia-típust – attól függően, hogy mire akarjuk felhívni a figyelmet, vagy mit akarunk hangsúlyozni – különbözőképpen nevezhetjük el. Roman Jakobson nyomán Svetlana Boym metaforikusnak, illetve metonimikusnak nevezi. (Boym, 2001)⁶ Én ezeket teljesen önké-

⁴ Ebben a részben Oraić Tolić két dokumentarista háborús regényt vizsgál tüzetesebben: Alenka Mirković *Glasom protiv topova* (Hanggal az ágyúk ellen – Zagreb, 1997), valamint a horvát irodalmi konszenzus alapján az egyik legjobbnak tartott horvát háborús regényt, Ratko Cvetnić *Kratki izlet* (Rövid kirándulás – Zagreb, 1997; Köln, 2000) című műveit. Magyarul egyik regény sem olvasható.

⁵ Adrea Zlatar: *Autobiografija u Hrvatskoj. Nacrt povijesti žanra i tipologija narativnih oblika*, Zagreb; Helena Sablić Tomić: *Intimno i javno. Suvremena hrvatska autobiografska proza*, Zagreb.

⁶ Svetlana Boym: *The Future of Nostalgia*, New York. (Szerb nyelven: *Budućnost nostalgije*. Beograd, Geopoetika, 2005. – *a ford.*)

nyesen *kollektív* vagy *gyógyítható*, illetve *személyes* vagy *gyógyíthatatlan* nosztalgiának fogom hívni. Az első rögtön a Fal leomlása után jelentkezett s leggyakrabban politikai téren nyilvánult meg, a második típus a kilencvenes évek művészetét jellemezte.

A *kollektív* vagy *gyógyítható nosztalgia* abban hitt, hogy a kommunizmus bukása után lehetséges a boldog hazatérés, hogy az identitást meg lehet találni a múltban, s hogy az otthont újra be lehet rendezni. A kilencvenes évek kezdetén az egész valamikori Keleten az új otthon berendezésének rögeszméje uralkodott el. Mint egy nagytakarításban, megváltoztatták az utcaneveket, egyes szobrokat ledöntöttek, másokat visszahelyeztek a helyükre, újratervezték a szimbólumokat és zászlókat, átírták a himnuszokat. De gyorsan kiderült, hogy az egyik betegségből való kigyógyulás egy másikba való eséssel jár. A nosztalgia alól kezdtek előbújni a régi vágyak és a régi ideológiák. Hogy az identitás szimbólumai még ma is mennyire fájó pontok, jól mutatja például a zágrábi Fasizmus áldozatai tér névváltoztatásai. Az első demokratikus úton megválasztott kormány 1990-ben a Fasizmus áldozatai teret a Horvátország nagyjai terére változtatta. A második, 2000-ben megválasztott kormány nagy entuziazmussal visszakeresztelte a tíz évvel korábbi nevére. A lecserélt Horvátország nagyjai tere nevet a közeli Piac tér kapta. Posztmodern ironia: a 10. évszázadtól számon tartott nemzeti dinasztiából származó királyok után elnevezett utcák ma a Fasizmus áldozatai nevet viselő térbe torkollnak. A kollektív nosztalgia megjelenési formái – csak azért, hogy megszakítsák a fájdalmat okozó események láncolatát – a 20. század végén szokatlan kompromisszumokhoz vezethettek. Oroszországban például legelőször a szovjet himnuszról szabadultak meg. Időközben azonban kiderült, hogy a régi cári himnusz nem lehet visszahozni, új himnusz pedig nem tudtak írni. Kompromisszumot kötöttek tehát: visszatért a szovjet himnusz zenéje, de a szövegét az új politikai viszonyokhoz igazították. Manapság ezen szórakoznak az interneten szörfölők.

A másik, a *személyes* vagy *gyógyíthatatlan nosztalgia* esetében a hangsúly az *algon*on volt, azaz az élet véglegesen elvesztett formáinak – az egyértelműen behatárolható otthon és identitás – hiánya miatt érzett fájdalomon. Az ilyen nosztalgia lehetett melankolikus, ironikus, magával ragadó vagy vészjóslóan szimulakrális. Ebbe a kategóriába tartozik a két Németország újraegyesítése után megjelenő grafiti, az „adjátok vissza a Falunkat”, Ilja Kabakov *Toilette* című installációja vagy Vinko Brešan *Maršal* című filmje stb. Kabakov a *Documenta* című 1992-ben Kasseln megrendezett kiállításon bútorokkal és gyermekkorának mindennapi tárgyaival berendezett férfi és női nyilvános wc-t állított fel. A romba dőlt világ szimulakruma volt, szomorú szovjet Disneyland. Brešan filmjében Vis szigetén a kiöregedett kommunisták előtt megjelenik Tito elvtárs szelleme; beszédekintézőnek hozzá, tiszteletére stafétabotot adnak kézről kézre.⁷

A nosztalgia mint az autobiografizmus egyik formájának megjelenésére a horvát prózában már a Fal leomlása előtt voltak jelek Irena Vrkljan két autobiografikus könyvében. Az írónőnek mély, személyes okai voltak a nosztalgiára. Már hosszú évek óta megszokítás nélkül Berlinben lakik, ma kétnyelvű írónő. A világ, amelyben ezt megelőzően élt, egyre távolibbnak és elvesztettebbnek tűnt számára. Ilyen körülmények között keletkezett az említett, részben nosztalgikus érzésekkel átitatott két könyv. Az elsőben, a *Svila, škare* (1984 – Selyem, olló) címűben a szerző nosztalgiájának tárgya egyrészt saját polgári csa-

⁷ Május 25-én, Tito születésnapján – amely egyben az Ifjúság Napja is volt – az úttörők minden évben stafétafutással köszöntötték Titót. – *a ford.*

ládja (életük közvetlen a második világháború előtt, a szocializmusba való átmenet éveiben), másrészt saját magának mint nőnek és mint írónak a felfedezése. A *Marina ili o biografiji* (1986 – Marina, avagy az életrajzról)⁸ címűben a nosztalgia nem a saját, hanem mások életére irányul, s éppen egy idegen életen keresztül válik a hazátlanság saját érzéssé. A szerző idézetek és mások emlékezésein keresztül rekonstruálja Marina Cvetajeva életét és nosztalgiával azonosul az orosz költőnővel mint saját elveszett másával.

Csak bevezető volt a fájdalmas melankóliába mindaz, ami a kilencvenes éveket felrázta. Az első szerző, akit a nosztalgia erősen megérintett, és aki a 20. század végén az autobiografizmus modelljét felállította, Pavao Pavličić volt. Nosztalgiájának forrása az 1991-ben feldúlt és elfoglalt szülővárosa, Vukovar. A modell a *Šapudl* című önéletrajzi prózájában kapott irodalmi formát (a szöveg 1991/92-ben keletkezett, a város ostromának és elfoglalásának ideje alatt – mint könyv 1995-ben jelent meg).⁹ A szerző az 1946 és 1956 közötti gyermekkorát mutatja be, amit Vukovar azon részén töltött, amelyet az öregebbek Šapudlnak neveznek (az egyik etimológia szerint – ahogy arról a szerző számol be a bevezetőben – a német „schau, Pudel!”-ből – Nézd, pudli!, a másik szerint a *spuden* [sietni] ige dialektusos változatából).

Pavličić három olyan nosztalgia-technikát alakít ki, amely majd más írókat is megihlet. Az első ezek közül a *katalogizáció*. A szerző elkülöníti azokat a dolgokat és jelenségeket, amelyek gyermekkorát jellemezték, de már nem léteznek (az utca, amelyben született és felnőtt; a nagymama konyhája, a konyhai edények; a tapéta a falon; a két torony mint Vukovar szimbóluma; lakodalmak, disznóölések; a parfüm, amelyeket a nagynénik használtak; édesanyja réteskészítési módszere). A nosztalgia forrása nem abban van, hogy a szerző időközben felnőtt és hogy minden megváltozott, hanem abban, hogy a világot, amely gyermekkorát meghatározta, erőszakosan lerombolták és megsemmisítették. A másik eljárás az *eidetikus képek* alkalmazása – az eleven emlékezetben megőrzött percepciók. A szerző olyan intenzíven emlékszik az illatokra, formákra és színekre, hogy szinte úgy tűnik, az elveszett világot érzéki valóságukban kelti életre (például: a kék edény a nagymama konyhájában, a tejeskávé fehér pöttyös kék kis lábosa, sárgás hatszögű burkolóteglák a padlón, tapéta a falon, amelyen „szarvasok láthatók az erdei tisztáson, hegyek, s a távolban egy tó”, „zöldessárga padocska” a vendégeknek, pohár az asztalon, „igazi söröskorsó, amelyet néha sóval és hamuval sikáltak ki” stb.). A nosztalgia harmadik pavličići módszere a *névadás* – az otthoni, nem standard nyelv felélesztése, amelyet a családjában és városában használtak. Leggyakrabban rontott germanizmusok ezek az élet különféle területeiről (az anya a vizet „valami veslonacnak nevezett edényben melegítette, szürke volt, nem úgy, mint a többi fazék, és nem volt zománcozott”, a lovat, befogáskor vagy kifogáskor meg kellett érinteni a lábánál és azt kellett mondani: „arto” – a *warten* igéből; az apa olyan eszközökkel dolgozott, amit „drebanknak és frezmasinának hívtak”), aztán turcizmusok, kollokvializmusok, magyar feliratok a nagymama konyhai falvédőjén. Ezekben a szokatlan, intim szavakban, amelyekben – ahogy a szerző könyvbeli alakja mondja – a házban és a városban némely tárgyat „hívtak”, Pavličić közvetlenül, minden-

⁸ Részletek olvashatók: *Átváltozások*, 5. szám (1995) – a ford.

⁹ Magyarul az 1955 című rész olvasható az *És a Dráva csak folyt* című antológiában (Pécs, 2005).

féle nagy szavak és kommentárok nélkül fogalmazza meg saját és szülővárosa identitását, a Duna menti civilizációt Európának ezen a részén.¹⁰

Poszttraumatikus próza

Már abban az időben, amikor még a kollektív és személyes valósághoz kötődő nagyon hangsúlyosan emocionális próza volt kialakulóban, formálódni látszottak az erre adott reakció jelei. A új témák iránti érdeklődés körét elsőként Slavenka Drakulić vázolta fel kannibál-regényében, a *Božanska glad*ban (Zagreb, 1995; Berlin, 2000 – Isteni éhség). Amikor az írók többsége a tapasztalati háborús valóság megjelenítésére érzett késztetést, Drakulić a szimulált szürreális valóság vizeire hajózott, s a civilizáció egyik alapvető tabuját vette célba – az emberevést. A regény cselekményét messze a balkáni háborús zónától, New Yorkba helyezi. A hősnő, a Varsói Egyetem Irodalmi Intézetének tanársegédje ösztöndíjjal New Yorkba érkezik, hogy ott befejezze az angol metafizikus költőkről szóló doktori disszertációját. Beleszeret egy brazil antropológusba, aki azt a kannibalizmusról szóló vitát kutatja, amely 1972-ben lángolt fel az ismert eset kapcsán: az Andokban lezuhant repülőgép fiatal uruguayi utasai megették halott társaikat, hogy túléljék a katasztrófát. A két ösztöndíjas elvonul a világtól, hogy éjjel-nappal zavartalanul szeretkezhesse nek. Amikor a férfi elhatározza, hogy visszatér feleségéhez és családjához, hősnőnk hidegvérrel megöli, elektromos fűrésszel feldarabolja, és legkedvesebb testrészeit megeszi. A kannibalizmus drasztikus témája és a regényre jellemző hűvös újságírói stílus különböző interpretációkhoz vezetett; egyesek szerint arról van szó, hogy a modern egyén mint olyan nem létezik többé, valamint a posztmodern közömbösség a könyv témája, mások szerint a szerző ezen a drasztikus módon, mindent az ellenkezőjébe fordítva akart figyelmeztetni a Másikkal való dialógus és a Másik tiszteletének szükségességére. A kritika pozitívan értékelte a regényt, de ennek ellenére nem jutott el a széles olvasóközönséghez. A lehetséges tolmácsolatok egyike az is, hogy a regény megírásának idejében a tényleges valóság borzalmasabb volt minden fikciónál. Elképzelhető, hogy a szerző egyik célja az volt, hogy ilyen kerülő úton figyelmeztessen bennünket: a valóság nincs is olyan messze az emberevéstől. A regény bármelyik értelmezését is választjuk, a tény nem változik: a könyv a horvát prózaírás új irányainak kezdetét jelentette, ami majd csak 2000 körül válik a nyilvánosság számára is egyértelművé. Ez év őszén ugyanis szinte berobbant az irodalmi életbe egy írói csoportosulás, amelynek tagjai az Alternatív Irodalmi Fesztivál körül csoportosultak. Különböző generációkat képviselő, sokszínű stílusjegyeket felmutató írókból állt –

¹⁰ Oraić Tolić a személyes nosztalgia egyik legparadigmatikusabb regényének Julijana Matanović *Zašto sam vam lagala* (Miért hazudtam nektek – Zagreb, 1997; Frankfurt/Main, 2000) című könyvét tartja, az elvesztett otthon és gyermekkor utáni vágyódás legerőteljesebb példájaként Miljenko Jergović *Mama Leone* (Zagreb, 1999; Wien, 2000) című elbeszéléskötetét említi. A szimulakrális nosztalgia legtipikusabb jellemzőit Oraić Tolić szintén Jergovićnél fedezi fel a *Szara-jevói Marlboróban* (Pécs, 1999 – Sarajevski Marlboro, Zagreb, 1996).

Matanovićtól magyarul a *Szeretik a mézeskalácsot?* (Volite li medenjake? In Reine-Marguerite Bayle, Julijana Matanović: *Mine*, Zagreb, 2003) című elbeszélése olvasható (*És a Dráva csak folyt*), amelyet pontosan az említett nosztalgia szervez. Jergović *Mama Leone* kötetéből a *Nézz rám, Andadolka* című novella a közeljövőben jelenik meg a kortárs horvát irodalmat bemutató *Nagyvilág* különszámában. – *A ford.*

bizonyos szempontból mégis sok közös vonást lehet bennük felfedezni. Programjukat a többjelentésű FAK mozaikszó tartalmazta. Ennek egyik jelentése nagyjából: elsőligások vagyunk, azaz „A” irodalmat művelünk. A mozaikszó másik feloldása az angol *fuck off* fonetikus alakjának jelentéséhez kapcsolódik (*b...unk* az eddigi irodalomra). Az első olyan írói csoportosulás volt, amely nem irodalmi folyóiratokban jelent meg, hanem a médiában. Könyveik azonnal toplistások lettek. Zoran Ferićet az évtized írójának, az *Andeo u ofsajdu* (Zagreb 2000; Wien, 2000 – Angyal leszállásban) című novelláskötetét pedig 2000 könyvének kiáltották ki.¹¹

A csoport íróit a valóság elleni – nagyon széles értelemben vett és meglehetősen különféle – lázadás kötötte össze. A lázadás formái a valóságtól való meneküléstől kezdve a különböző misztifikációs és szimulációs technikákig terjedtek; a nyers erőszaktól kezdve az értelem és értékek destrukciójáig szinte mindent magukba foglaltak. Ferić díjjal jutalmazott könyvében nem marad érintetlen egyetlen eddig elfogadott gondolat és érték sem. Amikor témája az ökológia és a Cres szigetén honos keselyűfajta, juhok leölésének jelenetét írja le, amelyeket majd a fehérfejű keselyűknek tálalnak fel. Amikor egy, Spielberg *A cápa* című horrorjának megtekintése után tartott nyári tengerparti bulival ismert meg bennünket, az egyik lányról elmeséli, hogy az iskolában mindig ötösökkel végzett, de mindjárt hozzá is teszi, hogy gyermeke leukémiában fog meghalni. Egy teljes elbeszélést szentel az AIDS-tesztnek, amelynek – mint elbeszélésének alakja és mint állampolgár – saját magát is alávetette. A címadó *Andeo u ofsajdu* novellában blaszfémikusan gúnyol ki minden érzést és kegyeletet. A *Ralje* (*A cápa*)¹² című elbeszélés Renatája – kislánya tényleg meghalt leukémiában – éppen nagydolgát végzi a temető felé vezető úton, s a szerző spermától bűzlő zsebkendőjét ajánlja fel egykori szerelmének; a gyermek koporsójával együtt a halottas kocsin lábtörlőt szállítanak, amelyben a temetésen résztvevők, miután a búcsú rögeit a sírba dobják, a sírgödör szélén megtörlik lábukat. Ezek a drasztikus képek és kigondolt oximoronok, amelyeket paradox fordulatokkal teli nyelven beszél el, a tapasztalt világgal versenyre kelő rútságot és a világ feloldhatatlan ellentmondásait szimulálják.

Mindez csak a poszttraumatikus próza új hullámának néhány formája. Úgy tűnik, hogy a háború és rombolás utáni horvát próza ezen formák megjelenésével egyidőben mély társadalmi és irodalmi katarzison megy keresztül.

MEDVE A. ZOLTÁN fordítása

¹¹ A kötet novellái közül magyarul a *Sziget a Kupán* (Fosszília, 2001/3–4.), valamint *Az amorf forma* (Magyar Lettre Internationale, 2002/46.) olvasható.

¹² A Ferić-novella (*Állkapocs*) a Spielberg-film eredeti címére (*Jaws-Állkapcsok*) utal – Magyarországon a filmet *A cápa* címmel vetítették. – a ford.

PAVAO PAVLIČIĆ

Zágráb őrangyala

Valentin Knez maga sem emlékezett már, hogy tulajdonképpen mikor és miért kezdett el statisztikával foglalkozni; úgy tűnt számára, hogy szenvedélye nagyon-nagyon régi, gyökerei egészen a gyerekkoráig nyúlnak vissza. A tudomány iránt érzett rajongásának okait kutatva arra a következtetésre jutott, hogy abban igazából a közösség vonzza, ami iránt – annak ellenére, hogy amióta az eszébe jutja, magányos ember volt – különösen erős és mindig eleven vonzalommal viseltetett. Valentin Knezben mindig is megvolt az indíttatás, hogy lerója a társadalommal szembeni adósságát, hogy a lehető legtöbbet foglalkozzon az őt körülvevő emberekkel, a lehető legtöbbet nyújtsa nekik, s így tegye teljessé életét. Úgy tűnt számára, hogy ezt leginkább statisztikák készítésével tudja megvalósítani, mivel azok egyrészt az emberekkel és az emberek ügyes-bajos dolgaival foglalkoznak, másrészt pedig különleges és hasznos ismeretekkel és adatokkal szolgálnak a számukra, ezzel segítve őket.

Arra szintén nem emlékezett, hogy miként határozta el, hogy éppen a büntettekről és szerencsétlenségekről, a mérszárlásokról, gyilkosságokról, gázolásokról, vérfürdőkről és a fulladásos halál különböző nemeiről vezet nyilvántartást. Nem az az ember volt ugyanis, akit elbűvölt a kriminalisztika, nem rajongott a detektívtörténetekért; ezekben is szociális érzékenysége determinálta. A szokatlanul gyakori jelenségek (rablások, tüzesetek, munkahelyi balesetek, vasúti katasztrófák) számát Valentin statisztikai szempontból akarta megvizsgálni, arra volt kíváncsi, hogy hol fordulnak elő a leggyakrabban, melyek állnak ok-okozati összefüggésben egymással, milyen sűrűn ismétlődnek, mekkora az intenzitásuk: hogy aztán ezek tanulmányozása alapján nyújtson segítséget a társadalmi rossz gyökeres felszámolásához.

Az ország minden tájáról gondosan összevásárolta az újságokat, különösen az esti kiadásokat – ezekben volt a legtöbb bűnügyi hír –, akkurátusan kivágta a bírósági és rendőrségi rovatok cikkeit és képeit; legényszobája szekrénye tele volt szétválogatott, osztályozott és kommentált újságkivágásokat tartalmazó dossziékkal. Minden egyes esetet lezárásáig figyelemmel kísért, szemmel tartotta a gyilkosok és a bujkálók sorsát, név szerint ismerte a visszaesőket, és azokat, akiket jó magatartásuk miatt büntetésük letöltése előtt helyeztek szabadlábra. Fokozatosan csak a büntényekkel kezdett foglalkozni – ugyanis azt gondolta, hogy ezek a társadalomra nézve különösen veszélyesek –, és a véletlen balesetekkel többé nem törődött.

Munkája persze nem csak kivágások gyűjtögetéséből állt: csomagolópapírral leterített, zöld ernyős lámpával megvilágított asztalánál dolgozott, ahol táblázatok garmadája hevert, megszámozott oszlopokkal és mutatókkal. A büntényeket indítékaik (féltékenység, rablás, önvédelem, gondatlanság, bosszú), társadalmi rétegek (csavargók, parasztok, mun-

kások, alkalmazottak, értelmiségiek), az áldozatok száma (egy, kettő, három, több), az elkövetési fegyverek vagy eszközök (revolver, kés, karó, palack, bokszer, kő, ököl, mérge, kötél stb.), a nyomozás időtartama, az elkövető neme és kora, a bűnesetek helyszínei – városok, köztársaságok és nagyobb tájegységek – szerint osztályozta. Ezeket mind elrendezgette, s úgy tartotta, hogy tárgyra olyan nagy rálátása van, mint keveseknek ebben az országban; biztos volt benne, hogy munkája hasznos alkotómunka, a tudóséhoz hasonló. Táblázatok összeállításán kívül az ország teljes térképét is elkészítette (és amennyire futotta rá, más országokét is), hogy külön vonalakkal kösse össze azokat a helyeket, ahol hasonló bűncselekmények történtek, azonos gyakorisággal és egyazon elkövetők közreműködésével. Ezeket (a latin „crimen”: bűn, büntett szóból) *izokrimen*eknek nevezte el, és segítségükkel mindent kitűnően figyelemmel tudott kísérni.

Két dolgot ugyanakkor hangsúlyoznunk kell. Először is: Valentin különös szeretettel foglalkozott saját városával, Zágrábbal, mindenekelőtt ezt tanulmányozta, a legnagyobb figyelmet Zágrábnak szentelte. Pontosan ismert minden házat, ahol gyilkosság történt, minden egyes szobát, ahol gázmérgezésről haltak meg, minden fürdőszobát, ahol belefulladtak a fürdőkádba, minden kocsmát, ahol hasba szúrtak és minden külvárosi síkátort, ahol agyonbunkóztak valakit. Az összes ilyen helyet végigjárta, és mindenről tökéletesen pontos képet kapott. Szerette városát, Zágráb volt a mindene.

A hosszú évek megfeszített és odaadó munkája mégsem hozta meg gyümölcsét. Persze nem társadalmi elismerésre vagy dicsőségre kell gondolnunk (ekkor még mindez az ő titka volt), hanem arra a csendes, belső megelégedettségre, ami azoknál a mestereknél figyelhető meg, akik elkészültek művükkel. A Valentin Knez rendelkezésére álló anyag egyre terebélyesedett, feldolgozásuk pedig egyre precízebb és strukturáltabb lett. Statisztikusunknak újabb és újabb ötletei támadtak, és egyre inkább tudatosult benne, hogy mekkora kincs is van a birtokában.

A számolás persze soha nem öncél: mindig valamilyen átfogó, általános következtetésekre törekszik, amit a számok tudományának tanulmányozása eredményez. A bűnözés statisztikusának, Valentin Kneznek semmilyen elképzelése sem volt a lehetséges következményekről, pontosabban, soha nem törekedett arra, hogy a bűnözés és a társadalom kapcsolatába az általánosság szintjén nyerjen betekintést. Úgy tartotta, hogy elegendő, nagyon is elegendő, ha megállapítja, hogy milyen és miféle-fajta büntettek fordulnak elő, melyik társadalmi rétegben, milyen motívumokkal, és így rögzíti a büntettek általános arányát, amely büntetteket tudniillik *a priori* úgy kezelte, ahogyan általában szokás: az egyik legfőbb társadalmi rosszként.

Néha az is megesett, hogy munkájának eredményei saját magát is meglepték. Egy vasárnap reggel papírjait lapozgatva magányosan üldögélt szobájában és az udvari épület szürke falát nézegette, amikor észrevett valamit, ami felhívta magára a figyelmét. Az egyedi statisztikai áttekintéseiből levont következtetéseket, valamint az egyedi esetek kivonatolt anyagait pirossal karikázta be; most ezek között a piros szigetecskék között valamiféle állandó, egyforma távolságra lett figyelmes, arra, hogy egyenletesen oszlanak el a fehér lapon. Legelőször csak munkája pontossága és áttekinthetősége miatt érzett elégedettséget. Aztán hirtelen feltette magának a kérdést: nem lehetséges-e, hogy valóban van valamiféle kölcsönös összefüggés az események tényleges lefolyása és azok grafikai megjelenése között?

Nekiállt, hogy mindent újra átnézzon. Legjobban az érdekelte, hogy a rend utáni vágyában tudat alatt nem saját maga törekedett-e ennek a szabályszerűségnek a létrehozására. De nem: hamar meggyőződött arról, hogy ez a rendszerszerűség a másik oldalról származik, a feljegyzett események szabják meg. Te jó Isten! Megdöbbenve és elgondolkodva torpant meg. Ennek messzemenő következményei lehetnek. Olyan következményei, amelyekben senki sem, de különösen saját maga nem mert hinni. Annyira új volt ez, annyira lelkesítő, hogy Valentin Knez megkétszereződött kedvvel vetette bele magát a munkába.

Elképzelése rendkívül termékenynek bizonyult, és minden nappal újabb igazolást nyert. Valentin Knez megbizonyosodott afelől, hogy nem csak a hasonló esetek nagy statisztikai gyakorisága létezik, de felbukkanásuk szabályszerűsége is. Eleinte ez egy kicsit ugyan homályos volt, de amikor jobban elmélyedt a rendszer tanulmányozásában, többé már nem kételkedhetett: túlságosan nyilvánvaló, túlságosan matematikai, és túlságosan csábító volt. A bűnesetek kiszámíthatóan jelentek meg, s egyik a másik után lépett be Knez sémájába, igazolva a rendszert és meghatva annak megalkotóját.

A kép egyre világosabb lett. És ez nem minden: statisztikusunk szinte pontosan meg tudta mondani, hogy hány bűntényt fognak elkövetni Zágrábban egy hónap alatt, azok milyen súlyosak lesznek, és az esetek körülbelül mekkora hányadában derül fény az elkövető személyére. Erről könyvet akart írni. Egy új dossziét nyitott **ELŐRE LÁTOTT BÜNTÉNYEK** címmel.

Ám még várnia kellett. Belátta, hogy még nem tud mindent, de azt is tudta, hogy idővel egyre több ismeretre fog szert tenni. Ugyanis, ahogy múlt az idő (hónapok és évek teltek el), jóslatai egyre világosabbak és precízebbek lettek, annyira világosak, hogy már-már kérdésessé vált, hogy fog-e egyáltalán valaki hinni bennük. Nevezetesen: a statisztika alapján már képes volt megjósolni, hogy pontosan hol fogják elkövetni a bűntényt, melyik utcában, melyik házban, ki, mivel és hogyan. Előre látta a gyermekgyilkosságokat, a gyújtogatásokat, fojtogatásokat; helyszín, időpont és időtartam szerint lokalizálta azokat a város egyes részein. Valami meghatározhatatlan aggodalmat és rémületet érzett, amikor egy reggel épp a Dubrava egyik kocsmájába indult: előre látta, hogy aznap este valakit itt megölnék, tudta, hogy hány késszúrás éri majd az áldozat hasát és lapockáját, tisztában volt a letört nyakú üvegpalackkal ejtett vágások és a székkal való ütések számával. Elgondolkodva állt meg valamelyik ház ablaka előtt az előkelő, északi városrészben, s tudta, hogy ott, még ma délután, egy férfi megfojtja a feleségét. Nagy próba volt ez Valentin Knez számára; a rémisztő és végzetes tehetetlenség érzése, s ráadásul a felelősségé, amitől sehogy sem tudott szabadulni. Lehetősége sem volt, hogy közbeavatkozzon: tudta, a bűntényt semmiféleképpen nem tudja megakadályozni (nem csak azért, mert egyedül van és gyenge, de azért sem, mert elkerülhetetlenek). Biztos volt benne, hogy senki sem hinne neki. Így hát folytatta az adatgyűjtést.

Múlt az idő, a kép egyre teljesebb lett, Valentin Knez pedig – nem is annyira azért, mert elképzelése kérlelhetetlenül hajtotta tovább, hanem, mert erre kényszerítette minden egyes újabb felfedezése – egy kicsit kiszélesítette, átdolgozta, sőt radikalizálta látomását a fennálló helyzetről, a statisztika alapján levont következtetéseiről – eleinte csak félenken, szerényen, attól tartva, hogy elhamarkodja a dolgot, hogy önmaga előtt igénytelennek fog bizonyulni, de az újabb felfedezések (tulajdonképpen: alapeszméjének új bizo-

nyítékai) arra ösztönözték, hogy egyre messzebbmenő következtetéseket vonjon le, hogy kijelölje az utat és hogy általánosítsa.

Attól kezdve, hogy a szabályszerűség és a bűntettek előfordulásának matematikai pontossága beigazolódott, egyre erősebben kezdték el gyötörni különféle kérdések a szabályszerűség jelentőségével, a város életében betöltött, valamint saját tevékenységének szerepével kapcsolatban. És Valentin Knezt megint nem az érdekelte, hogy ez a szisztematikusság milyen feltételek közt érvényesül, hanem sokkal inkább azt szeretne volna felfedezni, hogy ez maga mit feltételez, mivel azt remélte, hogy így az okokra is fény derül. Tehát a szabályszerűségnek a város működési mechanizmusában betöltött szerepe után kezdett el kutatni. És eleinte ismét csak homályosan és bizonytalanul, majd mind határozottabban és egyértelműbben arra a következtetésre jutott, hogy ez egy olyan hatalmas valami, ami nélkül az élet elképzelhetetlen lenne.

Mivel ezzel a szabályszerűséggel tudat alatt mindig számolunk, tekintet nélkül arra, hogy a természetből adódóan bennünk gyökerezik vagy az emberek között élve teszünk szert rá – töprengett Valentin Knez –, számolnak vele az olyan társadalmi intézmények is, mint az igazságszolgáltatás. A bűntények szabályszerű és ritmikus ismétlődései teszik lehetővé, hogy a világ haladjon tovább az útján, hogy a világ dolgai logikusan legyenek elrendezve és az elvárásoknak megfelelően alakuljanak. A bűntények ugyanakkor csak bizonyos, nagyobb időközönként lehetségesek; büntetésük pedig a társadalom szerepének ritmikus felbukkanása, és e szerepnek a tudatunkba vésése. A ritmus összezavarása végzetes lenne. A bűntények előfordulásának szabályszerűsége ugyanis épp annyira lényeges és szükségszerű, mint a napfelkelte vagy az évszakok váltakozása. Nélküle nem tudnánk beilleszkedni a világba, minden fordítva történne meg és minden összekavarodna: mintha a Nap Nyugaton kelne fel. A bűntények ritmusa adja minden város, sőt az egész világ életritmusát.

Az erről való tudatalatti ismeretünk ment meg bennünket attól, hogy bűntény áldozataivá váljunk: bűnhődjenek azok, akiknek nincsen ritmusérzékük. A ritmus tájékozódásunk egyik alappillére.

Természetesen mindez nem jelenti azt, hogy a bűntényt nem kell megakadályozni. Ellenkezőleg, szívvel-lélekkel ezen kell lennünk, s ez volt az, amire Valentin Knez is törekedett. A legfontosabb a ritmus zavartalanságának a biztosítása volt, pontosabban, hasznos lett volna egy új ritmusnak, a megakadályozott bűntények ritmusának a bevezetése. A bűntények el nem követésébe kell ritmust vinni, a még időben történő megakadályozásukba, az elkövetésre való kényszer elnyomásába, a védekezésre való hajlam felébresztésébe, a tudatalattival való kapcsolat felfrissítésébe, ami a potenciális áldozatok esetében a szabályosság felismerését jelenti. Ebben látta Valentin Knez a megoldást: olyan ritmusra volna szükség, amely emberibb, s egyúttal mozgékonyabb és elevenebb is lenne, amely lehetővé tenné a társadalom átalakítását. Voltak pillanatok, amikor statisztikusunk mélységesen kételkedett tervének keresztülvihetőségében, ám jobb perceiben már mint megvalósultat látta.

A munka lassacskán a vége felé közeledett, a könyv terebélyesedett, bizonyítékok tömkelege állt a rendelkezésére, és az ez év tavaszán megkezdett feladattal már szinte el is készült. Közeledett a perc, amelytől statisztikusunk egy kissé tartott; a pillanat, amikor a tervet szakértők elé kell vinni, véleményeztetni kell, és hozzá kell látni a megvalósításához.

Ám ekkor előre nem látott dolgok sorozata vette kezdetét. Nyár eleje volt, és Valentin arra gondolt, hogy a legérdekesebb hírek most majd a tengerről érkeznek. Azonban akkor, júniusban, észrevette, hogy a bűnesetek valahogy különössé kezdtek válni. Zavarba jött.

Valentin Knez valami egészen kicsi eltérést észlelt a rögzített ritmustól, annyira kicsit, hogy szinte maga is alig vette észre: a megjósolt gyilkosságokat, amelyekben késnek kellett volna a gyilkos szerszámnak lennie, revolverrel kezdték el elkövetni. Statisztikusunk arra a következtetésre jutott, hogy számításai hibásak voltak, s nekilátott, hogy átvizsgálja azokat. De semmi: a számítások rendben voltak.

Majd néhány bűntényt korábban követtek el: délután helyett reggel; reggel helyett előző nap este; ahelyett, hogy három nap múlva esett volna meg, már aznap megtörtént. Valentin Knez meglepődött és megijedt. Bár a bűntények körülményei – már ami az elkövetőt és az áldozatot illeti – még mindig az elvárások szerint alakultak, statisztikusunk mégis komolyan aggódott. Ellenőrzött és ellenőrzött, és minden esetben arra a következtetésre jutott, hogy nem ő hibázott, hanem fejtetlen kapkodás, vibrálás, ideges rángás kezdte beenni magát a város eleven szövetébe, a város testébe.

Majd egy reggel, június 14-én, amikor kinyitotta az újságot, kénytelen volt egy oszlopnak támaszkodni a trešnjevkai piacon. Azt olvasta, hogy a Kalinovica utcában, az újvárosban, egy nő és a fia egy nagy konyhakéssel megölt egy férfit. Valentin Knez csak állt és egyre szaporábban vette a levegőt. Tisztán emlékezett, hogy ennek a gyilkosságnak csak szeptember 28-án lett volna itt az ideje, igaz, ugyanebben a családban, viszont nem Kalinovicán, hanem a Livadića utcában. Valentin Knez lassan ballagott hazafelé, és tudta, hogy nem érdemes utánanéznie a dolognak. A ritmus összekuszálódott. Mégis, mint mindig, annak lehetősége is fennállt, hogy ez csak véletlen; mindazonáltal az elmúlt néhány nap kuszaságai alaposan felforgatták statisztikusunk életét. Jobb, ha vár egy kicsit.

Másnap kora reggel, ahogy kinyitotta az újságot, megremegett a keze. És volt is miért. A rendőrségi hírek oldalán a következőt olvasta: egy kertvendéglőben, a Medulića utcában, a főpincér este tíz felé a hátsó teremben megölte egyik ismerőst és megölt egy vendéglőben dolgozó férfit is, valami pénz körül kirobbant veszekedés közben. Ez végképp nem volt előre látható; sem az elkövető személye, sem a helyszín, sem a fegyver – a Medulića utcában pontosan egy év múlva kellett volna bűnténynek történnie. Valentin Knez zavartan állt és rémülten nézett körül. És ez még nem volt minden: Jarunban is történt egy gyilkosság: valaki egy szomszéd-veszekedésbe lőtt és megölt egy házaspárt. Szintén előre nem látott esemény. Valentin Knez lassan bandukolt az utcán, megfedkezvén arról is, hogy hová indult. Semmi kétség: a ritmus összekuszálódott. Statisztikusunk nézgelődni kezdett, elméletére az emberek arcán keresett igazolást. De azok mintha mit sem sejtettek volna. Mégis szinte retteggett, hogy valaki odarohanhat hozzá és kést dőfhet a mellébe. Most már ez is lehetséges volt.

Most már bármi lehetséges, és mindenre fel kell készülni. A város életritmusa össze-zavarodott, az út nyitva állt a káosz és a vérfürdő előtt: amikor a természet törvénye többé nem érvényesül, bármi megtörténhet, bármely pillanat szabadjára engedett, korlátokat nem ismerő és minden logikát nélkülöző bűntényeket hozhat magával. Az emberekben összekuszálódott az életmentő ritmusérzék, védtelenek voltak, nem tudták, hogy honnan várják a gonoszt. Ezért állandó rettegésben éltek, és ezért – s ezt Valentin Knez tudta – hamarosan ők maguk is támadni fognak. A bűntények száma szaporodni fog. El sem

merte gondolni, hogy milyen képet mutat majd Zágráb: halálsikoly, vér és kiloccsant agyvelő mindenütt.

Valentin Knez bezárkózott a szobájába és egyik cigarettát szívta a másik után. Kétségbe volt esve, lázasan gondolkodott. Nem az foglalkoztatta, hogy mi okozta a változást, mitől zavarodott össze a ritmus, azon gondolkodott, meg lehet-e még menteni. Megint átfutott a fején, hogy talán az előzetes számításai nem jók, sőt, még az is felötlött benne, igaz, csak egy pillanatra, hogy hibás az egész rendszer. De ezt hamar el kellett vetnie: a rádió folyamatosan újabb és újabb és különös kegyetlenséggel elkövetett gyilkosságokról számolt be a hírekben. Nem a rendszer, hanem Zágráb miatt aggódott. De ha a rendszer nem menti meg a várost, akkor semmi. Újra a papírjaiba mélyedt.

Néhány napig bezárkózva ült a szobájában, csak újságért ugrott ki, s óránként meghallgatta a híreket. Dohányfüstben, behúzott függöny mögött, zöld ernyős lámpája fényénél vezette be az új bűntényeket a rendszerbe, vizsgálta, milyen kapcsolatban állnak a mátrixszal, a szabályszerűségtől való eltérésük módját és szerepét, finomította a rendszert, amelyet az új bűntények egymás közötti viszonya állított fel, kiigazította a régi szisztémával való kapcsolatát, precízen bemérte a hasonlóságokat és a különbségeket. Rettenetesen kimerítő munka volt, agya elkeseredetten dolgozott, Valentin Knez igyekezett, hogy minél gyorsabban átlássa a helyzetet, mivel tisztában volt vele, hogy ezek most sorsdöntő pillanatok.

Rendezgette az oszlopokat, próbálkozott így és úgy, egymáshoz illesztette és újra szét-szedte a táblázatokat, javíttatott a grafikonokon, sematikus térképeket dolgozott ki a városról és színes ceruzákkal jelölte meg a friss bűntények helyszíneit, megvizsgálta gyakoriságukat. Írt és írt és rajzolt. Javíttatta a vázlatait. Becsléseket végzett. Bűntényeket talált ki, bűntényeket, amelyek a legkevésbé sem voltak valószínűek. Mindez eltartott pár napig; sápadt volt, szeme alatt kék karikák jelentek meg. Június 20-án hajnalban széthúzta a függönyt, és mélyet szippantott a levegőből.

Másnap reggel remegő kézzel nyitotta ki az újságot. Egy kis keresgélés után olvasni kezdte a hatalmas betűkkel szedett GYILKOSSÁG A NEHAJSKA UTCÁBAN cím alatti rövid hírt: *Ma éjjel két óra körül ismeretlen tettes egy kemény, feltehetően fából készült tárggyal megölte otthonában az 51 éves Nehajška utcai lakos Josip Jazbecet. A bűntett elkövetésének oka ismeretlen. Ahogy azt a nyomozást végző szervek képviselői a lapunknak elmondták, valószínűleg rablás történt. A nyomozás folyik.*

Bár a keze még mindig remegett, de Valentin Knez nyugalmat érzett. A ritmus felgyorsítása volt az egyetlen kiút. A könyvét már soha többé nem tudja megjelentetni. Mégis erősnek érezte magát, talán erősebbnek, mint valaha, mert tudta, hogy a társadalommal, a körülötte élőkkel és Zágrábbal szembeni kötelességét teljesíti.

Beljebb lökte az ágy alatt az új baltanyelet, ellenőrizte az aznap esti akció színhelyét, majd gondosan megcímezte az új dossziét: A RITMUS HELYREÁLLÍTÁSA.

MEDVE A. ZOLTÁN fordítása

JOVAN ZIVLAK

Óceán

aki fellázad a császár
ellen császári kard által vész el.
így tartja a hagyomány. a palotához közeledvén
koronát láttak
ha ragyogása szűnik fáklyát gyújtanak
ha kialszik a fáklya meggyújtják szívüket
és elégnek a sötétben. elvész aki fellázad
a consulok ellen. a palotához
közeledvén consuli leplek lobogását hallották
ha letépik a jelvényeket megmarad kezük
ha kezük lehanyatlík odúban végzik.
akik az erőd ellen merészkednek
udvarról udvarra árulásba botolnak.
az árulásból a szív sötétjébe esnek
emlékezetük abból sohasem lép ki.
akik elfordítják a fejeket és eltérítik
a vezér hangját az írnokok fülétől
letépik a lobogókat és rongyokba öltöztetik
azt aki levegőt adott és meséket mesélt nekik.
akik egyedül annak az istennek dalolnak ki dalba
számúz minden más istent
tűz és fenyegetés keríti őket
és kialszik hitük ahogy kialszik a zsarátnok
az óceánban.

de egyetlen történet sem hiteles
egyetlen zsarnok sem veszejtetett el
egyetlen kivégzett sem végeztetett ki
a consulok még intézik a papírokat és kihallgatják
a beszélgetéseket
a praetorok üléseznek és nem látják
hogyan még egyetlen ütközet
sem nyeretett meg
hogyan puszták a puszták
és nyüzsgők a városok
hogyan felügyelnek mindenkit
és erről senki sem beszél.

árnyak gyűlnek az előcsarnokokban
kik nem ismerik fel a caesart
nem ismerik fel szokásait nem látják özvegyeit
sem a pajzsokat a szorosokban
sem a lobogókat a városokban
sem a holtakat a pusztákban
sem a szegényeket a menedéken
nem látják a közelből vetett ajándékot
nem látják a győzelemhozó haragot
sem a messzeséget szelídítő ünnepet
ami összeköti a köthetlent
és ő már kis híján az örültek közé való
kik saját örömeikre lefejezik őt.

Sziget

sohasem ért véget a háború. emlékszem a hajnalra melyen
elhagytam az otthonom. jelen volt mindenhol. fejszét vágott
az ajtófélfába. farkasbőrbe öltött testet gyömöszölt az ágyba.
pávára hasonlított ki gyanakvón figyel
készen szétcsipkedni kezeimet. elfüggönyözte
az ablakokat. elrejtőzött szemeim elől.
tudtam hogy a tarkómban lihegett.
belém fojtotta a szuszt és áttetszővé tette a dolgokat
melyekre pillantást vetettem.
megvetőn szólt hozzám:
te aki kovakövet csócsálsz kivárod hogy megfizess
megtanulsz emlékezni mindarra amit feledtél
én vagyok a tudás amit éberen megálmodtál
ami után megfordulsz és sötétre vált
apa aki sohasem tér vissza
tenger amiről emésztő láng
jön feléd.
ki hatalmasabb a háborúnál
én aki semmiről sem kérdezlek
a sziget ami után csak neve marad fenn
az uzsorás aki adósságba ver
a fegyver ami öl még mielőtt kirántanak
vagy a kígyó aki ott tanyázik ahol semmi dolga.

KOLLÁR ÁRPÁD fordításai

BÁNYAI JÁNOS

„Altrove non esiste”

SLOBODAN NOVAK ÚJ REGÉNYÉRŐL

Slobodan Novak horvát író új regénye (*Pristajanje*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2005) 2004-ben készült el, legalábbis ez az évszám áll a könyv utolsó lapján. Ezt azért érdemes megjegyezni, mert Novak a viszonylag keveset írók és keveset publikálók sorába tartozik. Mint oly sokan mások, ő is versekkel indult a világháború után, olyanok társaságában, mint Nikola Milićević és Vlatko Pavletić. Később a háború utáni horvát irodalmat megújító nemzedékhez, Antun Šoljan, Tomislav Ladan, Ivan Slamnig nemzedékéhez tartozott, pedig idősebb volt náluknál és mögötte háborús érettségi meg a partizánok oldalán a háborúban való részvétel állt. Ez bebocsátást biztosíthatott volna számára az „udvarba”, de Novak nem élt ezzel a lehetőséggel, inkább a sokat bírált fiatalabb nemzedékhez kötődött íróként és folyóirat- meg kiadói szerkesztőként. 1955-ben prózakötete jelent meg Splitben *Elveszített szülőföld* (Izgubljeni zavičaj) címen. A könyv alapján filmet forgattak, sőt színpadra is alkalmazták. Ezután *Erős vár* (Tvrdi grad) címen adta ki elbeszéléseinek gyűjteményét 1961-ben, ugyanez Csuka Zoltán fordításában 1964-ben az újvidéki Forum Könyvkiadó gondozásában magyarul is megjelent. 1968-ban látott napvilágot leghíresebb regénye, a magyarul 1971-ben kiadott *Arany, tömjén, mirha* (Mirisi, zlato i tamjan). Ezután útirajzot publikált *Hajón kívüli napló* (Izvanbrodski dnevnik) címen. Több forgatókönyv, hangjáték és adaptáció szerzője. 1924-ben született, tehát életének nyolcvanadik évében fejezte be az új regényt.

Érdemes egy pillantást vetni az *Arany, tömjén, mirha* magyar nyelvű kiadásának történetére. Vujicsics Sztoján fordítása az Európa Könyvkiadó nevezetes modern irodalmi sorozatában (*Modern könyvtár*) jelent meg, ám nem jutott el az olvasóhoz. Annak rendje-módja szerint lektorálták, megszerkesztették, kinyomtatták a regényt, nem lehet tudni, milyen példányszámban, és a nyomdából lepecsételve egyenesen valamely könyvraktárba, pincébe, ki tudja, hová szállították... A fordító azonban hozzájutott a könyv néhány példányához, így lehetett megismerni utótörténetét. Igencsak elcsodálkozunk, ha ma újraolvaszuk az akkor tiltottnak minősített regényt. Nem lehet tudni, mit talált benne az akkori szövegfelügyelő oly veszedelmesnek. Mint a kései regény, ez is a szigetvilágban játszódik. A sziget az a varázslatos térség, amelyen Novak történetei gyökereznek, vizekkel körülvett, önmagában teljes és önmaga felé forduló térség, ahol mindenki mindenkiről mindent tud, ahol nincsenek titkok, vagy ha vannak, mindenkinek a titkai azok, és változások sincsenek, változások az élet felszínén történnek, a mélyben minden változatlan. Éppen ezért mítoszok és legendák táptalaja is a sziget, ezen kívül kollokvialis olasszal vegyített sajátos nyelvezete van. *Idegen és nyelvjárási szavak és kifejezések* címen az új regényben függelék olvasható. Novak Splitben született, de gyerekkorát Rab szigetén töltötte, innen szár-

maztatható a szigetvilághoz való szoros kötődése. Van ebben a világban valami, ami a kívülálló számára homályos, megfoghatatlan, rejtélyes, mint a szigeti városok szűk utcái és sikátorai, templomaiknak, kolostoraiknak és szent helyeiknek titokzatos illatokkal és fényekkel telített belvilága, a szentképek és szobrok csendre intő, elmosódó ragyogása. Ám mindezen túl a távoli világok felé nyit távlatot a szigetet körülölelő tenger, a messzeség, a szemhatárnak az az elmosódó vonala, ahol az égbolt és a tenger összeér. Látszólag csendes világ ez, de tele belső feszültséggel, sokszor ki nem mondott indulatokkal és névtelen szenvedélyekkel. Az *Arany, tömjén és mirha* ezt a világot mutatja közelnézetből egy furcsa és viszonylag egyszerű történet keretében. Az egyes szám első személyben megszólaló elbeszélő feleségével meg a szomszédokkal az ágyban fekvő beteg Madonnát ápolja, annak omladozó házában és közben, Madonna révén, aki egykor a sziget jó részének birtokosa volt, de az új hatalom birtokaitól megfosztotta, és most visszaperelné, ahogyan visszaperelné az emlékeit is, a régi világot, amikor még járt tudott és uralkodni is, egy rég erőszakosan felszámolt világ keretei mutatkoznak meg. Az elveszített világ csak távoli ködkép a regényben mégis ellenpontja a jelennek, senki sem hívná vissza, mégis mintha a nosztalgia légárama lengné be. Madonna múltjának és az elbeszélő jelenének ütközőpontját mondja mindvégig a regény, hosszú mondatokban és fejezetekben, miközben valahol távol, ott, ahol az elbeszélő gyerekei élnek és ahová a felesége látogat el, egy másik világ, a szigettől merőben eltérő, másként beszélő és másra esküsző világ létezik. Nem igaz az, hogy se jobb, se rosszabb a sziget világánál, amiből nem a nagyváros és a sziget összevetése következik, hanem ugyanaz, amire majd Slobodan Novak kései regénye jut ki, az, hogy nincs másutt, nincs máshol, mindenhol ugyanaz van, mindenhol ugyanaz a nyomorúság. Madonna világa, az elbeszélőé, a helyi orvosé és az előljáróké, a hatalmaskodók és a megnyomorítottak világa. Madonna, zsörtölődéseivel és követelődéseivel, ugyanakkor tehetetlenségével és be nem látott kiszolgáltatottságával akár a mindenkori hatalom allegóriájának is vehető, olyan hatalomnak, amely éppen mozdíthatatlanságával telepszik rá a környezetére, az egész világra. Nyomorúságos hatalom ez, alattvalóit mégis megnyomorítja. Az őt ápoló elbeszélőt, annak feleségét, a szomszédokat, az orvost. Mindenkit, aki még Madonna hatósugarában van. Mindez sokkal jobban látszik a sziget nézőpontjából, mert a sziget elesettsége ellenére is mindennél biztonságosabb, stabilabb, mozdíthatatlannabb, de ezzel együtt ellenállóbb is. Nem kíváncsi az újra és a divatra, jól elvan önmagával és a saját hagyományával, egyformán tiszteli a saját bolondjait és papjait, a saját csirkefogóit és varázslóit, mindenkit és mindent, amit sajátjának tudhat. Hóbortosai is, mint mindenki más, a tengerre és az égboltra vetik a tekintetüket. Van ebben valami állandóság, amire Slobodan Novak nagyon odafigyel, meg tartósság, ami abban is kifejeződik, hogy Madonna története nem ér véget az *Arany, tömjén és mirhával*. Ha nem is folytatódik, de mindenképpen feltűnik majd a kései regény lapjain is. Példázódások, emlékezőések, szójátékok formájában. Az új regény első személyű hőse talán azonos az *Arany...* elbeszélőjével, legalábbis ez olvasható ki abból, hogy Madonna megjelenik az új regény lapjain is. A sziget is azonos, legfeljebb mások lakják, és azon kívül, hogy Madonna már nincs közöttük, csak az emléke tűnik fel olykor, nem változott, ugyanolyan amilyennek mindenkor látszott.

Slobodan Novaktól, a szigetvilág írójától az *Arany...* idején sem volt, most sem idegen a közvetlen írói megnyilatkozás akár történelmi, akár társadalmi kérdésekben, azt azon-

ban semmiképpen sem lehet ráfogni, hogy „beleszólásai” veszélyeztették volna a társadalom nyugalomát, ahogyan talán a magyar kiadás felügyelői vélhették, azt pedig végképp nem lehet ráfogni, hogy szerzője az államrend megdöntésére törekedett volna elbeszéléseivel és más prózáival. Az egykor volt Jugoszlávia éber eszmei és politikai felügyelői nem tiltották el Novakot sem az írástól, sem a publikálástól, de árgus szemekkel figyelték, ahogyan jól odafigyeltek választott nemzedéktársai írói, irodalmi tevékenységére is. Šoljan az *Árulók* című nevezetes regényét, az egykori fiatal szimpósok egyik kultikus művét, nem is Zágrábban adták ki, Belgrádban jelenhetett meg, nyilván azért, hogy a belgrádi felügyelők borsot törjenek a zágrábiak orra alá, de Belgrádban is csak megnyirbálva... Élesebb fogalmazásait lenyesve. Ilyen élesebb fogalmazásokkal bőven lehet találkozni az *Arany...* lapjain is, de nem rendszerbontó nyilatkozatok ezek, hanem odamondogatások, súlyosnak látszó szavak, csillámló kérdések és bírálatok. Az ilyeneket illő volt akkoriban elhagyni, el is hagyták sok helyütt. Volt azonban abban valamilyen „rendszer”, hogy ami nem jelenhetett meg Ljubljánban, az megjelent Belgrádban, amit nem adtak ki Belgrádban, azt kiadták Ljubljánban vagy Szarajevóban... Nem azért, mintha a szavak itt és ott másként visszhangoztak volna, sokkal inkább a hatalom cinizmusa folytán. Šoljan egyik elbeszéléskötete, de válogatott verseinek könyve is Újvidéken jelent meg. Az *Árulók*-történetnek azonban érdekes folytatása van. Amikor valamennyire megváltozott a politikai helyzet, kevesebb lett a felügyelőkből, elcsendesedtek az éberek, a belgrádi kiadó felajánlotta Antun Šoljannak, adja ki a regényt újra, most már az egykoron kihagyott szavakkal, mondatokkal, bekezdésekkel együtt, ám ő nem vállalta az eredeti helyreállítását, mondván, az olvasó úgy és olyannak ismeri a regényt, ahogyan először megjelent, és ezért nem érdemes változtatni rajta... Fontos történet, amiből egyáltalán nem következik, hogy jogos volt az egykori felügyelők beavatkozása a regény szövegébe, hanem az olvasó és olvasata megbecsülése következik belőle, az eredeti recepció tiszteletben tartása is, nem utolsósorban Šoljannak az a meggyőződése, hogy a regény, a szövegébe való későbbi, akár minimális, meg bármennyire is jó szándékú beavatkozások nyomán, elszakad megírásának és megjelenésének idejétől, attól az időtől, amellyel minden későbbi befogadás és olvasat „egy-idejű”. Ebben a recepciós játéktérben zavart keltene a regény szövegének megváltoztatása, még akkor is, ha ezáltal helyreállítható volna az eredeti változat... Meg aztán az egykori változtatásokhoz a szerző is hozzájárulását adta, ami Šoljan szerint nem mellékes körülmény...

Azért mondtam el ezt a nem kevés tanulsággal járó ironikus, Šoljan nézőpontjából önironikus történetet Slobodan Novak valamennyivel fiatalabb, ám már évek óta halott nemzedéktársáról, mert részint illusztrálja az egykori Jugoszlávia irodalmi életének különleges és furcsa történeteit, részint pedig rávilágít arra, miként értette akkoriban a horvát írók háború utáni meghatározó nemzedéke az irodalom szerepét, vagyis arra, hogy hogyan rántották le a leplet az irodalmi mű patetikus egyszerűségének szobráról. Az irodalmi művet a mindennapi élet részének tekintették, nyelvét és szövegét mindenképpen az alakítás idejéhez kötötték, amiben nyilvánvalóan Miroslav Krleža útmutatását követték. Vagyis az irodalmat és az irodalmi művet szakrálisnak tekintő provinciális, banális, „irodalmi hazugságokkal” teli irodalomszemléletet nyirbálták meg erőteljesen. Ezért figyelték rájuk a régi szimpósok oly nagyon, és feltehetőleg ezért került Slobodan Novak regényé-

nek magyar fordítása, az *Arany, tömjén, mirha*, akkoriban az olvasó asztala helyett a tiltott könyvek raktárába.

Slobodan Novak új regényében is az *Arany, tömjén, mirha* útját követi. Ismét a szigeten vagyunk, Madonna már nincs az élők sorában, de az emléke itt kísért még, az elbeszélő is magára maradt. Ismét egyes szám első személyben szólal meg, és amit az *Arany...* még távol tartott magától, a közvetlen politikai megnyilatkozást, azt most az új regény szabadon megteszi. Már nem utalások, nem rejtjelek, nem kiszólások és odamondások formájában, hanem közvetlenül, mégpedig kemény szatírával, nagyon mély rezignációval. Ha lehet, a korábbinál is mélyebb rezignációval, már minden pátoz nélkül, sztereotípiákat sem mellőzve mondja el semmiben sem rendkívüli, az allegorizálást is távol tartó történetét. Miközben fontos szerepet juttat a regény címének. Szokatlan módon a regény tartalommutatója közvetlenül a címlap után következik, ahogyan a tudományos munkákban szokásos, majd az első fejezet egyetlen oldalon a regény címének „alkalmi szemantikáját” közli, az értelmező szótárakra jellemző tudományos áruhában. A *Pristajanje* regénycím többjelentésű szó. Novak a szónak folyamatos igei alakját (*pristajati*) és igéből képzett főnévi alakját (*pristajanje*) is közli. Magyarul a szó első jelentése *kiköt*, a „hajó kiköt” értelmében, az igenév lehetséges fordítása „*kikötés*”, a hajó kikötésének művelete. A „kikötés” persze magyarul mást (is) jelent, például valamilyen feltétel kiszabását bizonyos ügyek intézéséhez... Slobodan Novak interpretációja szerint a horvát szavaknak négy – „alkalmi” – jelentése van. Először valaminek álláspont és ellenállás nélküli, rezignált elfogadását jelenti a szó, beleegyezést?, másodszor szolgai felsorakozást valami rossz mellett, vagy még valami rosszabb mellé, harmadszor az „illik rá, illik hozzá” jelentése tartozik a szóhoz, az „illik a hölgyre a bunda” értelmében, negyedszer pedig jelentheti azt is, hogy valamely harci- vagy sporthajó kiköt az „álmos parton”... Mire való a regény élén ez a nem kimondottan szakszerű, de mindenképpen vidám nyelvészkedés? A regény címének többes jelentésére hívja fel a figyelmet, ugyanakkor arra is utal, hogy az itt elmondott történetnek több értelmezése is lehet, a regénynek több olvasata, vagyis legalább négy jelentése és négy olvasata. Nem véletlenül áll a regény élén a regénycím szerzői „alkalmi szemantikája”. Slobodan Novak látszólag az értelmező szótárak gyakorlatát követi, amikor a regény paratextusát a fenti módon értelmezi. Persze nem a szemantikai szakszerűsége helyezi hangsúlyt, mintha egy kicsit gúnyolódna is a szótárírók máskülönben tiszteletet érdemlő pontosságán, hanem valóságos bevezetőnek, kitüntetett első fejezetnek szánja a címszó jelentésének kvázi nyelvészeti körülírását. Ezért a szó „alkalmi szemantikája” a regény összefoglalásának is tekinthető. A szerzői szemantikában negyedik helyre került „a hajó kiköt”, mint lehetséges értelmezés, és a regény zárófejezetében is kiköt majd a hajó, mégpedig éppen egy sporthajó... A szemantikai bevezető az egész regényt átvilágító mottóként is érthető. Mert az „alkalmi szemantika” előre jelzi a regény tartalmát, ugyanakkor, amennyire lehetséges, irányt szab értelmezésének is. Ahogyan Novak a regénycímet jelentésekre bontotta úgy bontható jelentésszintekre a regényben elmondott történet, főként annak részletei. A regényben valóban minden a „hajó kiköt” jelentésmezején történik. Szimbolikusan és allegorikusan is. „Kiköt” a regény végén a sziget kikötőjében a távolról érkező jacht, ám kiköt itt az innen fegyvereket elszállító katonai jármű is, de kiköt a katonaságból korán, közvetlenül tábornokká való előléptetése előtt nyugdíjaztatott alvezredes, a regény elbeszélője is ide kötött ki, meg mindenki, aki még a regényben (és a szí-

geten) előfordul. A „kiköt” ilyen értelemben „beleegyezést” is jelent, ám tévedés volna a regény címét „beleegyezés”-nek fordítani. Ki kell(ene) találni valami mást, hogy mit, azt nem tudom. Más, megfelelőbb címet kell majd találnia annak, aki esetleg a regény fordítására vállalkozik.

Az első személyű elbeszélő regényhős, aki idős korára magányosan él tengerparti házában, kertjének változásait és kertjének lakóit, a madarak, de főként a gyíkok életét figyelni, ellenállás nélkül és rezignáltan elfogadja az előléptetés nélkül, alezredesi rangban nyugdíjazott katonatiszt közeledését, részt is vesz negyedikként, afféle küldöttségen kívüli megfigyelőként, véletlen szemtanúként egy különleges küldetésben, a küldöttség harmadik tagja a helyi plébános, aminek során azt kellene megállapítani, jár-e a harcos státus (és nyugdíj) az egyik helybelinek, aki a partizánharcok idején alig volt kétéves... Fanyar, groteszk történet. Az ellenállók egyik fiatal lánytagja röpcédulákat szállít a kisgyerek nadrágjába rejtve, és feltűnően gyakran jár a gyerekekkel a hajó illemhelyére, ez feltűnik a hajót kísérő olasz rendőrnek, aki amikor leszállnak az utasok az örszobára kíséri a lányt a gyerekekkel együtt, ahol a gyerekek valóban hasmenése lesz... Nem lehet tudni mi lett az elázott röpcédulák sorsa. Évődik ezen Slobodan Novak. Ám most az a kérdés, az akkor kétéves gyerek vajon harcosnak tekinthető-e és jár-e neki a harcosokat megillető kitüntetés nyugdíj. Hogy megismerjék a történet részleteit, küldöttséget eresztenek hát a történet egykori szereplőjéhez, aki illegális munkáját a gyerekekkel igyekezett leplezni, ám az beteg, ágyhoz kötött, miként volt Madonna is, elzavarja a küldöttséget, a hitelesnek vélt történetet meg majd valaki más mondja el. Amíg a komikus nyomozás folyik, vele párhuzamosan – a tévé közvetíti – zajlik a JKSZ hírhedt utolsó kongresszusa a belgrádi Száva központban, amelyről először a szlovén, majd a horvát küldöttség is távozik... Megkezdődik az ország széthullása, és már érezni lehet a háború közelségét. Nem azért, mert ez a két küldöttség távozott a kongresszusról. A két történet párhuzamba állítása tölti fel tartalommal a regénykezdő „alkalmi szemantikát”, hiszen a regényhős narrátor, vele a nyugalmazott katonatiszt, a plébános, szomszédok, feleségek, tűzoltók, özvegyek, helyi tisztségviselők, kishivatalnokok és temetkezési felelősök, mindannyian rezignáltan beleegyeznek, felsorakoznak a rossz mellett, s illik rájuk ez a szerep és ruha, mert hagyják magukat kifosztani, rá is bízzák magukat a véletlen meg az esetleges hullámmására, mint a regény végén a jacht utasai...

A rendszerváltozásnak álcázott országveszejtés, ezzel együtt a háborús készülődés előszele járja át Slobodan Novak baljós és rezignált, iróniát szarkazmusra váltó mondatait és bekezdéseit. A regény nyelvi szigorúságát, pontos történelmi diagnózisát, időskori bölcsességét a sztereotípiák, a túl közvetlen szerzői közbeszólások sem rontják le.

Slobodan Novak nem kísérletezik a regényformával, az *Arany*... idején sem tette. De amíg ott kitüntető figyelmet szentelt hősei belső életének, itt inkább a külső leírások érdeklők. Amott a lélektani regény nyomai tárhatók fel a regény szövegében, emitt erőteljesebben a szöveggöziség eszköztára. Slobodan Novak a sűrűn használt olasz kifejezések, mondatok használatával keveréknyelvet teremt, a szigetlakók sajátos nyelvezetét, amely részint az elrejtőzés, az idegen – a nyugalmazott katonatiszt – megtévesztésének eszköze, részint pedig az otthonosság, a belterjesség jele. A dalmát nyelvjárások, főként a szigetlakók nyelvezete a horvát–olasz keveréknyelv, melynek irodalmi felhasználása megkülönböztető jegye a tengerparti horvát regénynek, ugyanakkor a regényhősök szituálásának is

lehetősége. Ugyanez volt jellemző az *Arany...* beszédmódjára is, az új regényben azonban kifejezettebb formát öltött, minden bizonnyal a szövegköziség műveleteinek szándékoltabb alkalmazása folytán. De Slobodan Novak nem áll meg az olasz szavak és kifejezések vegyítésénél a horvát nyelvbe, hanem szövegközi műveleteit kiterjeszti a régi horvát költészet közismert szöveghelyei mellett az újabb horvát költészet és irodalom jeleire is. Így fordulnak elő a regény szövegében idézetek Tin Ujević, Ivan Slamnig verseiből, de Ranko Marinković és mások prózájából, valamint Shakespeare tragédiáiból, mégpedig nem elrejtetten a saját szövegbe, hanem nyíltan és közvetlenül, jól felismerhetően, ami azt jelenti, Slobodan Novak inkább él a közvetlen idézettel, mint a közvetett, nem él sem az allúzió, sem a parafrázis alakzataival. Mind az olasz szavak és kifejezések, mind az elődökre és kortársakra való idézetekkel történő hivatkozások a regény szövegét kiemelik az egyszerű történetmondás keretéből, a regény felépítését a leírás gyakorlatából és áthelyezik abba a kulturális térbe, amit részint horvát irodalmi kultúrának mondhatunk, részint pedig a szigetvilág sajátos műveltségi világának. Slobodan Novak új regénye megmozgatta mind a horvát irodalmi hagyományt, mind pedig a szigetvilág beszédmódját, minek folytán történetmondása különös távlatot nyert. Ugyanakkor éppen ezen elbeszélői eljárások alkalmazásával az időszerű társadalmi és politikai történések deskripciói kiléptek a pusztá adatközlés megkötöttségeiből, a többértelműség és az ironia jegyeit mutatták fel. Ezáltal emelkedett meg az új regény hangszintje, ezáltal váltak leírásai többértelművé, beszédmódja meg összetetten nivellálttá. Kiegyenlítődnek benne az elbeszélői szólamok, a hősök nyelvi megnyilvánulásai, az időszerű történések, minek folytán a regény átlépi saját árnyékát és innen kezdődően a fikcionalás válik alapvető formáló elvévé. Slobodan Novak kivételes érzékkel tud egyensúlyt teremteni. Megteremti a múlt és a jelen, az irodalmi és a közbeszéd, az idegen és a saját egyensúlyát, minek folytán a látszólag egyenes vonalú elbeszélés rétegzetté válik. S ezáltal többértelművé. Nem múlhatott tehát a véletlenül, hogy a regény harmadik fejezetét az *Idegen és nyelvjárási szavak és kifejezések* alkotja. Említettem, a regény első fejezete az *Alkalmi szemantika*, a harmadik ez a jegyzék, a második pedig maga a regény. Nyugodtan mondható tehát, hogy Slobodan Novak új regénye három fejezetből áll, az első afféle bevezető fejezet, a második a regény, a harmadik pedig a regény befejezése. Joggal tekinthető annak, hiszen az olasz szavak és kifejezések fordítását közli, a nyelvjárási szavakat értelmezi és megnevezi az idegen szövegek forrását, vagyis eligazítja olvasóját a regény szövegvilágában, ugyanakkor fel is kelti a figyelmét, hiszen az olvasást állandó megszakításokkal teszi változatossá és elevenné. Például a latin eredetű *defenestráció* (?) szó egész történetét és értelmezését megadja, mondván, hogy azóta vált az ablakon kidobás történelmi műveletté amióta emeleket építettek a házakra. Manapság – mondja – esetről esetre főként metaforikus értelemben használják a szót, amikor pedig nincs elegánsabb módszer, összhangban a történelmi tapasztalatokkal, szó szerint alkalmazzák. Az ilyen szómagyarázatok avatják a regény szójegyzékét regényfejezetté, amely akár önállóan is olvasható.

A második rész, maga a regény zárófejezete jelenti be a háborút, amikor a területvédelmi egységek fegyvertárát a katonaság kiüríti, megelőzve a helyiek, az ezredes és mások tervét a fegyverek kimentésére, majd amikor a fegyverekkel megrakott katonai jármű elhagyja a várost, kikötőjében kiköt az *Altrove* nevű óceánjáró jacht, melynek tulajdonosa itallal kínálja a kikötő parancsnokát és a vele éppen társalgó elbeszélőt, közben azért lel-

kesedik, hogy megint máshová érkezett és hogy mindig máshová érkezhetsz, mire a regényt előadó narrátor, akit a hajótulajdonos *dottore*-nak szólít, hosszú elmélkedésbe fog arról, hogy nem létezik a máshol, nincs a másutt, bármennyire is abszurdum, nincs máshol és nincs másutt, sohasem lehet máshová megérkezni; a máshol nagy csalás, sehol sem lehetsz: *Altrove non esiste*. Slobodan Novak regénye – még mindig nincs megoldásom a cím magyar megfelelőjére – ezt az abszurdnak látszó, ám mély történelmi tapasztalatot mondja. Csak a sziget van, csak szigetek vannak, szigetvilágokból áll a világ, és semmi esély a változásra.

MILOSEVITS PÉTER

Az abszurd líra

VASKO POPA

Egyik a szék lábát simogatja
Míg a szék meg nem indul
És lábával édes jelet nem ad
Másik a kulcslyukat csókolgatja
De mennyire csókolja
Míg a kulcslyuk a csókot nem viszonozza
Harmadik félreáll
Bámulja azt a kettőt
És csóválja fejét
Míg le nem esik a feje

Vasko Popa: Csábítót¹

Az isten által teremtett vagy a természet törvényei szerint berendezett világnak egyaránt értelme van. Az abszurd ott kezdődik, ahol e garanciák érvényüket veszítik, s a fontos kérdések értelmezése és megválaszolása szempontjából nem jelentenek semmit. Az abszurdban elsikkad a lét szavatolt rendeltetésszerűsége. Az egzisztencializmus szerint a létén kívül nincs semmi, az abszurd szerint viszont a létnek – ezért – nincs értelme.

Az értelmetlen vagy felfoghatatlan értelmű lét élménye, az abszurd, egyidős az ember első reflexióival. Kifejezésre jutott az ősi mítoszokban, Szisziphosz és Jób legendájában. Önálló bölcséleti és irodalmi irányzattá a 20. század derekán formálódott, a második világháború és az atombomba árnyékában, de elnevezése néhány évvel korábbról származik, Albert Camus *Szisziphosz mítosza* című, 1942-ben megjelent könyvéből, melynek alcíme: *Esszé az abszurdról*.

Nem egészen egy évtized múlva jelentkezett az abszurd dráma, Ionesco *A kopasz énekesnő* (1949/1950) és Beckett *Godot-ra várva* (1952/1953) című alkotásaival.

Az „abszurd” mint irodalmi szakszó eme irányzat megnevezéseként honosodott meg a Martin Esslin-től származó „abszurd dráma” kifejezés tagjaként². Később kiterjesztették a prózára is, a műfaj klasszikusai közé sorolván Kafkát és Camus-t³. Ezáltal létrejött az „ab-

¹ Weöres Sándor ford.

² Martin Esslin: *The Theatre of the Absurd* (1961). Nem teljes magyar kiadása: *Az abszurd dráma elmélete*. Sz. Szántó Judit ford. Színháztudományi Intézet – Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 1967.

³ Vö. Nicolae Balotă: *Abszurd irodalom* (1971). Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1979. Zirkuli Péter ford.

szurd irodalom” kifejezés, de költészet híján műfajilag továbbra is csonka maradt. Tanulmányom célja a fogalom kiterjesztése a lírára, amit nem pusztán a terminológiai teljesség-vágy indokol, hanem az, hogy Vasko Popa (1922–1991) személyében az abszurd drámával azonos időben egy olyan világirodalmi jelentőségű és világszerte ismertté vált költő jelentkezett⁴, kinek versei nemcsak képviselik az abszurd irodalom jegyeit, hanem a költészet sajátos lehetőségeiből fakadó eredményekkel gazdagítják az irányzatot.

*

Vasko Popa első kötete, a *Kéreg*, 1953-ban jelent meg Belgrádban, ugyanabban az évben, amikor Párizsban bemutatták Samuel Beckett *Godot-ra várva* című drámáját. (Nyomtatásban 1952-ben jelent meg.)⁵

A *Godot-ra várva* és a *Kéreg* között nincs genetikusan kapcsolatos, de tipológiailag hasonló helyet foglalnak el a világirodalom történetében: Beckett műve indította el az abszurd dráma világsikerét, Popa kötete pedig az abszurd líra alapköve volt. Verseiben a beckettizmusra hasonló világvélelmet jelent meg a költészet nyelvén kifejezve, melynek speciális változatát, a vicc szerkezetéhez hasonló verset, Popa e világvélelmet kifejezésére hozta létre a szürrealista poétika és a racionális logika keresztezésével.

Popa verseiben a lónak „nyolc lába van” (szürreális kép), mert „az egész világot kell húznia maga után” (logikus magyarázat), a szék „szeretne leülni megpihenni”, „valaki kopogás nélkül belép a fülén valakinek, és kimegy a másikon”, „labdázik saját fejével, levegőbe hajítja, mutatójára felkapja, vagy vissza se várja”. Ez az abszurd világ úgy keletkezett, hogy „egyszer volt egy ásitás, unalmas, mint minden ásitás, és úgy látszik, még folytatódik”.⁶

E költészet nélkül a 20. század világirodalma nem lenne teljes; kellett valaki, aki a leggyorsabban reagáló irodalmi műfaj, a líra nyelvén is kifejezi az ember abszurditáserzetét egy olyan világban, melynek a történelem során először nyílt lehetősége arra a képtelenségre, hogy az évszázadok alatt felhalmozott nem is akármilyen tudás révén megsemmisítse – önmagát.⁷

A dráma- és prózaírók mellett szükség volt egy jelentős költőre is, aki ezt megfogalmazza. S az, hogy ez a költő a vasküggöny *keleti* oldalán jelent meg, csak növeli a jelentőségét; Popa az 1950-es évek elején egy kommunista vezetés alatt álló országban mondta

⁴ Popa bizonyára a legtöbbet fordított szerb költő: 22 idegen nyelven összesen 54 önálló kötete jelent meg (ebből angolul 11, németül 7, franciául 3). Magyar fordításban három önálló kötete van: *Kéreg* (Forum, Újvidék, 1963), *Ostromlott derű* (Európa Könyvkiadó, Budapest, 1968), *A kis doboz* (Forum, Újvidék, 1987).

⁵ A folytatás is párhuzamos: Popa második kötete, a *Nyughatatlan mező* 1956-ban, Beckett *A játszma vége* című darabja 1957-ben látott napvilágot.

⁶ Az idézett Popa-versek sorrendben: *Ló, Szék, Vadászt, Játék közben, Ásitások ásitása*. Az idézetek, itt és a későbbiekben, zömmel a következő helyről származnak: Vasko Popa: *Ostromlott derű*. Weöres Sándor fordítása. (Válogatta és a fordító munkatársa Vujicsics D. Sztoján. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1968). Más fordítást csak az itt nem szereplő versek esetében idézek.

⁷ „A nukleáris háború neve az első olyan háborút jelöli, amely lefolytatható csakis a név, vagyis minden és semmi nevében”. Jacques Derrida: *No apocalypse, not now* (1983). Angyalosi Gergely ford. In: Jacques Derrida – Immanuel Kant: *Minden dolgok vége*. Gond – Századvég Kiadó, Budapest, 1993. 143.

ki, hogy baj van, s éppen akkor, amikor a kulmináló szocialista realizmus ennek az ellenkezőjét hangoztatta. Vasko Popa abszurd költészete bátor és lényegi hozzászólás volt a tényleges világhelyzethez, csatlakozást jelentett a világirodalom fősodrához, de egyben műfaji kiteljesedést is hozott benne, noha ezt a szakirodalom nem észlelte.⁸

Nyelvi és stílári szempontból Popa költészete elsősorban az abszurd drámával mutat – igen feltűnő – hasonlóságot, világnézeti és etikai téren viszont Camus nézeteihez és a camus-i lázadó attitűdhez áll – ugyancsak feltűnően – közel; erre utalt első kötetének címe is, a *Kéreg*:

*A Kéreg az ifjúságom könyve, a világhoz fűződő első szerelmem és a világgal folytatott első pöröm tanúsága. Kísérlet arra, hogy a csupasz élet számára, amely ellenállhatatlanul burjánzik örökös és elháríthatatlan veszedelmek közepette, kérget biztosítsunk.*¹⁰

*

Az abszurd irodalomba való besorolás nincs ellentmondásban Popa irodalomtörténeti helyének kialakult szakirodalmi megítélésével sem, mely szerint költészete döntő szerepet játszott a szerb és a jugoszláv szocialista realizmus elleni harc megindításában és diadalában az 1950-es években. Ennek jelentőségét csak kiemeli az, hogy otthoni szerepét Popa egy markáns világirodalmi áramlattal karöltve töltötte be, ráadásul úgy, hogy ezúttal a szerb líra – története során először – nem utólag csatlakozott a világirodalmi folyamat-hoz, hanem úttörő szerepet játszott benne (legalábbis a lírai műfajon belül).

Ugyanakkor a nemzetközi összefüggés rávilágít bizonyos hazai viszonylatokra is, többek között a Vasko Popa és Miodrag Pavlović korai költészete közötti rokonságra¹¹, vagy Popa és az egzisztencialista eredetű és abszurdnak nevezhető szerb próza közötti hangulati hasonlóságra (vö. Miodrag Bulatović, Radomir Konstantinović és Borislav Pekić korai műveit).

Végül Popa áttörése és nyitása összecsengett a többi jugoszláviai irodalomban is fellépő antizsdanovista törekvésekkel. A sztálini táborból kiszakadt Jugoszláviában kibontakozó szabadabb szellemi légkörnek köszönhetően, Popához hasonlóan, az 1950-es évek elején a horvát irodalom fiatal képviselői is egy jelentős világirodalmi áramlathoz, a Salin-

⁸ Balotă az abszurd irodalomról írt monográfiájában Kafkának és Camus-nek, Ionescónak és Beckettnek, azaz két dráma- és két prózaírónak szentel önálló fejezetet, de egyetlen költőt sem tárgyal külön; Christian Morgensternt csupán az előfutárok között emlegeti. Nicolae Balotă: *Abszurd irodalom* (1971). Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1979. Zirkuli Péter ford.

⁹ Vö. Camus: *A lázadó ember* (1951), illetve Popa „Nem játszom” (*Megismerkedés*). Ezt tükrözik továbbá *Védem* (1950), *Levél barátomnak külföldről* (1950), *Sírkő* (1952) című versei, a *Zárán-doklások* (1950–1971), *Felfegyverzett jószág* (1952), *Čele-kula* (1954–1971) és *Add vissza rongyaim* (1955) című ciklusai.

¹⁰ Milosević Péter ford. In: Grozdana Olujić: *Razgovor sa Vaskom Popom* ('Beszélgetés Vasko Popával'). Omladina, 1956. VIII. 15.

¹¹ Vö. Borislav Mihajlović Mihiz: *Jedna paralela: Vasko Popa – Miodrag Pavlović* ('Egy párhuzam: Vasko Popa – Miodrag Pavlović'). NIN, 1955. VII. 24. Lásd még in: Borislav Mihajlović Mihiz: *Književni razgovori* ('Irodalmi beszélgetések'). Srpska književna zadruha, Beograd, 1971. 195–200.

gerre visszavezethető „farmernadrágos prózához” kapcsolódtak¹², amely Horvátországban számos, és Antun Šoljan személyében nemzetközileg is elismert követőre talált. A szlovén és a macedón irodalomban a líra járt élen a sematizmus meghaladásában, s ennek a folyamatnak volt része a vajdasági magyar irodalom is, amely az akkoriban szabadabb jugoszláviai légkörben alakult másképp, mint a magyarországi, vö. *Új Symposion*, *Híd* az 1960-as években.

*

Mindazonáltal, egy Popa-formátumú alkotó számára a poétika nem lehetett ideológiai és politikai kérdés és függvény, sőt nála az esztétikai szempont írta felül a politikait: élete végéig baloldali meggyőződésű maradt,¹³ de kezdetől fogva a szocialista realizmus poétikájának árjával szemben úszott.

Az abszurdnak lényegi vonása az univerzalizmus. A világ és a lét értelme nem az aktuális politikai kérdésektől függ. Senki sem tudja, ki volt a külügyminiszter „Sziszüphosz korában”. Vasko Popa nem tagadta meg a közeget, melyben élt, sőt patetikus és hazafias verssorok leírásától sem ódzkodott, de nem hitte azt, hogy az emberiség sorsa attól függ, meddig érnek a szocialista brigád munkaakciója során lefektetett sínek. Tudta, hogy néhol építkeznek, másutt rombolás dúl. S attól tartott, hogy az egész világegyetem összedőlhet: „Rogadoznak a mennyboltot tartó oszlopok”, mondja a *Mélyen önmagunkban* című ciklus 13. versében. Láta, hogy a világban veszélyes játék folyik, amely teljes megsemmisüléshez vezethet, ahogyan a *Játékok* című ciklus *Hamut* című versében írta:

Az utolsó éj csillag is éj is
Önmagát gyújtja meg
S lejti fekete táncát önmaga körül¹⁴

*

Az abszurd irodalom a 20. század apokaliptikus szorongásait fejezte ki. Egy vérzivataros, világháborúkat, koncentrációs táborokat és atombombát szülő évszázad embere szólalt meg az abszurd nyelvén a második évezred alkonyán.

A lét értelme ugyan nem az aktuális külügyminiszteren múlik, s az abszurd eszme már „Sziszüphosz korában” megszületett, ám önálló irányzattá egy olyan korban formálódott

¹² Vö. Aleksandar Flaker: *Modelle der Jeans-Prosa*. Kronberg/Ts. 1975. Horvátul: *Proza u trapericama*. SNL, Zagreb, 1976. Magyarul összefoglalva: Aleksandar Flaker: *A horvát farmernadrágos próza*. Helikon, 1979/4. 468–476.

¹³ „Nem szabad elfelejteni, hogy Vasko Popa élete végéig hívő maradt, s meggyőződése, hogy fiatal korában fanatikus volt. Természetesen szocialista.” Florika Štefan: *Vasko Popa, uzroci i posledice* (‘Vasko Popa, okok és következmények’). In: Florika Štefan: *Blago u mojoj duši* (‘Lelkem kincsei’). Matica srpska, Novi Sad, 1977. 229. Figyelemreméltó, hogy egy ideig Camus is tagja volt a kommunista pártnak, de később eltávolodott tőle, és élesen polemizált a sztálinizmust elfogadó francia kommunistákkal. Vö. Roger Grenier: *Albert Camus – tűző nap és árnyék*. Örvös Lajos ford. Bethlen Gábor Könyvkiadó, h. n. 1994. 30–36. és Camus fejtegetéseit „Az államterrorizmus és a racionális terror” cím alatt, in: Albert Camus: *A lázadó ember*. Fázsy Anikó ford. Bethlen Gábor Könyvkiadó, h. n. 1992. 217–279.

¹⁴ Weöres Sándor ford.

csak, amely – a minden korábbi elképzelést felülmúló fejlődés egyre emelkedő csúcán – azt hitte magáról, hogy ütött az órája.

A dátumok tanúsága szerint az abszurd megfogalmazásához az utolsó lökést a második világháború és az atombomba adta, melynek bevetésére annak a tíz évnek a derekán került sor, amelyben az abszurd irányzat megszületett: *Sziszüphosz mítosza*, *Közöny* – 1942, *Godot-ra várva*, *Kéreg* – 1953.¹⁵

Beckett színpada világkatasztrófa utáni képet mutat, s a szereplők célozgatnak is egy megnevezhetetlen eseményre, amely ide vezetett. Ám a *Godot-ra várva* és a *Játzsma vége* ennél általánosabb korszimbólumok, éppúgy, mint *A per* és *A kastély* (Kafka), a *Sziszüphosz mítosza* és a *Közöny* (Camus) vagy a *Játékok* és a *Mellékes ég* (Popa).

Korszimbólumokhoz méltóan, az abszurd irodalom alkotásai szimbolizáló, mítoszra utaló vagy mítoszteremtő címet viselnek. Camus-nél a *Sziszüphosz mítosza* egy ősi legendát idéz, s egy új, 20. századi mítoszt teremt belőle (az abszurdot), a *Közöny* eredeti címe – *L'Étranger*: 'Az idegen' – a világba vetett, a Paradicsomból kiűzött és idegen helyre száműzött ember mítoszára utal, *A pestis* apokaliptikus hangulatot sugall, *A bukás* az eredendő bűn és az istentől való elrugaszkodás mítoszáat idézi (vö. bukott angyal). Beckett a *Godot-ra várva* címébe az angol God (Isten) szót intarziázta (bizonyára), *A játzsma vége* pedig a hétköznapi (sport, kártya- vagy sakkparti vége, illetve 'lebuktunk', 'vége a gyereknapnak') jelentésárnyalatokat az apokalipszis, a világvége jelentésével köti össze. Popa a *Mellékes ég* címével a nagy égi mítoszokra, a világteremtés és az apokalipszis legendáira utal, a *Csonthoz* a holtak birodalmát idézi, a *Játékok* az élet és a halál játékait jelenti.

*

„Csak egyetlen igazán komoly filozófiai kérdés van: az öngyilkosság”, hangzik a *Sziszüphosz mítosza* híres kezdőmondata. Aztán Camus így folytatja:

*Ha meg tudjuk ítélni, hogy érdemes-e leélni az életet, akkor választ is adtunk a filozófia alapkérdésére. Hogy azután a világ háromdimenziós-e, hogy a szellemnek kilenc vagy tizenkét kategóriája van-e, másodlagos.*¹⁶

Camus úgy véli, hogy az abszurd irodalomnak ezekkel az „igazán komoly” kérdésekkel kell foglalkoznia, s a példát és igazolást Kafkában fedezi fel:

*A szó szoros értelmében elmondhatjuk, hogy ebben az életműben minden lényeges.*¹⁷

Ugyanez érvényes Beckett és Popa műveire. Popa és Beckett „játékairól” és „játshmáiról” nem lehet tudni, hol és mikor játszódnak, de Kafka történetei sem kötődnek konkrét térhez és időhöz; a szereplők neve is inkább ködösít, mint lokalizál, mivel a német nevek

¹⁵ Az orosz irodalom kutatói már az 1920-as, 30-as évekre is használják az „abszurd irodalom” kifejezést, főleg Daniil Harmsz munkásságával kapcsolatban. Vö. Jean-Philippe Jacquard: *Daniil Harms et la fin de l'avant-garde russe*. Bern, 1991. (Oroszul: *Даниил Хармс и конец русского авангарда*. Санкт-Петербург, 1995.) és Hetényi Zsuzsa: *Az orosz irodalom 1917-től 1940-ig*. In: Zöldhelyi Zsuzsa szerk.: *Az orosz irodalom története (a kezdetektől 1940-ig)*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997. 272–281.

¹⁶ Albert Camus: *Sziszüphosz mítosza* (1942). Vargyas Zoltán ford. In: Albert Camus: *Sziszüphosz mítosza. Válogatott esszék, tanulmányok*. Magvető Kiadó, Budapest, 1990. 195.

¹⁷ Ua. 330.

közé nemzetközies keverednek, a korjelképpé vált főhősök – Josef K. és K. – iniciálás megnevezése pedig önmagáért (nem) beszél.

Az abszurd irodalom az abszolutizált lényeg irodalma; ezért lehet érezni rokonságot az abszurd dráma és az ókori tragédiák között.¹⁸ Az antik dráma mondandói örökérvényűvé váltak, az abszurd drámáit eleve annak szánták.

Godot *sehová* nem jön el, *A játszma vége* a világ bármely pontján, az egész világon zajlik. A darab során Clov messzelátóval többször is kinéz az ablakon, s jelenti Hammnak, mi van odakinn.

CLOV: (...) Semmi... (néz) semmi... (néz) és semmi. (*Leereszti a messzelátót, Hamm felé fordul*) No? Megnyugodtál?

(...)

HAMM: Tehát már éjszaka van?

CLOV: (*Tovább néz*) Nincs éjszaka.

HAMM: Hát mi van?

CLOV: (*ugyanúgy*) Szürkeség, (*Leereszti a messzelátót. Hamm felé fordul, erősebben*) Szürkeség, (*Szünet. Még erősebben*) SZÜRKESÉG! (*Leszáll a létráról, hátulról megközelelti Hammot, s a fülébe beszél*)

HAMM: (*megrezzen*) Szürkeség! Azt mondtad, szürke?

CLOV: Világos fekete. Az egész világegyetem.¹⁹

A világ tehát hamuszínű. Mint Popa *Hamut* című versében a *Játékok* végén. Az abszurd apokalipszis – eltérően a bibliaitól – nem feltételez újjászületést, sem utolsó ítéletet, amely után az igazak számára új ég és új föld keletkezik. Az abszurd világvég végleges.

*Egyik tenyérre most eső hull
Másik tenyérből fő sarjad
De minek mesélem²⁰*

Beckett hősei rettegnek az emberiség újjászületésének lehetőségétől, s mindent megtesznek annak érdekében, hogy megakadályozzák:

CLOV: Nézzük csak... (*Mozgatja a messzelátót*) Semmi... Semmi... helyes... remek... semmi... töké... (*Megrezzen, lebocsátja a messzelátót, ismét kifelé irányítja. Szünet*) Jajajajajj!

¹⁸ Esslin: „Minthogy eszerint az abszurd színház az emberi állapot végső realitásaival, élet és halál, elszigeteltség és emberi kapcsolatok viszonylag kevés számú alapvető problémájával foglalkozik, ezért, bármilyen groteszknak, frivolnak és tiszteletlennek látszhat, mégis a színház eredeti, vallásos funkciójához tér vissza: az ember szembesítéséhez a mítosz és a vallási realitás szféráival. Hasonlatosan az ókori görög tragédiához, a középkori misztériumjátékokhoz és a barokk allegóriákhoz, az abszurd dráma arra törekszik, hogy ráébressze a közönséget, milyen bizonytalan és titokzatos az ember helyzete a világegyetemben.” Martin Esslin: *The Theatre of the Absurd* (1961). Nem teljes magyar kiadása: *Az abszurd dráma elmélete*. Sz. Szántó Judit ford. Színháztudományi Intézet – Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 1967. 155.

¹⁹ *A játszma vége*. Kolozsvári Grandpierre Emil ford. In: Samuel Beckett: *Drámák*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1970. 169.

²⁰ *Játék után*, Weöres Sándor ford.

HAMM: Megint valami bonyodalom! (*Clov leszáll a létráról*) Csak nehogy előlről kezdődjék!

CLOV: Jajajajajj!

HAMM: Mit látsz? Levelet? Virágot? Para... (*ásít*) dicsomot?

CLOV: (*figyel*) Még hogy paradicsom! Egy ember az! Egy ember.

HAMM: Hát akkor menj, és verd agyon.²¹

Ugyanez, ironikusabban:

CLOV: (*szorongó hangon, vakaródzás közben*) Bolhám van.

HAMM: Bolha? Hát vannak még bolhák?

CLOV: (*vakaródzva*) Hacsak nem lapostetű.

HAMM: (*nagyon idegesen*) De hiszen abból újateremtődhet az emberiség! Az isten szerelmére, csípd el!

CLOV: Megyek a porért.²²

A bolhából újjászülető emberiség – jelképes és groteszk kép, melyet úgy értelmezhetünk, hogy jelentőségünk a világegyetemben akkora, mint a bolháé. Ittlétünk érdektelen, unalmas, mondja Popa is:

*Egyszer volt egy ásítás
Unalmas mint minden ásítás
És úgy látszik még folytatódik*²³

Beckett is, Popa is játszi könnyedséggel kapcsolja össze a triviálist az egyetemessel, a viccet az abszurd lényegi beszédével. Ez az ingajáték, a két stílusréteg közötti áttűnés és egybeolvadás az abszurd irodalom jellegzetes vonása.

A *Godot-ra várva* színpada kettős jelentést sugall: 1. két csavargó vár hiábavalóan egy fontos személyt, aki ígéreteikkel hitegeti őket, illetve 2. az utolsó emberek hiába várják istent vagy a megváltót egy anti-mennyország fája alatt.

Ugyanez a duplázás látható *A játszma vége*-ben, csak nem a messiásvárás, hanem a világvég vonatkozásában: 1. rokkant és lerobbant értelmiségi vegetál származásos odújában ápolója társaságában, illetve 2. az utolsó emberpár²⁴ tengeti hátra maradt napjait az elpusztult világ egy véletlenül fennmaradt zugában.

Ez nemcsak technika; Camus az abszurd irodalom poétikájának lényegét a triviális és az egyetemes egységében látta:

Ha a művészetnek az a sajátja, hogy az általánost összekapcsolja az egyedivel, (...) akkor még inkább igaz, hogy az abszurd író nagyságát azon a távolságon mérhetjük le,

²¹ *A játszma vége*. Kolozsvári Grandpierre Emil ford. In: Samuel Beckett: *Drámák*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1970. 194.

²² *A játszma vége*. Kolozsvári Grandpierre Emil ford. In: Samuel Beckett: *Drámák*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1970. 170.

²³ *Ásítások ásítása*, Weöres Sándor ford.

²⁴ Ádám és Éva groteszk ellenképe. (Annak idején a személyi feltételek szeszélye úgy hozta, hogy házi[buli]-előadásainkban Clov szerepét nő játszotta, ami sajátos rezonanciát adott a műnek.)

melyet e két világ közé iktat. Titka abban rejlik, hogy megleli azt a pontot, ahol legnagyobb aránytalanságuk ellenére is találkoznak.²⁵ (...)

Kafka ily módon fejezi ki a tragédiát a hétköznappal, az abszurdot a logikával.²⁶ (...)

Kafka titka ebben az alapvető kétértelműségben rejlik. Szüntelenül ide-oda lendül a természetes és a rendkívüli, az abszurd és a logikus között: ez érződik egész művében, és ez adja meg neki távlatát és jelentőségét. Ezeket a paradoxonokat kell elősorolnunk, ezeket az ellentmondásokat felfokoznunk, hogy megérthessük az abszurd művet.²⁷ (...)

Ismerjük a fürdőkádban horgászó bolond históriáját; az orvos, akinek különvéleménye van a pszichiátriai kezelésről, megkérdi tőle, „harap-e”, mire azt a választ kapja: „Hogyan harapna, hülye, hiszen ez fürdőkád”. Az anekdota nyilvánvalóan megütőközést kelt. De érzékelteti, hogy az abszurd hatás mennyire összefügg a logikai túlzással.²⁸ (...)

*

A Camus által jellemzett kafkai eljárás – az abszurd hatás kiváltása logikai túlzással – érvényes az egész abszurd irodalomra. Az abszurd dráma párbeszédei és jelenetei gyakran alapulnak a logika túltengésén. Ilyen például a *Godot-ra várva* következő párbeszéde:

ESTRAGON: És ha felkötnénk magunkat?

VLADIMIR: Mivel?

ESTRAGON: Nincs kötele?

VLADIMIR: Nincs.

ESTRAGON: Anélkül nem megy.

VLADIMIR: Gyerünk, induljunk!

ESTRAGON: Várj, itt az övem!

VLADIMIR: Túl rövid.

ESTRAGON: Majd húzod a lábam.

VLADIMIR: És az én lábam ki húzza?²⁹

Ionesco *A kopasz énekesnő*-t teljes egészében a logikai túlzásra, illetve a logika paródiájára építette. Mr. és Mrs. Martin kereken ötven (25-25) replika eredményeként kiderítik, hogy ugyanabban az utcában, házban és szobában laknak, s egyazon ágyban alszanak, amiből arra következtetnek, hogy házastársak:

MR. MARTIN: (miután hosszan töprengett, lassan feláll...) Akkor hát, azt hiszem, kétség nem fér hozzá, hogy mi már találkoztunk, kedves asszonyom, és kegyed a feleségem...³⁰

²⁵ Albert Camus: *Sziszüphosz mítosza. Függelék: A remény és az abszurd Franz Kafka életművében*. Nagy Géza ford. In: Albert Camus: *Sziszüphosz mítosza. Válogatott esszék, tanulmányok*. Magvető Kiadó, Budapest, 1990. 330–331.

²⁶ Ua. 321.

²⁷ Ua. 320.

²⁸ Ua. 323.

²⁹ *Godot-ra várva*. Kolozsvári Grandpierre Emil ford. In: Samuel Beckett: *Drámák*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1970. 99.

³⁰ Eugène Ionesco: *A kopasz énekesnő* (1949). Gera György ford. In: *A harag éjszakái. Modern francia drámák*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1965. 314.

Hasonló a darab híres tűzoltó- vagy csengőjelenetének feloldása, amelyben el is hangzik a „logika” szó:

A TŰZOLTÓ: Majd én egyezséget teszek maguk között. Mind a kettőjüknek igaza van, de csak részben. Ha csengetnek az ajtónál, hol van valaki, hol meg nincs.

MR. MARTIN: Szerintem ez logikusan hangzik.

MRS. MARTIN: Szerintem is.³¹

Beckett hősei is meg-megcsillogtatják logikájukat, aztán reflektálnak a túltengésére:

HAMM: A természet megfeledkezett rólunk.

CLOV: Nincs többé természet.

HAMM: Nincs többé természet! Ez mégiscsak túlzás.

CLOV: Itt a környéken.

HAMM: De hiszen lélegzünk, változunk. Kihullik a hajunk, kihullanak a fogaink. Oda a frissességünk! Odavannak az eszményeink!

CLOV: Akkor hát a természet nem feledkezett meg rólunk.

HAMM: Hiszen azt mondtad, nincs többé természet.

CLOV: (*szomorúan*) Senki a világon nem gondolkozott oly nyakatekerten, mint mi.³²

Vasko Popa logikai túlzással tud belelátni például a szék lelkébe, s a szék eszével gondolkodva jut el a szék szempontjából leglogikusabb következtetésre, nevezetesen hogy a *Szék* „...boldogan... leülne... megpihenni”³³.

A túltengő logika poétikája a kisiklatás elvén alapul; a logikai túlzás ettől válik abszurdá. A fürdőkádban pecázó ember logikusan mondja azt, hogy nincs kapás, hiszen ez fürdőkád, de a történet elején csúsztatás történt: az illető kádban horgászik. E nélkül nincsen csattanó. Kafkánál is el kell fogadni a csúsztatásokat. A *kastélyban* minden hihető és hiteles, kivéve azt az egyet, hogy K. nem küldi el a fenébe a sok idiótát, vagy nem áll odébb ő maga. (Úgysem tudni, miért ment oda.) Mindössze ez az egy dolog nem logikus és hiteles, ám ettől az egész ésszerűtlenné és természetellenessé válik.

A kiinduló csúsztatáson alapuló modellt Popa *A gőgös hiba* című versében világmagyarázattá emelte:

*Egyszer volt egy hiba
Oly kicsiny oly nevetséges
Hogy senki se vette volna észre*

*De maga se akarta
Se látni se hallani önmagát*

³¹ Ua. 322.

³² *A játszma vége*. In: Samuel Beckett: *Drámák*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1970. Kolozsvári Grandpierre Emil ford. 158.

³³ Milosevits Péter ford.

*Mi mindent ki nem ókumlált
Bizonyítani
Hogy tulajdonképpen létezik*

*Kitalálta a teret
Hogy legyen hol bizonyítékát elhelyezze
S az időt ami bizonyítékát őrizze
S világot aki bizonyítékát lássa*

*Minden amit kieszelt
Se oly nevetséges
Se oly kicsi nem volt
De persze hibás volt*

Lehetett volna-e más³⁴

Ez meglepően összecseng az egyik Kafka-novella utolsó mondatával: „Ez csak félreértés lehet, de mi belepusztulunk.”³⁵

Az abszurd kezdet abszurd végjátékhoz vezet. Ezért nincs hír az abszurd apokalipszisben az új föld és új ég születéséről, s ezért maradnak a helyükön Vladimir és Estragon, annak dacára, hogy elhatározták, hogy elmennek. Ez a *poén* kétszer csattan el, a *Godot-ra várva* mindkét felvonása végén:

ESTRAGON: Megyünk?

VLADIMIR: Menjünk.

Nem mozdulnak

Függöny³⁶

E kép mehökkentően pontos megfelelője olvasható Popa *Két kavics* című versében:

*Ridegen nézik egymást
Összenéz két kavics*

*Tegnap két bonbon
Az öröklét nyelvén
Ma két kő-könny
Ismeretlen pillán*

³⁴ Weöres Sándor ford.

³⁵ Franz Kafka: *Régi história*. Gáli József ford. In: Kafka: *Elbeszélések*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1973. 187.

³⁶ A második felvonás végén a szöveg ugyanez, de ott Vladimir kérdez, s Estragon válaszol. *Godot-ra várva*. Kolozsvári Grandpierre Emil ford. In: Samuel Beckett: *Drámák*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1970. 57. és 101.

*Holnap két légynyi homok
A süketség fülében
Holnap két vidám gödröcske
A nap orcáin*

*Kis tréfa két áldozta
Tréfamester nélkül³⁷*

Bohócok és áldozatok – komikum és tragikum – a tréfamester és az áldozati füst iránt érdeklődő isten nélküli világban.

³⁷ Weöres Sándor ford.

SLOBODAN NOVAK

Badessa madre Antonia

Madre Antonia volt – mint minden gyerekkori szerelem – az én legtartósabb és legkülönösebb szerelmem. Sem arcát, sem alakját sohasem láttam. Csak a hangjába voltam szerelmes. „A fenyvesben” nevű klostromban lakott, s amikor a poros réten át a kolostor falai alá értünk, idős bácsikám mindannyiszor megkérdezte tőlem:

– Szép, szép, fiacskám, de... mit fogsz mondani madre Antoniának?

Fogalmam se volt, mit kellene mondanom. Ezért mindegyre azt ismételtettem bácsikám előtt, amivel köszönteni szoktuk a badessát.

– Sia lodato Gesu Cristo!

A bácsi azonban mintha ezzel is meg lett volna elégedve. Ahogy szikáran, szálfagyenesen lépegetett ott mellettem, „A fenyvesben” kolostort körülvevő ciprusfák hegye fölött elnézett valahová messze a tenger felé, és félhangon felelt is a köszöntésre:

– Sempre sial... Sempre sial... Sempre sia lodato!!! – mintha ő volna a badessa,* én pedig az öreg nagybácsi.

Az ősrégi kolostor megsárgult, omladozó falai körül szürke galambok röppentek fel. A galambdúrok alatt, a falban, nagy, megfakult, csiszolt kőlap volt, s ebből vékony rúd me-redezett. Ezen a vaspálcán szoktak megpihenni a galambok és más madarak, és amikor a bácsi megkopogtatta botjával a kőfalat, elröppentek mind, ahányan voltak, annyifelé. Ilyenkor mindig sajnálkozva mondogatta, hogy a galambok letörik a mennyei óra rozsdamarta mutatóját.

Ablak nem volt, de az ajtón ott lógott a megfeketedett kopogtató. Valami ellenállhatatlan vágy csábított, hogy megragadjam a szív alakú karikát, felemeljem, és rácsapjak vele az ajtóra szerelt üllőre. Öreg bácsikám azonban az ajtó mellett magasan a falban elhelyezett sárgaréz gombhoz nyúlt, mely botjának markolatára emlékeztetett. Megrántotta, mire valahol messze, a zárt kolostori udvarban fölcsilینگelt a csengő. A láthatatlan huzal nyomán megzörrent a keresztvas – az ajtó kinyílt. Kitértam egészen, és én léptem be elsőnek a félhomályos előcsarnokba. Az egyik sarokban kopott kép függött: a repülő keresztet és rajta a megfeszített, sovány szentet ezernyi vékony szál fűzte össze a sok apró szentecskével a kép alján. A kereszt, úgy, ahogy volt, röptében és azokkal a feszes kötelékekkel, papírsárkányra emlékeztetett, amivel a gyerekek futkosnak szemben a széllel, szüntelenül utána engedve a zsinórt.

A kép mellett megállva, felemelt fővel figyeltem a mennyezeten koppanó lépéseket. A bácsi közben, mindkét kezével botjára támaszkodva, és szemét az előcsarnok kopott kőlapjaira szegezve, révetegen mosolygott ősz szemöldökének bozontja alatt.

* Zárda főnöknő

Fölöttünk, a meszelt falú, testes kéménykiúrtó tövében, egyszerre csak megzördült az elmozduló, nehéz deszkaretesz, és amint felhangzott az apáca „dicsértessék”-je, siettem a szavába vágni:

– Madre Antoniát keressük.

Öreg bácsikám felserkent gondolataiból.

– Legyen szíves, nővér, a madre badessát – igyekezett udvarias kéréssel helyrehozni ifjonti heveskedésemet.

A beszélő tolóablaka nyitva maradt, és felelet helyett ilyenkor ismét felhangzottak a lépések tompa neszei, akárcsak az imént, amikor a csengő szólította a kapus nővért. A bácsi, továbbra is vékony botjára támaszkodva várt, arca zavart, szórakozott mosolyba merevedett. Ezekben a pillanatokban ajkára tett ujjával rendszerint figyelmeztetett, hogy maradjak békén, ha nem is voltam nyughatatlan. Gyakran maga is észrevette, hogy értelmetlen mozdulatokat tesz, és amikor csodálkozva ránéztem, gyors egymásutánban hol mosolygós, hol pedig komolykodó képet vágott, sőt néha egy időben volt komoly is, derűs is, végezetül pedig, hogy zavarát leplezze, botjának hegyével kettőt koppintott a kövön, és hangosan köhécselt.

Azután apró léptekkel, kopogva, mintha fából lett volna a cipője sarka, jött a badessa. Amint megéreztem lélegzetét a beszélő sötét fülkéjében, elmondtam betanult mondókát. A bácsi mormogott valamit, de mindig csak az utolsó szót értettem belőle: azt, hogy „Antonia”.

– Sempre sia! ... Sempre sia! ... Szegény kis Alojsije... Sempre sia lodato!

A badessa kezdettől fogva Alojsijének hívott, mert világi nevem sehogy sem tetszett neki. A bácsival pedig kizárólag olaszul társalgott.

Beszélgésükből, igaz, egy szót sem értettem., de én a badessa hangját, azt a bánatos kislányhangot figyeltem. Mint a kristálytisztá csengőszó a csendes zárdai udvarban, mint az angyali kar éneke valahol a mennyei magasságokban a betlehemi jászol fölött, úgy csilingelt a parlatorium fa keretében badessa madre Antonia törékeny hangocskája. Átható volt, akár a madárhang, visszhangozva koppant, akár a súlyos cseppek a kőkút sötét mélységeiben, csobogott, akár a víz, susogott, akár a fűz.

Nyújtogattam a nyakam, hátha meglátom arcának legalább a körvonalait. Úgy tetszett néha, mintha kút fenekén látnék két sápadt, hunyorgó csillagot, amint az égbolt távoli sötétjében remegnek, ám ez a két csillag hol megjelent, hol eltűnt, úgyhogy nem tudnám teljes bizonyossággal állítani, mi volt az: látomás-e, vagy valóban az ő szeme. Arca helyett a klastromi olaszság meleg csicsergése szárnyalt a fejem fölött, eláradt tűzbe borult orcámon, és borzongatta halántékomat.

Akkor egyszerre csak elnémult madre Antonia. Mintha elszégyellte volna magát, hogy a szememmel keresem. Legalábbis nekem úgy tetszett. Mert a bácsi felvilágosított egyszer: a badessa jól lát bennünket a sötétből.

– Scusi – lehelte oda a bácsinak, és hozzám fordult. – Szegény kis szent Alojsije... madre Antonia megfeledezett a mézeskalácsokról... ugye?

A következő pillanatban ott lebegett arcom előtt a spárgán leengedett, vesszőfonatú kis kosár, és benne egy kemény mézeskalács. Ez volt az én minden vasárnapi nyaláncságom, és úgy kaptam, hogy madre Antonia előbb mindig megfeledezett róla, aztán pedig váratlanul felkiáltott: „Ah, igen, igen, a mézeskalácsok!” Azért így, mert ez felelt meg leg-

jobban beszédmodorának, pedig hát mindig egy, csak egyetlenegy mézeskalács lapult a kosárban.

– Köszönd meg szépen, kicsim; a mi... madre Antoniánknak! – szokta mondani ilyenkor öreg bácsikám, de olyan hangosan, hogy a badessa is meghallhatta.

– Adjunk, Alojsije, a bácsinak is mézeskalácsot? – kérdezte ő tréfálkozva, mire a bácsi nevetve válaszolt azon a nekem érthetetlen nyelven, majd fogta a mézeskalácsot, lassú mozdulattal a szájához emelte, mint az oltári szentséget, azután gyorsan visszaadta nekem, megveregetve közben a vállamat. Azt a repülő keresztet ábrázoló furcsa képet nézte különben, vagy a hajamat simogatva, sétatbotjának kopott hegyét vizsgálgatta. Amikor azonban a mézeskalácsommal áldozott, arcát a mennyezet sötét nyílása felé fordította, és hálásan mosolyogva nézett az ajándékozó szemébe.

Egyszer meg is kérdeztem, látja-e a badessát, amikor oda fölne. Egészen komolyan azt felelte, hogy látja, közben a szeme úgy csillogott, mint amikor „áldoz”, nekem pedig úgy tetszett, mintha most is látná, és hogy amikor csak akarja, mindig látja. De aztán elnevette magát, és én mindjárt megértettem, hogy csak tréfált.

Így szerettem bele azokon a vasárnap délutánokon badessa madre Antonia hangjába. Közben pedig, valójában, őt szerettem meg. És többé nem is törtem magam, hogy elképzeljem az arcát. Nagyon fiatal lehet, gondoltam, mert alázattal és nagy tisztelettel beszélt öreg nagybátyámmal, s mert szelíd és gyermeki volt a hangja.

Apátlan-anyátlan árva voltam. Senkim a világon öreg nagybácsimon kívül. Ezért egyedül tőle kérdezhettem meg azt is, hány éves a mi badessánk. Erre csak megcsóválta a fejét, mintha azt akarná kifejezni, hogy „hej, ki tudná azt most megmondani”, de azután mégis elmagyarázta, hogy fiatal, egészen fiatal, hogy nagyon jó és szelíd lélek, meg hogy gyerekeknek nem illik ilyeneket kérdezni.

Amikor öreg bácsikám ágynak esett, vasárnaponként levelet vittem madre Antoniának. Akkoriban két-két mézeskalácsot kaptam tőle. Az egyiket a beteg bácsinak kellett átadnom. Amikor pedig őt elragadta a halál, a többi gyerekkel jártam be a zárdába ostyatormelékért.

Utána hosszú, hosszú ideig nem beszéltem madre Antoniával. Egy napon aztán szólt a kapus nővér, hogy várjam meg a badessát, mert látni szeretne. A gyerekfejek közé ugyanaz a fehér kosárka ereszkedett le telis-tele félhold alakúra szaggatott ostyával. A fiúk marék-szám tömték a szájukba, egy pillanat alatt szétkapkodták, még a kolostori előcsarnok kőpadlójára is jutott a ropogós, sötét ostyalapocskákból. Én hozzá sem nyúltam. A hangját vártam az én badessámnak.

Amikor odajött, nem volt mit mondania. Csak látni akart.

– Szegény kis Alojsije – szólt valahogy fáradt, fakó, de megrészegítő hangon. –, madre Antonia szüntelenül imádkozik a mi szegény öreg bácsikánkért!

Összehordtam tücsköt-bogarat, többször is elmeséltem ugyanazt, csak hogy a badessa ne menjen el olyan hamar. Úgy éreztem, ő meg én két, istápolásra szoruló árva vagyunk, mert lám, ő is sajnálja „a mi bácsikánkat” Ezért megismételtem, amit a bácsi a halászi ágyán mondott: „Te meg a mi badessánk fogtok engem Isten kegyelmébe ajánlani...”

A badessa megismételte, hogy mindig, szüntelenül imádkozik érte, s hogy nem tudja elfelejteni, majd pedig váratlanul így szólt hozzám:

– Milyen szép látni, hogy így nősz!

Attól fogva nem látott mindaddig, amíg majdnem egészen föl nem cseperedtem. Ekkor hallottam utoljára a hangját. Amikor meglátott, azt mondta, gyorsan növekszem, és öröm látni, hogy így nőök. Édesanyám, ha élne, boldog volna, hogy vagyok, és mert ilyen szépen fölserdültem.

Azóta nem tudom elfelejteni badessa madre Antonia hangját. És sohasem gondolkoztam rajta, hogy mikor érte meg a szerzetesnői fekete fátylat. Angyalnak hittem, aki nem öregszik, testtelen hangnak véltem, mely mindig visszatér és megújul, visszhangnak, melyet szelek mosdatnak ifjává. Tudtam, hogy az idő nem tépázza meg emlékét.

Az ő hangja hívott sok évvel később a poros réten át „A fenyvesben” kolostor ódon falai alá. A klostorból nem maradt semmi – csak romok. És itt, a haragoszöld, kővé dermedt ciprusok alatt – ezek nem változtak azóta sem –, itt rajzolódott ki előttem élesebben a nagybácsi alakja is. A kolostor vastag falát ütögetve botjával, valami rejtélyes, látnoki megérzéstől vezérelve mondogatta: „Lám, a galambok letörrik a mennyei óra mutatóját...”

A romba dőlt zárdaépületet magas deszkakerítés vette körül. A kerítésen túl ismeretlen öregasszony ült a fűvön, s egy fekete báránnyt legeltetett.

– Meg ne pöröjj, jó uram, azt a báránt én mingyá’... – kergette kifelé az állatot nagy tüsténkedve, közben pedig, meg-megállva, könyörgő, ugyanakkor fürkésző pillantást vetett rám. – Úgy nézem, uram, nem a törvénybű vagy – bátorodott föl végül a néni, és új fonalat húzott elő a kenderkócból. – Jó legelője van itt a báránynak, nem tépi, nem tapossa, nem randítja senki. Csakhogy félek, tudod, a püspök úr, aszongyák, megtiltotta, hogy bontsák a romot, meg hogy a kerítés mögé járjanak!

Feltáruktak előttem a kolostor boltíves helyiségei, melyekbe sem nekem, sem a bácsinak soha nem volt bejárásunk. A kötörmelék és a dudva elnémította a bánatos kislány, a mi badessánk énekét, a romok mögött pedig ott volt a végtelen kék tenger.

– Ami apáca itt vót, az mind odaveszett. Amikó a bombák összerombóták a zárdát, vót mit látni! A kéményekben, uram, a falban, az udvar kockái alatt, a pincében, a föld alatt, és mindenfelé, édes uram, azt a megszáámóhatatlanú’ sok gyerek csontvázat! Csontvázacskákat. Az újszülötteket pusztították, megfojtották éretlen gyümölcsit az asszonyok méhének, összeroppantották a kis koponyákat! Ahun a’, ott van most is egy, az alatt a kő alatt. Én kapartam ki, nem nagyobb egy gránátalmáná’...

Rettenetes szédületté fonódtak össze bennem az öregasszony szavai. Fülemben megkondult a tenger. Ebből a hangból pedig, akár a huhogó vénasszony keze alól a fonál, badessa madre Antonia meleg, bársonyos hangja tekeredett elő. Mint a kristályos csengőszó az árnyas kolostori udvarban, mint a csicsérgés, mint a vízcsobogás, mint a fű selyme.

Nyugalmam felbószította az asszonyt. Valósággal fuldoklott nagy igyekezetében, hogy túlharsogja emlékeimet.

– Meg aztán ű is... meggárgyútt má’, olyan vén vót, hetvenen fölű. E’száratt a meddő-ségtű’! Az előljárójuk. Osztan ű is kapta ám szaporán a leveleket a fiatalkori babájátú’! A badessa, az hát! A főnöknő! Madre Antonia!

Jeges hullám árasztotta el szívemet. Elsőtétült előttem minden, hiszen nem tudtam, nem is kérdeztem, ki miben vétkes. De már akkor, amikor kiléptem a kerítés mögül, tudtam, hogy a boldogtalan madre Antonia emléke nekem mindig-mindig kedves lesz.

BRANKO ČEGEC

Shopping terápia

bementem egy fehérnemű boltba és kiválasztottam
egy gyönyörű bordó kompletet: bugyi és push up melltartó
az eladónő egy szabad próbafülkéhez vezetett
és én magabiztosan beléptem. amikor a fülke ajtaja bezárult mögöttem, hátrafordultam,
hogy behúzzam a függönyt, klausztrofóbiás rohamot kaptam,
lehet, hogy a fülke átkozottul kicsi, vagy a gömbölyű fenekem nőtt meg,
a tekintetek keresztüzében annyira, hogy már a próbafülke méreteit is számon kell tartanom:
lehetetlen! – mondtam döbbenet magamnak, a legjobb beszélgetőpartneremnek,
és eszembe jutottak a reggeli álldogálások és forgolódások a tükör előtt: vajon a nyári ruha
nem átlátszó-e túlságosan? vajon a tangáim nem túl sötétek-e a fehér vászonnadrágom-
hoz? vajon kilógnak-e majd a szőrszálak, melyeket elmulasztottam depilálni, mert nem
keltem fel az ébresztőóra csörgésére? vajon a melltartó passzol-e a kicsi, ám kemény mel-
leimre? és most még ez a fülke is!
próbáltam levetkőzni, de a lábszagom biztosabban bejött az ABS-nél, mintha az egész bolt
orra beszorult volna ebbe a kurva szűk fülkébe és mintha egy
csapat idióta vénasszony az én fenekemen csodálkozna, amely gömbölyű, szép és meg-
ismételhetetlen, és belefűrhatják a nagy integrális orrukat,
amely beszívja a pasztellék tornacipőből kiáradó izzadt lábszagot

2001-08-23

Apaga Satanas!

késő tavasszal, a nyár kezdete előtt, bodor ádám magyar író sinistra-körzet című regényé-
nek horvát fordítását olvastam. a szigeten kezdtem bele frode grytten norvég író méhkas
című novelláskötetébe.
bodor ádám a norvég író egyik elbeszélésében egy bosnyák emigráns férfi, aki egy kövér
norvég hölgynek csapja a szelet, akit burundi hercegnőnek hívnak és grytten hősnője.
a történet nagyon szép, régimódi romantikus és meseszerű. de mit keres benne bodor
ádám? hogy lett egy magyarból bosnyák? találkozhatott a két elbeszélő boszniában? netán
a bosznán? boszniával?

délután cres szigetén az orlec nevű kis faluban jártam. miközben zsenge olajbogyót téptem az út mellett, a tüskés bokrokról, valaki megszólalt:

– mi az? ki van ott? birka?

– nem, á, dehogy birka! bodor ádám! – válaszoltam hidegen a vénasszonynak, aki éppen arra járt, egy száraz galagonyaággal a bokrokat csapkodva.

erre sarkon fordult és eltűnt.

Egy márciusi reggel egész Odda megrémült, amikor Bodor Ádámot mentőhelikopterrel Bergenbe vitték. Nehezen lélegzett, magas volt a vérnyomása, és a szíve is össze-vissza vert. Az orvosok azt mondták, állapota veszélyes, de stabil.

A haukelandi kórházban kezelték néhány hétig, egy idő után magához tért. A burundi hercegnő virágot és levelet küldött neki: ígérrje meg, hogy meglátogat, ha felépül. Meg kell ígérrnie.

(Frode Grytten: Burundi hercegnő a Méhkas című kötetből. MD könyvkiadó, Zagreb, 2004, Bekim Sejranovic fordítása.)

2004-08-10

FENYVESI OTTÓ fordításai

DELIMIR REŠICKI

Buddy Holly

*Ő volt az első fehér, aki
a Tücskökkel
a New York-i Apollóban muzsikált.*

Ez a vidéki fickó.

A garázsból.

*A meghökkent közönségnek
előbb lezavarták az Oh, Boy-t,
majd az It's So Easy-t,
és a Rave On-t.*

Már az első taktusok után fejtetőre állt a terem.

*Megnyílt a tenger
a kiválasztott nép előtt.
Egy angyal felolvasta a neon evangéliumot
a fiatal fekete apostoloknak.*

*Az ő hangszalagját kellett volna
elsőként felküldeni a világűrbe,
a kozmikus ködök és a csillagpor
a fekete lyukban úgy táncolnának,
mintha gyomorszájon találta volna őket
az isteni villám.*

*A szobám sarkában
fálnak támasztva
egy olcsó gitár.*

*Régóta nem próbáltam eljátszani
azt a pár akkordot,
amit akkor tanultam,*

amikor még
arról álmodoztunk,
hogymint gitárhősök leszünk.

A kilencvenes évek közepén
lemondtam arról is,
hogymint legalább egy lo-fi bandet alapítsak.

Akkor fogadtam meg,
hogymint sohasem írom meg
életem legérdekesebb történeteit.

Ez az egyetlen ígéret,
amit az utolsó betűig
megtartottam.

Buddy Holly
szemüvege olyan vastag,
mint az Antarktisz jege,
amely alatt – rejtve – nyugszik
a frigiditása.

Amikor megyek,
próbálok sehol sem megállni.

Pontosan ismerem a pontokat,
amelyekre el kell jutnom
a nap bizonyos szakában,
mintha az akupunktúra mestere lennék,
aki gyógyító tűvel
vakon beletalál
a fájó testrészeidbe.

Fölösleges, mint a gitár,
amelyen senki nem játszik.

Kiviszem a mezőre
és lefektetem a búzába.

A tücskök házába.

Oh, Boy.

Nosztalgia

Bartch-nak

*Van valami titok
a pannóniai versekben.
Ezt mindig is tudták a síksági
özvegyek és a szüzek.*

*Tapasztaltam, amikor
vonattal utaztam Eszékről Északra,
Lengyelországba.*

*Valami azt súgta nekem,
figyeld a kezed,
miközben álmosan néztem
a vonatablakból,
a kifeszített halászhálókat,
ahogy csillognak a reggeli harmattól és halpikkelytől
a Balaton-parti falvakban,
tekintetem a semmin nyugtattam,
az üres horizontot bámultam.*

*Nem szél az, mi váratlanul
felborzolja a búzamezőt, amit
lázban égve álmodban érzel,
azzá a gyerekké változva ismét,
kinek nem sikerült hóval betemetni a szemét.*

*A köd sávjaiban, amelyek
pirkadatkor elterülnek, és hangtalanul lebegnek
a gyermekkorok e bús földje felett,
az aknamezőkön
évek óta érintetlenül
egy csodás növény illatozik.*

*Arcod egy pillanat alatt
eltűnt a víztükör fodrai között.
Sehol sem volt,
mire megnyugodott a tó felszíne
a fűzfák és az imbolygó nyárfák alatt.*

*A varázsló vágyakozva kortyolta
az abszintet a tó vizéről,
mit sem törődve azzal, hogy a nap
már magasan állt az áldott állapotban
meggyilkolt hercegnő szemében.*

*Párszáz kilométerrel odébb,
Csehországban, alkonyatkor polka szólt,
leánysága utolsó napjaiból.*

*Az ősök kezének sebei már régen
mandalaként vésődtek
a kitárt börtönök falába,
a szemében*

soha senki nem jegyezte fel a nevét.

FENYVESI OTTÓ fordításai

PETAR MILOŠEVIĆ

Az utolsó szentendrei szerb^{*}

1. A kihalás perspektívái

Amikor a demokrácia hullámai elérték a kisebbségi jogvizeket, a gazdasági hajlamú és jogászai érzékkel megáldott utolsó szentendrei szerbek a kihalás perspektíváit kezdték vizsgálni politikai és pénzügyi szempontból.

Elképzelhetőnek tartották, hogy abban az esetben, ha Szentendre végérvényesen szerbek nélkül marad, az utolsó szentendrei szerbért valamiféle kárpótlást lehet kicsikarni.

Kiderült azonban, hogy a nemzetiségi törvény autonómiarendelete szerint Szentendre hivatalosan csak akkor maradhat szerbek nélkül, ha ezt a szentendrei szerb önkormányzat megszavazza.

Tudniillik a nemzetiségi törvény a demokrácia olyan magas fokát garantálja a nemzetiségeknek, hogy náluk nélkül semmilyen rájuk vonatkozó dologról nem lehet hatályos döntést hozni, tehát nélkülük a nemlétüket sem lehet megállapítani.

A szentendrei szerbek kihalását csak a szentendrei szerb önkormányzat állapíthatja meg, de ezt nem teheti meg mindaddig, amíg az önkormányzatot alkotó szentendrei szerbek élnek. Viszont ha kihalnak, nem lesz, aki önkormányzatot alkosson, amely megállapíthatná, hogy már nincsenek.

E jogi csávából a szentendrei szerbek a szervezeti és működési szabályzat módosításával próbáltak kibújni, indítványozván, hogy az önkormányzat tagjainak mandátuma a halállal ne szűnjék meg. Soron kívüli választásokat kell kiírni, melyek során a békében porladó jelöltekre is lehetne szavazni, miáltal tekintélyes 17. és 18. századi tagok kerülnének az önkormányzatba, például Csárnojevity pátriárka és Venclovity, vagy Jakov Ignjátovity, akinek már a szobra is ott áll a fűzfa alatt; sőt akár Dodola Pista is.

Máris fogalmazódtak a taktikai lemondólevelek, és beindult a halott jelöltek választási kampánya. A temetőben röpgyűléseket, szavalóversenyeket, tréfás vetélkedőket és néptánc-fesztiválokat rendeztek, az ellenjelöltek kísértetjelmezben járták a várost, szerzetesi göncben riogatták a turistákat az Aranysárkány előtt, a gyerekek fejveszetten menekültek előlük a Lola cukrászdába, Waszlavik Gazember sámándalokat adott elő a Dalmát pincében, Adamis Béla verseinek szerb fordítása (üres) unicumos üvegek leáztatott címkéinek hátoldalára nyomtatva jelent meg, a Bizottság együttes tagjai póparuhába öltözve diszkókólót roptak a Barlangban (sokak szerint egyszerű Szörényi-paródiák voltak), Györe Zsófi kétnyelvű jelszavakat ordibálva furikázott kisteherautóvá alakított villanyzongorán a Szamár-hegytől a Pecsoráig, a Vujicsics együttes a Száborna-templom udvarában Vujicsics Tihamér sírtáblájánál játszotta a *Nizámi búcsúdal* című török elégiát, s a választási bizott-

^{*} Részletek a szerző több regényéből. Ford. a szerző(-vel azonos *Milosevits Péter*).

ság már éppen ki akarta tűzni a szavazás napját, amikor a pénzügyi osztály beleköpött a levesbe:

– A szerb önkormányzatba beválaszthatják az egész temetőt, de az utolsó szentendrei szerb után járó kárpótlási jegyeket a halottak nem vehetik fel!

– Még Csárnojevity pátriárka sem? – méltatlankodtak a szentendrei szerbek.

Fiskálisaik tanácsára még egy kísérletet tettek a jognak asztalánál. Megszavazták az önkormányzati dualizmusról szóló határozatot, mely szerint a testület két frakcióból áll: a kihalás-megállapító osztályból, melynek tagjai mentesek az életben levés kötelmetől, és a pénzfelvételi osztályból, amelybe csak élők kerülhetnek be.

Jó, de amíg a pénzfelvételi osztály tagjai élnek, addig nincs kihalás, tehát a kárpótlás sem dukál, mondták a pénzügyesek.

– Nem baj, kérünk előleget – kontráztak a szerbügyesek. A pénz átvételekor aláírnak egy szerződést, melyben kötelezik magukat, hogy a lefektetett határidőig ki fognak halni.

Ez ellen már a legagyafűrtabb állami és pénzügyi rókák sem tudtak mit felhozni, ám a kis létszámú közösségekre jellemző acsarkodó közmentalitás váratlanul mégis az államkassza javára billentette a mérleget.

A kihalás dátumának kitűzésére összehívott ülésen az élő szerbek nem tudtak megegyezni a halottakkal, mivel kölcsönösen nem bíztak egymásban. Titokban hivatalokba rohagáltak a földön és az égen, fűrták egymást és az ügyet, amelyért harcoltak. Igyekezettüket siker koronázta, a kárpótlást senki sem kapta meg, kihalásuk mindenféle rendszer és szerződés nélkül folyt le, ki tudja, hogyan és mikor.

2. SZHG

SZHG-nak hívták a budapesti Szerbhorvát Gimnáziumot, amely a Keleti pályaudvar közelében lévő Rózsák terén, konkrétan a Hági söröző szomszédságában állt. A vendéglőt a törzsvendég diákok Esz-Háginak nevezték el.

Icsvics terjedelmes tévériportot készített a „Szerb panoráma” számára az SZHG szétválasztási ünnepélyéről. A bevezető képsorban felvázolta a drámai helyzetet, amely a közép-európai fejlődés (?) ama sajátosságából fakadt, hogy a politikai változások megelőzik a gazdasági okokat, így az 1992-től jogilag már önálló két iskola néhány évig még közös fedél alatt működött, amíg összejött a pénz egy új épületre.

Az átmeneti szakaszban a szerb osztályok a bal szárnyon, a horvátok a jobb szárnyon kaptak helyet. A menzán a békés egymás mellett élés szabályai uralkodtak, páros heteken a szerb diákok kapták a csirkecomb felső részét, a horvátok az alsót, aztán cseréltek. (Disznó és marha esetén a harmónia eleve adott volt.) A végében dohányzó tanulókat nemzeti hovatartozástól függetlenül üldözték a szerb és a horvát tanárok egyesített erői (a közös ellenségkép!), a vegyes szerelmes párok pedig romantikus nyelvkeveredést űztek a tornaszertárban smárolva.

*

Az iskola-szétválasztási ünnepségre a zágrábi delegáció Awacs típusú könnyűbombázókon érkezett, melyek a Keleti pályaudvar előtti villamosforduló pázsitján landoltak. Ugyanekkor futott be a belgrádi Avala expressz a szerb küldöttséggel. (A nemzetközi embargó miatt a jugoszláv légitársaság gépei csak a szabadkai feketepiac és a pancsova-alsói kézi-

gránát-kisüzem között közlekedtek.) Miután a rendszerváltás kaderszinten Horvátországban és Jugoszláviában sem volt radikális (Magyarországon talán még Káder Jánost sem váltották volna le, ha megéri a nevével fémjelzett rendszer bukását), a két delegáció tagjai örömmel ismerték fel egymásban egykori elvtársaikat és kollégáikat, és hangos „zdravo! zdravo!” kiáltásokkal üdvözölték egymást.

A horvátok üdvözlő import-Kalasnyikovokkal durrogtattak a Baross tér légtérébe, a szerbek hordozható személyi aknavetőből viszonozták az örömtüzet, és kedélyesen integtek páncélökleikkel a rémülten menekülő magyar rendőrök felé. A Rottenbiller utcában leállt a forgalom, a lakók kihajoltak az ablakon, és Zepter-edényeik zörgetésével kísérték a dalolva vonuló fellobogózott menetet.

*

Filmje második felében Icsvics az iskola-szétválasztási ünnepélyt követő tanévnyitóról tudósított.

Egy szerb és horvát vegyes házasságból származó elsős tanulót mutatott be, akit szülei a békeség kedvéért mindkét iskolába beíratnak, s a vegyes gyermek lelkes kiskutyaként rohangu a két évnvítő között.

3. Gyueecs habbal

Az utolsó szentendrei szerbek körében az ezredforduló misztikus és anyagias légkörében ismét szárnyra kapott az ősi kincs régi legendája.

Felásták a környéket, de csak ásatag borospincéket találtak, kiszáradt, üres hordókkal.

Ha ez volt az ősi kincs, akkor azt az ősök felszlopálták.

Am a Kő-hegy lábánál végül fekete folyadék lövellt ki a földből.

– Unicum! – rikoltották az utolsó szentendrei szerbek, de a szakértők lehűtötték a kedélyeket: a talajból nem Unicum, hanem kőolaj bugyog.

Még hozzá finomított.

Kiderült, hogy a szentendrei orosz laktanya titkos olajvezetékét fúrták át. Amikor a szovjet csapatok demokratikusan kivonultak, nem tettek le a visszatérés kevésbé demokratikus eszméjéről: továbbra is jött a nafta Bakunynból.

*

A nemzetiségi jogok virulásának és a dotáció hervadásának időszakában a bakunjini ingyenolaj kapóra jött: Szentendre határában megnyílt az első kisebbségi benzinkút.

Most mutatkozott meg igazán a nemzetiségek „híd”-szerepe: jöttek az Árpád hídon át a pestiek az olcsó kisebbségi üzemanyagért, tódult a nép a Kárpát-medence minden irányából: még a horvátok is átkeltek a Dráván, pedig Szentendréről hazatérőben a zágrábi rendszámú autók kipufogójából felszálló cirill szagú füsttel szennyezték a levegőt.

Mindez még a szabad türelmi zónák korára esett, amikor a szerb benzinkút környékén etnikailag tarkabarka lányok sündörögtek. A tankoló autósokkal üzletszerű céllal kötött gazdasági megállapodásokat a szemben fekvő, elhagyott szovjet laktanya tiszti lakásaiban realizálták. (Csoportos megrendelés esetén a légénységi körlet kínálkozott, strapabíró, Kutuzov-korabeli priccsekkkel.)

*

A sajtó persze felfújta az ügyet, mindenáron kapcsolatot keresett a benzinüzlet és a szexipar között, s végül egy tényfeltáró lap munkatársa kisütötte, hogy a kisebbségi üzemanyag illata bűgató erővel rendelkezik.

„A szentendrei kéjolaj” – röppent fel a magazinok címlapján a hangzatos cím.

Más kisebbségek, sőt a nagybbság érdekképviselői is a kisebbségi törvény módosítását követelték, amely kimondaná, hogy nemcsak a szerbeknek, hanem mindenkinek jár a kéjolajból.

Ásóval és csákánnyal felszerelt nemzetiségi olajfúró társaságok krampácsoltak és kampányoltak szerte az országban, amely úgy nézett ki, mint Kuvait, melyet tizenhárom nyelven karattyoló törpék leptek el. (Hófehérke parlamenti lázálna.)

*

S mivel nem csak Szentendrén volt (vala) orosz laktanya, a fúrások mindenütt eredményre jártak: fekete gejírek lövelltek a földből, sugarakban buzgott a finomított kőolaj.

Minden megváltozott (a fordulat éve).

A kéjolaj illatának hatására a Kárpát-medencében mindenki szerelmes lett, népek és nemzetek, társadalmi osztályok és rétegek borultak egymás nyakába, szomszéd a szomszéddal ölelkezett, nagystíli kisebbségek andalogtak mámorosan ide-oda a határtalan és határon túli boldogságban úszó térségben.

Csoda-e, hogy a gyönyörben fürdő népek hanyagolták kissé a szorgalmas munkát?

A befejezetlenül maradt szocialista építés romjainak porában nem termeltek semmit. Kiegett gyárkémények, düledező kohók és üzemek süllyedtek a tönkrement téeszek latyakos, műveletlen földjébe. A vasfüggöny lehullása után védtelenül maradt nyugati oldalról jöges szelek süvöltöttek, keletről háborúk tüze perzselt.

Dögkeselyűk köröztek a romok fölött, hiénák csellengtek a szemétdombokon, a ragadozók mindent széthordtak, s amikor a földön nem maradt semmi, kifosztották az elemeket is: ellopták az évszakokat, elsikkasztották az esőt és a hózáport. Kiszáradtak a folyók, a tavak vizét beitta a homokos parlag.

A Kárpát-medence átalakult Pannon-sivataggá.

Kaktusz nőtt az Alföldön, a lovak háta kipúposodott, lábuk megnyúlt a süppedő homokban gázolva.

Hasonló változásokon ment át a humánállomány is: az emberek rászoktak a piláfra, a fügére és a pálmaborra, s beszüntették az egynejséget: minden férfinak legalább 3, azaz három feleséget kellett tartania, s nem pusztán formálisan. (A házastársi elégtelenség miatti panaszkodat a szexuális ombudsman orvosolta személyesen.)

Változások történtek a társadalmi rendben is: a nemzetek törzsekké fejlődtek, melyek élén a sejk és az emír állt, például a bánáti sejk (tájszólásban svejk) és a bácskai emír (tájszólásban emil).

A térség sosem látott fejlődésnek indult. Az olajbárók birtokain igazi majmok ugráltak eredeti pálmafákon, az alföldi sejkék púpos hazai lovak helyett importtevéken nyargaltak a Pannon-sivatag vadul épülő homoksztrádáin, s fügében fizették (mutatták) az útdíjat.

*

De mindennél látványosabban fejlődött a szerelmi ágazat. A háremek bevezetésével megszűnt a női munkanélküliség, és új álláslehetőség nyílt a férfiak számára is, mert a házi-háremekben lestrapált férjek kénytelenek voltak segédkefélőket alkalmazni.

Ez a szakma komplex szolgáltatássá bővült; a segédkefélő az erotikus munkálatok mellett a nejek locsogását és hisztizését is meghallgatta. (Ez viszont új férfirészlegek létesítését vonta maga után az idegosztályon.)

*

A szexágazat felvirágzása azonban felborította a gazdasági egyensúlyt: a fejlett hárem-tartományok életszínvonala magasabb lett, mint a fejletlen területeké, ahol az egynejtiségi rendszer áldozatai güriztek hiába. Az elmaradott régiókat a gazdag háremdemokráciák tartották el, melyekben, érthető módon, megszületett az autonómia és elszakadás vágya.

A bánáti sejk és a bácskai emír területi igényekkel léptek fel, mert kiderült, hogy a háterek nem esnek egybe az erogén zónákkal. Nem beszélve az olajmezőkről.

*

A villongások verbális fázisa után, amely a diplomataburnusz cibálásába eszkalált, a bánáti sejk és a bácskai emír váltottak még néhány külügyminiszteri pofont és nagyköveti seggberúgást, aztán hadat üzentek egymásnak, és kitört köztük a kölcsönös háború.

A kezdeti hadműveletek epicentrumában Algyő olajban gazdag térsége állt.

Később az algyői csata továbbgyűrűzött, bekapcsolódott Orosháza is, amely szabadságharcot vívott a független Orosz Köztársaságért.

De ekkor már mindenki hadat üzent mindenkinek, dúlt az egész térségre kiterjedő viaszly, amely a kéjolajháború néven vonult be a történelembe.

*

A nemzetközi erők heves béketárgyalásokat kezdeményeztek annak érdekében, hogy megakadályozzák a kéjolajháború – befejezését.

Igen.

Ugyanis a béketárgyalások a bánáti és bácskai háremekben folytak.

Zárt ajtók, selyemfüggönyök, bársonydrapériák és repülő szőnyegek mögül béketárgyalói szerenádok szóltak, töröksípok és dorombok hangja zengett, melyen diplomatasóhajok és szóvivői hördülések szűrődtek át.

A konferenciaháremben hastáncosnők hajladoztak, míg a tárgyalóasztal körül vadul kóloztak a külügyminiszterek.

Táncuknak a belügyminiszteri féltékenység vetett véget: kormányválságok törtek ki, a kéjsóvár belügyminiszterek fúrták a kéjelgő külügyminisztereket, alkotmánymódosítást kellett elrendelni, hogy mint a jéghokiban, a külügyminisztersort időnként lecserélhessék a belügyminiszterekkel.

Csakhogy a sejk és az emír ráeszméltek, hogy a tárgyalások miatt alig marad idejük a csatázásra. Ha a buja békebizottságok nem paráználkodnának a nyakukon, ők már régen leszámoltak volna egymással.

Közös ultimátumot nyújtottak be: ha nem hagyják őket békén háborúzni, letesznek arról, hogy kiirtsák egymást, s a békebizottság mehet haza anyucihoz.

*

A külföldi diplomaták zömét erekció közben érte az ultimátum. Nem csoda, hogy reakciójuk heves volt.

Aznap este a bánáti sejk és a bácskai emír birodalmára nem szállt le az éj.

Vakító fénypompával elkezdődött a bombázás.

*

A hadtörzs vezérkara és a vezérkar hadtörzse Dobogókőn, az egykori pártüdülő impozáns sufniájában székelt.

A hadtápos tiszt távcsővel fürkészte a bevetésről visszatérő gépeket: tudnia kellett, hány pilóta maradt életben, hogy ennek megfelelő számú muflontokányt rendeljen vacsorára.

A szabályzat szerint a nemzetközi erők elő erőit egységes kalóriatartalmú, de a környékre jellemző táplálékkal kell ellátni.

Így került a dobogókői hadi étlapra a magyaros muflontokány, a pilisszentkereszti juhtúrós kovácsstrapacska, a vörösvári májasch hurken és a csobánkai gyueves habbal. (Ezt lecsó és gesztenyepüré kombinációjának kell elképzelni, tehát diétás étel, mert gyomormosással felérő reakciókat vált ki.)

*

A csatát a nemzetközi tévétársaságok egyenes adásban közvetítették, ezért a hadtáp – a hadiszerecsene publikus verziójának optimuma érdekében – sajátos stratégiát alkalmazott a menzán: bevetések után a túlélők muflontokányt, sztrapacska és hurkent kaptak, az elesettek elé viszont, kiket vacsorázó pózban kampóztak az asztalhoz, tejszínhabos gyueves került, mivel a melegben magától olvadó hab miatt úgy nézett ki, mintha a gyueves valóban fogyna.

*

A hadtápos egy feltűnően merev tisztet szúrt ki a muflontokányos asztalnál. Lehet, hogy hősi halott, de átszúszott az orvosi vizsgálaton, s a bajtársai támasztották őt az élők asztalához, hogy megehessék az adagját.

A tiszt azonban csak merev részeg volt.

– Á, Mr. Cox! – kapcsolt a hadtápos.

Cox őrnagy rangidős tisztként a kilátóban teljesített szolgálatot: ő határozta meg a célpontokat. Ám rangidőssége már elérte a szenilitási fokozatot, minek következtében a nemzetközi erők gyakran mértek csapást saját állásaikra.

Szerencsére Mr. Cox Dobogókő paramétereit is rosszul adta meg, s a bombák csak a bús-nagymarosi építkezés romjait pusztították el, de Cox őrnagyot a biztonság kedvéért mégis áthelyezték: kinevezték erdei felderítőnek.

Ápolónője kíséretében az erdőben sétált, beszélt az állatok nyelvén, ellenőrizte a fű növényét, ciripelt a tücsköknek, s egyáltalán – jól érezte magát az állatok között.

*

Ám a háborús idillnek váratlan esemény vetett véget.

Kiderült, hogy nincs több olaj.

Amíg ők háborúztak, valaki ellopta a naftát.

Vagy elzárta a csapot.

LOSONCZ ALPÁR

Írás, demokrácia, költészet

A „posztmodernt” felidéző gondolkodásmódot (kockázatok, amikor ezt a már régóta kompromittálódott és megfigyelt akadémiái jelzést használom) Szerbiában szokottan gyanúper és fejszóválás fogadja az akadémiái körökben. Recepciója, ugyanis, a megannyi lefordított mű ellenére, nem tekinthető sikeresnek. Ezzel magyarázható, hogy ma is működésbe állítható a „posztmodernt” illető vád, még hozzá állítólagos felelősség hiánya kapcsán, vagyis bármikor mozgósítható a kétely gondolati súlyának vonatkozásában. Mintha Derrida megfogalmazása telibe találná az általunk elemzendő szituációt: az Egyetem politikai-intézményes problémája a tisztára csiszolt, nyelvi sallangok híján lévő fordítás, az olvashatóság, és a nyelvi „többlet” eltörlésének ábrándja, az Egyetem azért van, hogy megmondja az igazat, a politikai-intézményi tét, hogy az Egyetem meghúzza a választóvonalat a hamis és az igaz között... Mindenesetre, a „posztmodern” politeizmus és multiperspektivitás, *plurale tantum*, szövegszaggatás és kifeszítés, meghatározott értelemben, túlságosan *korán* érkezett Szerbiába, jóakarató befogadói arra kényszerültek, hogy elébe vágjanak a közép- és kelet-európai kulturális dinamikának, különféle hatalmi összefüggések kibontakozásának, azt válságig hajtsák.

Mégsem pusztán a „posztmodern” szerbiai sorsa fölötti lamentálás vezérel itt. Hanem a „szimptomális” olvasat althusseri igénye foglalkoztat: a „posztmodern” szerbiai szociokulturális állapot megvilágításának óhaja mozgat, amelynek saját „posztmodernitása” a tünete. Egy olyan ország önértelmezését tartom szem előtt, amely folytonosan szembeül saját képzelte és való másságával, vágyott és kényszerhajtásszerűen feltáruló sajátosságai, történelmi és kulturális idioszinkráziáival, amely önmagával belső konfliktusban él, és nem képes az autohermeneutikát feszültség nélküli értelmezési mintákba rendezni. Hiszen nem szabad feledni, hogy Szerbiában ott vannak még mindig az elképzelések, hogy eme „kis állam nyomorúsága” kapcsán (a bibói értelemben) világrengető háborúk lángjai csaptak magasra, hogy ezen ország, alkalomadtán önpusztító és szokatlan ellenállást tanúsított a világban uralkodó tendenciákkal szemben, hogy (igaz, a jugoszláv szövetség keretén belül) ezen ország rést ütött a reálszocialista uralom falában, hogy állandóan a történelem ítélszéke előtt kell állnia etc.

A másság tapasztalata mindig határmegvonás: valamiféle elkülönülés a másikkal képest, ugyanakkor ez az elhatárolódás itt sohasem teljes, hanem mindig rezgő-bizonytalan különbözőség: a hasonlóság játéka. Jellemző, hogy a nyugati utazó, aki a legeurópaibb diszciplínával, az antropológiával a tarsolyában vág neki az útnak, hiábavalóan keresi Szerbiában a népi köntöst, a kénköszagú folklorizmust az utcákon (ezeket külföldieknek láttatják, pénzért, természetesen), a nacionalizmus mindent elárasztó jeleit, a balkáni radikális „premodern” egzotikus ikonográfiáját. Hanem kénytelen azt tapasztalni, hogy az

épületek „posztmodernszerű” üvegarchitektúrái, alkalomadtán a neoliberalizált csillogó-villogó piaci kommunikációs módozatok, a nyugatias kulturális ízlés és mindennapi habitualizáció valamilyen furcsa, hibrid közösségben élnek a nemzeti mítoszokkal.¹ Hiába keresi ezen utazó és megfigyelő a múlt szilánkjait, amelyek minduntalan belefűrődnek a Jelenbe, a premodernitásba süppedt avított magatartásformákat; ehelyett a régóta itt levő „posztmodernizmus” nem múlt jelrendszerét látja, amely ugyanakkor mindenütt összefonódik a mitopolitikai szövődményekkel, amelyek pedig metasztázisszerűen lépnek bele a mindennapok lüktető világába.

Nyilván az effajta eklektikus jegyeket is magában foglaló „állapot” (Lyotard) próbára tevő kihívást intéz minden akadémiai reflexió irányában. Hiszen megnehezíti a taxonómiák felállítását, a kategorizációt, az igazság tiszteletteljes szolgálatát, a véletlen rendszertől kizárását... A szerbiai akadémiai szféra ma saját kontextualitásával egyszerűen nem tud mit kezdeni, amikor ellenállást tanúsít a kategóriáit, diszciplináit mállasztó-porlasztó konok „posztmodern” „valóssal” szemben. A posztmodern „Valós”: kapcsán egyenesen valamilyen párhuzamot konstruálhatunk ama freudi gondolat mentén, miszerint a pszichoanalízis belső témája a vele szemben tanúsított ellenállás, és az itt felvázolt konstelláció, mármint a *saját* „posztmodern” kontextushoz fűződő ellenállás között...

Nem véletlen tehát, hogy a „posztmoderneknek” minősített alkotások az akadémiai központokhoz képest peremről érkeznek. Igaz, hogy a szerző, akinek könyveit ehelyütt szem előtt tartom, másképpen fejt ki a szerbiai „posztmodernre” vonatkozó diagnózist az imént kifejtettekhez képest. Milorad Belančić, a derridai dekonstrukció legkitartóbb és legeredetibb művelője Szerbiában, aki irodalomról és művészetéről egyaránt ír, ugyanis, „korai” és „kései” „posztmodernről” szól, méghozzá a „posztmodern” kritikátlan (ön)értelmezésének alapján. Ugyanakkor a „dekonstruktív feltételezettség”, mármint a jelzés, amely pontosan kifejezi a szerző szándékát, ugyancsak magában foglalja az adott kontextusba való beágyazottság tényét. Belančić ezért tartja fontosnak, hogy bátran belevágjon a jelen diagnózisába. Egyik könyvének² részeiben a „szabadság usurpációjának”, azaz a „modern szabadság usurpációjának” hosszú periódusait, a differenciálatlan antikommunizmust, és mindenek fölött a kritikai reflexió állapotát elemzi Szerbiában. Ráadásul akkor teszi ezt, amikor a liberális demokrácia alapjai már körvonalazódni látszanak. Kérdéseinek kontextusát az az allergia adja, amely a mélybe nyúló kritikai gondolkodásra vonatkozik, méghozzá egy olyan korban, amely úgy véli, hogy nem maradt más hátra, mint a Nagy, Megfellebbezhetetlen Igazság mozzanatainak adminisztratív átültetése. Egyébiránt, milyen dolga akadhat a kritikai filozófiai pozíciónak minthogy 2000, azaz, az ún. politikai fordulat után a liberális demokráciát talpra állították? Nem szükségszerű-e azt állítani, hogy a filozófiai bíráló kedvnek el kell apadnia, vagy azt, hogy a filozófiai, irodalmi stb.

¹ Ez a kérdés felmerült egy roppant érdekes beszélgetés keretén belül is, S. Žižek és Z. Đinđić, a később meggyilkolt szerb miniszterelnök, között (*Süddeutsche Zeitung, Magazin*, No. 34, 27. 8. 1999.), Žižek: „A Balkán egyáltalán nem régimódi, hanem jövőorientált. Egyensúly van a modernitás és a hagyomány között. Mint Indiában, ahol nappal a legnehezebb komputerprogramokat írják, este pedig kitérnek a szent tehén elől. Ez az igazi posztmodernizmus. Ebben a Nyugat nagyon sokat tanulhat a Balkántól.” A Balkán: a nyugati posztmodernizmus jövőhorizontja. Ezt a következtetést vonhatjuk le, legalábbis.

² *O demokratiji koja će doći*, Svetovi, Novi Sad, 2006, 13.

reflexiók olvasói, írói akkor járnak el jól, ha a kritikai öntetszéltség helyett tiszteletudóan denunciólják azokat, akik nem illeszkednek bele az elkerülhetetlen és már régen megszabott irányulásokba?

A kritika „patogenezisének” írója, mint Belančić, *nolens volens* a kritika megmentőjének szerepében találja magát, miközben arra a kritikára kell gondolnunk, amelyben még van tét, azaz, amelyben még kockázat, kiszámíthatatlan lehetőség lakozik. A rossz kritika mindig személyekről beszél, ahelyett, hogy távlatokat nyitna a dolgok vonatkozásában. A valódi kritika azonban az apokrif feljegyzések tárába került. Mint ahogy néhány évtizeddel ezelőtt a konstruktív kritika eszményét hirdették, ma is a kritika olyan ideálja került homloktérbe, amely nem érinti a fennálló rend lényegét.

Tehát, beszéljünk a kritika státusáról és jelentéséről a liberális demokrácia kereteiben. Így hangzik Belančić felhívása.³ Derrida és a francia filozófus dekonstruktív gyakorlata kétségtelenül kivételes szerepet játszik gondolkodásában.⁴ Ám Belančić nem olyan szerző, aki természetlenül ismételtet másokat, az ő célja a reflexivitás, amely még magában foglalja a gondolkodást. A dekonstrukció egyébként sem engedi meg, hogy valamilyen értelmezési satuba helyezzük. Valójában olyan stratégiai intervenciót szorgalmaz, amely vonatkozik minden olyan helyzetre, amelyet a közvetítetlen közvetlenség jellemez, és nem kíméli a liberalizmus feltétlen alapelvét, a szabadságot sem. Megnyilvánulásának formája, nevezetesen az „intervenció”, amely, intermittáló módon, az ideológiai evidenciák szférájába lép be, megrendít minden szilárd azonosságalkazatot. A filozófia, amely itt hatalmas területet jár be, az intervencionista gyakorlatba és a „dekonstruktív igazságosság” keresésébe sűrítődik. Innen adódik a filozófia és az „életszerűség” egybeszővésének igénye. Mert a dekonstrukció, mint minden gyakorlati filozófia, abból indul ki, hogy kovácsolni kell ahhoz, hogy valaki kovács legyen. A másság dekonstruktív eszméje köldökszinórral kapcsolódik a szingularitások végtelen nyitottságának és az igazságosság befejezhetetlen munkájának gondolatához. A dekonstrukció, ellentétben a róla kialakult híresztelésekkel, nem szüntette meg az utópiával való kapcsolatot, azaz nem szűnt meg utalni arra, ami lehetetlen, ami viszont a nyitottságot folytonosan eleveníti. Hogy a másság a dekonstruktív perspektívában mindig utópiaként strukturálódik, ez azt jelenti, hogy a világ változtatása összefonódik a lehetetlenség megérintésével. A demokrácia azonossága mindig remegő jellegű, innen adódik a dekonstrukció nyugtalansága, az utalás arra vonatkozóan, hogy a demokrácia mindig *leend*, hogy az „érkező demokrácia” (Derrida, itt az örökös érkezés azt az időbeliséget jelöli, amellyel nem lehet rendelkezni) szintagmája felel meg a dekonstruktív óhajoknak. Aki azzal vádolja a demokrácia dekonstruktív értelmezését, hogy híján van a normatív elveknek, nem érti alapvető célkitűzéseit. Mert tévesnek bizonyul az a kísérlet, amely valamilyen elvont egyetemességet kér számon a dekonstrukciótól; ugyanis a dekonstrukció a szingularitásokkal való találkozás során bontja ki az immanens normákat, miközben nem kívánja elveszíteni a „a lehetetlen kitapogatásának” lehetőségét.

E dekonstruktív gondolkodás másik nyúlványa az íráshoz kapcsolódik.⁵ Ebben az értelemben Belančić kapcsolódik azokhoz a francia gondolkodókhöz (Blanchot, Barthes stb.), akik mélyreható módon változtatták meg az írás materialítására vagy a betű literalitására

³ *Odgodena demokratija*, Beograd, 2004, 35.

⁴ *Razlozi za dekonstrukciju*, Beograd, 2005.

⁵ *Zakon pisanja*, Beograd, 2007, 19.

vonatkozó elképzeléseket. Blanchot példának okáért így ír: „Az írás megváltoztat minket. Nem aszerint írunk, amik vagyunk, hanem aszerint vagyunk, amit írunk. De honnan ered az, amit leírunk?”⁶ Konvergál ezen elképzeléssel Rilke mondata, miszerint „az vagyok, amit alkotok”. Az írás rendelkezik velem, és nem fordítva. Az írás materialitása, amely ellenáll a gondolat ideaszzerű elképzelésének, amelyet valamiképpen az írás előtt, mögött vagy nélkül, a nyelv különösségén innen helyezhetnénk el. Az írás materialitásába belemártott, eredendően az írásba beágyazott gondolkodás magának a literalitásnak jelentését kívánja megváltoztatni, amely megszűnik afféle társadalmi időtöltés lenni. Mindez azonban nem jelenti azt a tényt, hogy a dekonstruktív filozófia valamilyen felülről irányított módon, az írás elsajátított és uralt szabályai alapján, képes lenne törvényt szabni az irodalom szövegtermelékenységének. Hiszen nagyon is jól tudja, hogy az írásról való beszéd maga is – írásmeghatározott, elvégre, a filozófia is „írásmódozatnak” bizonyul. Szándéka inkább az, hogy az írásdeterminációt tetten érje valamilyen konkrét szöveg-megnyilvánulásban, hiszen az írás törvényének nominalizmusához tartozik, hogy csak valamilyen egyes szerző vagy különös módozatú írás kapcsán kerül sor e törvény megnyilatkozására.

Mit értünk tehát írás alatt? Pontosabban, ehelyütt a kérdés úgy hangzik: mit értünk olyan írás alatt, amelyet kivonunk az ok hatalma alól? Mit jelent, jelesül, ok hiányában, külső okok fedezéke nélkül írni? Az írás kedvéért írni? Az írás maradéktalan szuverenitását biztosítani? Mindenekelőtt valamilyen ellenállás legyőzését. Az írás nemcsak megformálás, formába öntés, hanem ellenállás. Az írásban ugyanis először is van valamilyen elpusztíthatatlan *vitalisztikus* ellenállás a halállal szemben. Amennyiben az élet ellenállás a halállal szemben, úgy az írás az életre mondott igen, és a halálra mondott nem. Az írás mindig a halál távollétét, a halál elől való kitérés lehetőségét jelenti. Az írás, lett légyen az napló vagy egyéb literális szöveg, mindig túlélést biztosít, ahogy Gide mondja egy helyütt, az élet túlélését és folyamatosságát jelenti az egyszeri halállal szemben. Az írásban ott van a még nem bekövetkezett halál faktuma, az írás azon utópiája, hogy bármikor és mindenkor folytathatóvá váljon... Utópia, azaz mindig egy tragikus lehetetlenség, hiszen az írás a halál távoltartására vonatkozó igényével mindig egy hiábavalóságot jelenít meg. Aki az írásról ír, ellentmondások gyűrűjére számíton, mindenütt ellentmondásra lel.

Az írás, mint az ellenállás stratégiája azonban erőt, erőnyalábot is jelent, amely maga is ellenállásba ütközik, azaz egy másik erőre bukkan. Ezt az ellen-ellenállást megtapasztalhatja mindenki, aki ír, aki betűket kíván a fehér papírra vetni, és bizonytalan írás-kalandokba bocsátkozik. Hiszen a lezáruló, lekerekített mondatban feltáruuló erőfeszítés a fehér papír felületén (amely persze mindig szociálisan létrehozott, ellenőrzött felület) nem egyéb, mint pillanatnyi győzelem, felemelkedés a papír tehetetlenségének és a mögöttes dolgok környezetében az írás materialitásának segítségével. Az írás: mindig térben mozog, amelyben egymásnak feszülő erők találkoznak egymással, és megszabják egymás útírányát. Miről is szól, miről is ad hírt az írás? Nem másról, mint az ellenállásokról, amelyekbe belebonyolódik. Az írás tehát ellenállás egy másik ellenállással szemben, az ellenállások, erőfeszítések játékába von be bennünket. Vitalizmusához tartozik, hogy egy energiaáramlást foglal magában, nevezetesen az írás és a nem írás között. Hiszen az írás mindig a némaságból lép elő, és a némaságra vonatkozik, minden írás magában rejt valamit, amit egyedül kimondani érdemleges, viszont mégsem kerül sohasem kimondásra. Minden

⁶ Maurice Blanchot, *Az irodalmi tér*, Budapest, 2005, 67.

írás magában foglalja a kimondhatatlant, ezért állandóan érintkezik a nem írással. Emlékezzünk, hogy minden politikai-intézményi metafizika igénye, hogy kisimítsa a nyelv gödreit, eltüntesse a nyelv kiszámíthatatlan többletmozgását. Viszont az írás folytonosan emlékeztet bennünket erre a többletre, amely vagy kimondhatatlan, vagy alig-kimondható, ezenkívül az élet és az írás közötti térben, a kettő egymásra vonatkozódási effektusaiban húzódik meg. Az írás materialítása mindig többet jelent az íráshoz képest, amennyiben az írást a szó mindennapi, technikai-adminisztratív értelmében értjük. A dekonstrukció apostola pontosan erre gondol, amikor azt mondja, hogy minden nyom inskripciója már eleve szöveget jelent. Mindenesetre az írás nem lehet pusztán szociális időtöltés, mert benne egzisztenciális-vitalisztikus módon az önmagát igénylő élet, önmaga meghosszabbítását igénylő élet szólal meg. Ráadásul hiába kívánjuk korlátozni az írást, az írásmódokat (és pontosan tudjuk, hogy az írás közege mindig a lehető legközvetlenebb kapcsolatban állott az állammal, a munkamegosztással, egyszóval a hatalom gyakorlásával) az írás meghaladja a pozitivitásba rekedt viszonyokat, a funkcionalitást. Ezért az írás kapcsán nyugodtan lehet beszélni egyfajta politikáról a szó egzisztenciális értelmében: akinek nem sikerül legyőzni az írással szembeni ellenállást, maga is egy megmerevült rend részévé válik.

Költészet az írás távlatában? A XX. század a poétikai szerencsétlenség kora. Ellentétben a korábbi epochákkal, amelyek maga mögött tudhatják az örökkévalóságot mint vigaszforrást, most az eltűnő vigaszokról beszélünk. A poézis, minden korábbi elképzeléssel szemben, nem az örökkévalóság hírnöke, ennél fogva nem jelent valamilyen kitörülhetetlen nyomot az életünkben. Ez egyébként is ellentmondana a nyom dekonstruktív gondolatának. A XXI. század költészete a kíméletlen vész művészete, minden vigasz nélkül. Csak nyomok vannak, amelyek kifizettségben léteznek, méghozzá a jelenlét és a távollét, az inskripció és a törlés között. Mind a költészet, mind az írás vég nélküli bolyongást foglal magában. Henri Michaux kitűnő példa erre: „A poézisnek finom, gondozott bőre van, olyan külsővel rendelkezik, amely hajlamos a divatra és az álcázásra, amelyek az örökkévalóság szimulakrumát jelentik. Mindenekelőtt a költészet ravaszság, amely a tönkremenést saját hasznára fordítja... Ha a költészet púderezett tönkremenés, akkor tanúskodnia kell parfümeiről és saját tönkremenéséről. Ezért a költészet a legkevésbé ártatlan foglalkozás az összes között! Mert a legfelelősebb! A legfelelősebb, mert a legközelebb áll a vészhez, mert, ahogy a filozófusok mondanák, a legalaposabb tapasztalata van a szerencsétlenségről.”⁷ A másik példa: Artaud, aki azt ajánlotta, hogy térjünk vissza az egzisztenciánk prenatális állapotához, amely szervek híján való. Ez az egyetlen módja, hogy egyszerre elismerjük a vészt, és felülkerekedjünk rajta.

Költői nyelv? Marad a költői nyelviség distanciálódására utaló gondolkodás, amely a nyelvi megnyilvánulások pragmatikájával szemben jut érvényre, marad a disszociált nyelvi töredékek távolságtartása a pragmatikai megnyilatkozásokkal szemben, a pragmatikai és a költői nyelv közötti választóvonalak meghúzása. Kapcsolatban áll ez a nyelv önkihelyeződésével a diskurzív dimenziókkal szemben, ami a költészet kiváltképpeni feladata. Ez egy eltolódás, intervenció, amely nyelvi létezésünket érinti, és nem rendelkezik tekintettel, távlattal a nyelven kívül. Ez egy produktív *distancia a dolgok közelségében*, és nem egy olyan egyesülés a dolgokkal, amely magában foglalja a dolgok helyettesítését a nyelv szavaival. A költői reflexió nem külsődleges jellegű, mert a költő nem teremthet olyan helyet,

⁷ M. Belančić, *Zakon pisanja*, ibidem, 18.

amelyet nem ragadja meg a nyelv körforgása. Ezért itt nem a dolgok és a nyelvek közötti összefonódásról kell beszélni, ez nem egy diadalittas kiáltvány a szavak dologhelyettesítő effektusaitól, hanem a dolgok és a szavak közötti egyidejű közelség és távolság felállítása a nyelvben. A költészet nem mondhat le arról, hogy ismételten ne teremtsen ezt a közelséget és távolságot.

A költészet belátást nyújt abba a kritikába, amely a nyelvi kifejezés utánvalóságának gondolatát bizonyítja az élmény állítólagos elsődlegességének kapcsán. Ugyanakkor a költészet nem bízhat egy olyan nyelvben, amely Spinoza Istenéhez hasonlóan, mindent az önreferencialitás immanens szférájává változtat. A költészet önvonatkozódása, amely más irodalmi műfajokhoz hasonlóan, szembeszökő volt az elmúlt évszázadban, nem fejeződhet be az önreferencialitás érvényesítésével, vagy az önreflexivitás tiszta történéseivel. A költészet belefogott azon nyelv tárgyá tételebe, amely híján van a kommunikatív dimenzióknak, ám a költői nyelv deprivatizációja szükségszerűen hermetikus vonatkozásokat teremt. A költészet nem immunis a funkcionális nyelv szennyezettségével szemben (és a költészet maga is szennyezheti a nyelvet) és nem független a különféle technikai kódok valóságteremtési módozataitól, amelyek, ahogy tudjuk, meghatározzák világunk észleleti rendszerét. Ugyanakkor, a biztonságérzet keresése nem jelentheti azt, hogy a költészet lemondhat a kockázatos nyelvi egzisztenciáról. Amikor Blanchot és nyomában Foucault azt ismételték, hogy az irodalom nem nyelv, amely mindinkább közeledik saját magához, hogy a legvégén csak önmagát nyilvánítsa meg, hanem az irodalom olyan nyelv, amely mindinkább elválik saját magától, és önmagát a jelek szétszóródottságában leli meg, ennélfogva a *külsőben* nyilatkozik meg, akkor a költészet kapcsán is fontos vonatkozást domborítottak ki.⁸

Amikor René Char azt mondja, hogy egyetlen költő sem szabadulhat meg könnyedén saját tagadásának terhétől, akkor, arra kell gondolnunk, hogy a költői nyelv úgy van modellálva, hogy meghaladja a világ hallgatását. Hogy beletűnjön abba a nyelvbe, nyomrendszerbe, amely költői műként jut formára. Az itt már említett Blanchot kész arra, hogy ebben a tagadásban a költő távollétének neutralitását pillantsa meg, azaz, úgy vélelszik, hogy fennáll a szükségszerűség, hogy a költő áthaladjon a nyelv *neutrumán* keresztül, hogy beleágyazódjon a nyelv belső dimenziójába. Blanchot azt hiszi, hogy a költői nyelv sohasem tisztítja a mindennapi nyelvet, hanem arra irányul, hogy a nyelvet egy olyan pontig, üres helyig vezesse, ahol semmi sem jelenik meg, ahol csak a deperszonalizált állítások sora jelenik meg, egy olyan nyelv, amelyet senki sem beszél.

Valóban, a nyelv e neutruma létezik. Amennyiben arról beszéltünk, hogy az írás ellenállások forgatagában bontakozik és áll helyt, akkor észbe kell vésnünk, hogy az írásnak meg kell küzdenie a nyelvnek az ember iránti közömbösségével, ezzel az eredendő inhumanitással, amely körülveszi az ember nyelvi egzisztenciáját, és lényegében érinti az embert. Mégsem érzünk hajlandóságot arra, hogy itt a létszerű nyelv olyan megnyilvánulását pillantsuk meg, amelyet a költői nyelv bizonyít. A költői inskripció ama szubjektívnek a nyelv teremtő erejével való konfrontálódását jelenti, azaz a nyelv performatív erejével való szembesülést foglalja magában. A költő, még akkor is, ha tartja magát a Char által

⁸ Még Derrida is, akit általában szövegközpontúsággal gyanúsítanak, ezt mondja, lásd a társ-írásról szóló elmélkedést, J. Derrida, *This Strange Institution Called Literature*, in *Acts of Literature*, New York/London, 1992, 52.

említett követelményéhez, csak egy *vágyról* tanúsíthat, hogy bele vesszen a költői jelekbe, ugyanakkor tanúbizonyságot ad a költői szubjektivitás eltűnésének lehetetlenségéről. A költészet e lehetetlenség archiválása. Mert, éppen az önmagunktól való megszabadulás lehetetlensége *konstitutív* dimenziót jelent a költői alanyiség számára is. A költői magány mélyebb minden pszichologizált magánynál. Ebben rejlik az a nyugtalanító mozzanat, amely nem engedi a megnyugvást a költői szubjektivitással kapcsolatos, véget nem érő, eszmecserékben.

Belančić irodalmi eszmefuttatásait aligha érthetnénk a feljebb kibontott parafrázisok és leírások nélkül. Szemmel látható, hogy vonzza a magyarul is olvasható Radomir Konstantinović módszere:⁹ kidolgozni egy meghatározott *filozófiai* távlatot a szerb irodalom kapcsán, és aztán engedni a szövegeket megszólalni, ki-beszélni. Nem véletlen, hogy több írásában is (*Descartes haláláról* – Konstantinović könyve, *Ahasvérus átka* – ugyanezen író egyik szövege, *Antigoné nem az, aki volt* – reflexiók Konstantinović textusa kapcsán) is foglalkozik *A vidék filozófiájának* szerzőjével. Igaz, e szövegek nem szociál-filozófiai reflexiók füzérét jelentik, hanem az írás itt megmutatott értelmezésének folyamányait. Ám a rokonság akkor is felismerhető, elvégre Konstantinović módszerét sem lehet valamilyen szociológiai látleletre egyszerűsíteni. És ha a szerb irodalom sajátos tájképét hoztam szóba, akkor említenem kell, hogy Belančić különféle szerzőket enged beszélni: a politikailag mindig előtérben lévő, nemzetpolitikus Matija Bećkovićot, a költői szó áldozatát, Dušan Vasiljevet (1900–1924), a mai szerb költészet kimagasló alakjait, mint Jovan Zivlakot, Rade Kuzmanovićot. Belančić könyve hatalmas kísérlet: mit mondhat a dekonstruktív filozófia emlőin felnőtt, azt eredeti módon alkalmazó filozófus a honi költészetről? Hogyan beszélhet a filozófia a költészetről abban a korban, amikor a filozófia fölérendeltsége a múlté? Mit tanulhat a dekonstruktív filozófia a költészettől?

Mit? „Az írást egy (...) metaforológiai értelemben úszásnak lehet nevezni. Legalábbis azokban a ritka pillanatokban, amikor az írás megtalálta önmagát, az írás úgy viselkedik, mint hal a vízben. Csakhát: mikor találja meg önmagát? (...) Hadd jelentse itt ez azt a szérény igényt, amely az írott szó mindenkori érvényesítésére utal (...) túl a pszichológiai öncsalásokon és szimulációkon. Itt van a nyelvem hegyén a mondat: amikor írok, akkor érzem jól magamat. De mindig léteznek ellenigazságok is. Nincs igazság ellenigazság nélkül. Ez pedig ebben a pillanatban a *szék* alakjában jelentkezik. Ki látott olyat, hogy valaki széken úszik?!”.¹⁰

⁹ Egyik könyvének címe ezt félreérthetetlenül példázza, *Genealogija palanke*, Beograd, 2004.

¹⁰ Zakon, ibidem, 190.

LUKÁCS ISTVÁN

A középkori passióhagyomány továbbélése Marko Marulić költészetében

Az Assisi Szent Ferenc-i „lángoló vallásosság” életre keltette és felvirágoztatta passióepika és Mária-síralom-líra a középkor óta szinte észrevétlenül szivárgott át a népi vallásosságba (ERDÉLYI 2001: 12), s a maga kezdetben szájhagyományos, majd később lejegyzett formájában (ERDÉLYI 1976: 27), zárványszerűen megőrizte azokat a kompozíciós sémákat, szerkezeti megoldásokat, szófordulatokat és szóképeket, amelyek a múltban – erről tanúskodnak a középkori kódexekben fellelhető rokon szövegek – valóban léteztek. A tudományosság így emelte – joggal – a szóbeli kultúrát az írásbeli kultúra szintjére, hiszen igazolhatóan létezett és létezik a kétfajta szellemi közvetítőközeg által hordozott, a kollektív emlékezet által is rögzített közös mag, amelynek tartós és folyamatos jelenléte arról árulkodik, hogy az európai népek történelmi és kulturális fejlődése elképzelhetetlen a keresztény szellemiség nélkül – abban a szenvedéstörténetnek mindenképpen kitüntetett helye van. Ezek a szövegek a legkülönbébb európai népek rokon csoportnarratíváiban azért találhattak maguknak helyet, mert a kereszténység lényegét tekintve egyetemes és szinkretikus vallás, amely a legkülönbébb korok és civilizációk hit- és hiedelemvilágát olvasztotta magába. (ERDÉLYI 2001: 18)

Imre László a XIX. századi epikai műfajok létformájáról szóló terjedelmes monográfiájának bevezetőjében írja: „Olyasmit tekintettem axiómának, amit csakugyan elfogad az irodalomtörténészek túlnyomó többsége immár sok évtizede, de ami bizonyítást (legalábbis az én tudomásom szerint) valóban nem nyert. S tény ugyan, hogy bizonyos műfajok megszületnek, aztán felvirágoznak, majd hanyatlásnak indulnak, e séma ténylegesen nem szemlélteti az igazi folyamatokat, keveset, sőt szinte semmit nem mond a műfajok transzmutációjáról, kevert változatairól, reciprok fejlődéséről és sok más egyéb, a műfajok létezés módját megértető mechanizmusról.” (IMRE 1996: 11) A középkori irodalom műfaji struktúrájáról keveset tudunk, hiszen az irodalmi műfajok elmélete többnyire a klasszikus irodalmi korszakok elemzésére épül. (JAUSS 1970) Minden irodalmi mű helyet keres magának az irodalmi műfaji struktúrában, abban „az időben korábbi hagyomány-horizontban vagy szabályrendszerben, amely eligazítja az olvasót (publikumot), és segít neki abban, hogy azt értékelve sajátítsa el a művet” (JAUSS 1970: 330). A passiószövegek műfaji fejlődéstörténete csakis a kronológiai szempontból egymás mellé állított konkrét szövegváltozatok alapján rajzolható meg. Ennek lényege pedig a folyamatos „horizontváltás”, amelyben az azonos műfajhoz való tartozás jegyei stabil konstansként jelennek meg. Tekintettel arra, hogy a különféle nemzeti irodalmak középkori gyökerű műfajai nem egy

stabil kánonból alakultak ki, fejlődésüket a folyamatos állandóság és variabilitás kettősége jellemzi.

A passiószövegek (Mária-siralmak, passiódrámák) irodalomtörténeti megítélésben ma is tartja magát a neves horvát irodalomtörténész, Franjo Fancev vélekedése, mely szerint e szövegtípus „az összes földrajzi területet és az összes nyelvjárást egyetlen egységes és folyamatos irodalmi közösségben egyesítette”. (FANCEV 1932: 3). A hiányzó „láncszemek” szinte napjainkig kerülnek napvilágra. A magyar irodalomtörténészek által Erdélyben talált, 1626-ban keletkezett kaj-horvát nyelvű változatot magam közöltem kétnyelvű könyvemben. (LUKÁCS 2000) A kaj-horvát nyelvű írásbeliségnek ez az első terjedelmes (közel ezer sor) verses emléke, így rendkívüli jelentőséggel bír. Fancevnek a XX. század harmincas éveiben született kontinuitáselméletét elsőként Slobodan P. Novak kérdőjelezte meg. (NOVAK 1985) Bár a téma kutatói, főképpen Nikica Kolumbić (KOLUMBIĆ 1994: 123), különös jelentőséget tulajdonítanak Novaknak a középkori passióhagyomány újszerű, elsődlegesen a nemzetközi szakirodalmat szem előtt tartó értelmezésével kapcsolatos nézeteinek, a szakma megmaradt a fancevi alapvetésnél, és valójában ma sem lépett túl azon. (KOMBOL 1945, ŠTEFANIĆ 1969, HERCIGONJA 1975, KOLUMBIĆ 1994) Novak „kritikai darwinizmusnak” nevezi ezt a felfogást, amely a horvát kulturális és tudományos közegben valóságos „specialitássá” vált. (NOVAK 1985: 398) Amit a passióhagyományhoz kapcsolódó középkori dráma kialakulásáról vall, teljes mértékben vonatkoztatható a Mária-siralmakra is. Novak szerint elfogadhatatlan az a nézet, mely szerint „titokzatos népi kreatív erők” révén e drámai műfaj az egyszerű lírai és narratív formákon keresztül jutott volna el a bonyolult drámai alakzatokig. A hetvenes évek angolszász, német és olasz mediavelisztikai kutatásai „nevetségessé” tették a hazai kroatistikának a középkori horvát dráma kontinuitásával, az egységes és állandó publikum létével és a szövegek folyamatos jelenlétével kapcsolatos felfogását – valójában csakis diszkontinuitásról lehet beszélni. (NOVAK 1985: 399) „Elsősorban is arra van szükség, hogy szakítsunk az olyan felfogással, mely szerint a dráma és a drámai nálunk éppen a maga intézményes mivoltával a színházat megteremtő vallásos kultúrán keresztül fokozatosan jutott a nép közé. Az igazság ennek éppen az ellenkezője: a színházat az intézmény keretei közül kiüldözték, s az újkori európai történelem első jelentős ideológiai relativizációja a XII. században a már korábban életre kelt alternatív színházi beszédnek hirtelen teret biztosított és olyan rendszerbe állította, amely, tekintettel a színház ambivalens mivoltára, példa nélküli az újabb kori színháztörténetben. Mindaz, ami a továbbiakban a vallásos színjátszás terén történt, annak gyökere a hatalom intézményén, annak diskurzusán kívül történt, s ez a színház, miként a Krisztus kínszenvedésének tematizálását mellőző specifikus dubrovniki vallásos színház hiánya is mutatja, a dolog természetéből kifolyólag szembeáll a világi hatalom intézményével, amely a maga terében terjeszteni kívánta az előadás megtekintésének jogát. A publikum Pilátusa nem akarta látni magát a színpadon, nem akarta felismerni önmagát, s még kevésbé, hogy felismerjék!” – összegzi véleményét Slobodan P. Novak. (NOVAK 1985: 409–410) Az említett ideológiai relativizáció a teljes európai értékrendet átszabta. Az alázatosság koncepciójának és a vertikális etikának újfajta, horizontális olvasata került előtérbe, ami a reaktivált „Theatrum mundi” metaforában öltött testet. A hétköznapi ember, társadalmi státuszától és rangjától függetlenül, egy közös nagy mennyei előadás szereplőjévé vált. Nem csupán az egyén, hanem a közösség is megmutathatta önmagát. Krisztus alakja

immáron nem a mise gyászszertartásos mivolta miatt került középpontba, hanem a sorsa, kínszenvedése által megjeleníthető, egyszerre egyéni és kollektív egzisztencia miatt. Slobodan P. Novak radikálisan új diszkontinuitás-elmélete azért nem tudta átformálni a horvát passióhagyomány irodalomtörténeti megítélését, mert a hagyomány részét képező konkrét szövegváltozatok – az egyszerű lírai, narratív és dramatizált szövegtől a bonyolult drámai alakzatig – a bennük ismétlődő, azonos elemek miatt nyilvánvalóan arról tanúskodnak, hogy nem csupán strukturális, hanem genetikai kapcsolat is létezik közöttük. Ez pedig nem hagyható figyelmen kívül! Mindenképpen fontosnak és megfontolandónak vélem Novaknak azt az álláspontját, hogy a „hivatalosság” által kiüldözött passióhagyományt a „titokzatos népi kreatív erők” felkarolták. Így tehát, amikor a népi vallásosság passiószövegeinek kronológiai helyét keressük, egyáltalában nincs könnyű dolgunk.

A régi horvát irodalom műfaji struktúrájában fontos helyet elfoglaló passiószövegek máig elevenen élnek, ami transzformációs potenciáljuk kimeríthetetlen voltáról árulkodik. A Krisztus kínszenvedését és Mária anyai fájdalmát előadó verses szövegek szinte a horvát irodalom keletkezésének pillanatától jelen vannak. A XIII. században a különféle vallásos közösségek körében ez a költészet igazi reneszánszát élte. A népi ihletésű, különféle nyelvjárásokon született horvát passiószövegek fejlődéstörténetében számos sajátos tematikai és verstechnikai jegyet fedezhetünk fel, amelyek a nyelvterület egészét (sto-horvát, csa-horvát, kaj-horvát) áthatva a műfaj állandóságát biztosították. A stabilnak és konstansnak tekinthető szövegkohéziós elemek az évszázadok során ugyanakkor különféle, főképpen tematikai és tartalmi transzformációs átalakuláson estek át. E megőrizve-megújító dinamikus folyamat volt a garanciája a műfaj tartós, napjainkig érvényes jelenlétének.

A passiószövegek és Mária-síralmak legstabilabb magja a szigorú ritmikai szerkezet: a párrímes felező nyolcas, amely Jauss értelmezése szerint „műfajteremtő kontinuitásként” is értelmezhető. (JAUSS 1970: 331) A különféle újabb és újabb transzformációs alakzatok kizárólag a párrímes (dupla) sorok hozzáadásával vagy elvételével jönnek létre. Ennek köszönhetően a tartalmi bővülés vagy éppenséggel egyszerűsödés révén a központi, bibliai szenvedéstörténet koronként és stílusirányzatonként változó műfaji értelmezését kapjuk. Hol a szakrális, dogmatikai tartalom és szellemiség kerül előtérbe, hol pedig a fiát (gyermekét) sirató anya fájdalma – az egyszerű narratív szövegtípustól a bonyolult ciklusokból álló passiójátékig.

A „drámai transzformációs struktúrák” (KOLUMBIĆ 1994:162) koronként változó alakzatot öltenek. Az e típusba tartozó első szöveg a XIV. század második feléből való *Pesan ot muki Hrstovi* (Ének Krisztus szenvedéséről) és a Hadrovics László által felfedezett és bemutatott, úgyszintén ebből a korból származó *Cantilena pro sabatho* (Nagyszombati ének). (HADROVICS 1983, 1984) E két szövegtípus kontaminációja révén újabb szenvedéstörténeti szöveg jött létre. Ezt követően ebből születik egy bővebb dialogizált forma, amely aztán alapul szolgál a magasabb szinten szervezett drámai szövegtípus megalkotásához, aminek „csúcspontját” kétségtávon kívül az 1556-ból származó, 3658 páros rímű felező nyolcasból álló, a szakirodalomban *Muka*-ként számon tartott passiódráma jelenti. (KOLUMBIĆ 2003: 52) A különféle szenvedéstörténeti szövegek azonos vessorainak összevetése, a terjedelmesebb szövegekben megtalálható, rövidebb változatokból származó szövegrészek alapján világosan kirajzolódik az eredetvonal, de az is, hogy egy adott műfaj miként alakul át fokozatosan: a lírai-narratívból előbb dialogizált, majd pedig dramatizált, végül pedig

igazi drámává. A transzformációs folyamat fontos állomása lesz a szenvedéstörténet legváltozatosabb adaptálása. A horvát népi passiószövegek a XVI. század elejétől átlépnek a magasabb irodalom szférájába. A transzformációs folyamatnak ez mindenképpen egy újabb, önálló szakasza.

Az első jelentős szerző, aki tudatosan nyúlt e hagyományhoz, Marko Marulić (1450–1524), a „horvát irodalom atyja” volt, s aki két korszak, a középkor és a reneszánsz határán alkotott. Bár az életmű csúcspontját kétségkívül a *Judita* (Judit) című horvát nyelvű eposz alkotja, egyéb latin nyelvű művei révén méltán vált az európai irodalom részévé. (LŐKÖS 1999, 2003, 2007) Számos verses lírai és drámai alkotása kétséget kizáróan a középkori horvát vallásos irodalmi hagyományhoz kötődik, ám ezekben nem a spektakulum kerül előtérbe, hanem az egyéni reneszánsz lelkesültség. (LUČIĆ 2002:395) Válogatott műveinek XIII. kötetében, amely a *Dijaloški i dramski tekstovi* (Dialogizált és drámai szövegek) címet viseli, kizárólag ezeket adták közre: *Utiha nesriće* (*Lipo prigovaran'je Razuma i Človika*) (A boldogtalanság vigasza, Az Értelmelem és az Ember kellemes társalgása), *Karstjanin Isukarsta propetoga gledajući pita a on odgovara kristjaninu* (A keresztre feszített Jézust néző keresztény kérdez tőle, amaz pedig felel a kereszténynek) (*Govoren'je duše osudjene i odgovor Isusov*) (A halálra ítélt lélek beszéde és Jézus válasza), *Duša iz groba ove riči nam govori*, (A sírban lévő lélek e szavakkal szól hozzánk), *Glava martaška govori*, (A koponya szól), *Od muke Isusove* (Jézus kínszenvedéséről) (*Od križa i njemu odgovor*) (A keresztről és felelt neki), *Grišnik govori*, *Isus odgovara* (A bűnös szól, Jézus felel) *Od muke Isukarstove i odgovor* (Jézus Krisztus szenvedéséről és felelet), *Počinje pokripljen'nje od devetih kori angelskih* (Kezdetét veszi a kilenc angyali kórus vigasza), *Prikazan'nje historije svetoga Panucija* (Misztériumjáték Szent Panunzio életéről), *Svarh muke Isukarstove versi tako počinju* (Jézus Krisztus kínszenvedéséről szóló versek imígyen kezdődnek), *Anka satira* (Szatír Anka), *Plač duše ka e u pakal osujena* (A pokolra ítélt lélek siralma), (*Od muke Isukarstove i odgovor*) (Jézus Krisztus kínszenvedéséről és felelt). (MARULIĆ 1994) A szenvedéstörténet Marulić egyéb latin nyelvű műveiben, így a *De humilitate et gloria Christi* (Veleence, 1519) című evangéliumi értekezésében is helyet kap.

Marulić fenti szövegei számos nehézség elé állították a kutatókat. Bizonyos esetekben kérdéses volt e szövegeknek a szerzősége, de a pontos műfaji megjelölés is gondot okozott. Általánosságban elmondható, hogy a látszólag narratív szövegekben is jól felismerhetőek a párbeszédes elemek. További szembeötlő sajátossága e szövegeknek a narrátori szerepben lévő költőnek (pisac/költő/író) a hangsúlyos jelenléte, aki többirányú párbeszédet folytat (az olvasóval és a szenvedéstörténet „szereplőivel”). N. Kolumbić szerint Marulićnál „az eredendően dialogikus struktúrájú szövegekben kész drámák, illetve drámai jelenetegységek bújnak meg, amelyeket az irodalomtudomány eddig nem vett észre.” (KOLUMBIĆ 1994:12–13) Marulić alaposan ismerhette a középkori szöveghagyományt, s az abban lévő poétikai technikákat hol felerősítette, hol pedig éppen ellenkezőleg, gyengítette. Hogy Marulićnak jó érzéke volt a drámai jelenetezéshez, bizonyosság fő művében, a *Judit* című eposzban megbúvó dramatizációs potenciál, amelyet Tonko Maroević aknázott ki, amikor elkészítette a mű adaptációját. (MAROEVIĆ 1984)

A közvetlenül is a középkori narratív verses Mária-siralom-hagyományból kinövő *Svarh muke Isukarstove versi tako počinju* című verses drámai mű 676 kétszer rímelő izoszillabikus tizenkettes sora közül a „hősök” összesen 492 sort egyenes beszédben adnak

elő. Az egyenes beszéd pozícióját erősíti az ahhoz közvetlenül is kapcsolódó, szerzői utasítás szerepében álló összesen 184 megelőző sor is. (KOLUMBIĆ 1994:18–19)

A *Svarh muke Isukarstove versi tako počinja* című terjedelmes Marulić-szöveg mintájául szolgáló középkori siralom ma nem ismert. De hogy létezett e szövegnek konkrét „előképe”, jól látható, hogyha összevetjük egy korábbi, 1471-ből származó, ún. Picić-féle szövegváltozatnak azokkal a soraival, amelyekben a keresztre feszített Jézust látjuk, akit Szűz Mária Szent János társaságában sirat. Itt nem csupán az események egybeeséséről, hanem azok azonos szavakkal, szóösszetételekkel történő előadásáról is szó van. Csupán egy jellemző párhuzam:

Picić-féle szöveg

Nimam veće da viš blaga
(Nincsen nagyobb kincsem)
Ivana ti daju draga
(Drága Jánosom adom néked)
Mesto mene ja t' ga daju
(Magam helyett adom néked)
I za sina tebi pridaju
(S fiadul adom néked)

Marulić-féle szöveg

Ivana ću t' dati evo sad mojega
(Íme Jánosomat adom most néked)
Hoti ga prijati za sina svojega
(Fogadd őt saját fiadul)

Marulić tömörítése egyszerre kétirányú: a Picić-féle szövegben is jól látható, bizonyára az eredetire is jellemző ismétlés (daju, daju, pridaju) kiiktatása, továbbá a páros rímű felező nyolcasok kétszer rímelő izoszillabikus tizenkettesre történő „átírása”.

E mű szerzősége, szemben több más, később Marulićnak tulajdonított szöveggel, nem lehet kérdéses, hiszen rendhagyó módon a *Svarh muke Isukarstove versi tako počinja* című dramatizált planctus elé két epigramma került, amelyekben Marko Marulić szerzőként nevezi meg magát:

Marul tumači toj na slavu Gospoje,
zemlja i nebo koj svak dan hvale poje.
Molite za njega, kikoli štite toj,
da Bog s truda sega stavi ga u pokoj.

Složi riči ove Marko Marul, znajuć
da ga jur Bog zove, tilo se starajuć.
Na pamet jih imit na konac tko bude,
on će milost primit da s Bogom pribude.
Zginut neće moći jer ga će braniti
sve angelske moći, Bog ga će shraniti.

(Marul írja ezt Szűz Mária dicsőségére, / kinek a föld és a menny nap mint nap hálát zeng. / Imádkozzatok érte, kik olvassátok ezt, / hogy Isten szabadítsa meg kínjaitól s örök nyugodalmat adjon néki // E szavakat Marko Marul szerzette, tudván, / hogy Isten immáron magához szólítja őt, teste fáradván. / Végezetül, ki mindezt jól eszébe vési, / az Isten-nel való lét kegyelmében részesül. / El nem kárhozik, mert oltalmazza őt / az összes angyalok serege, az Isten védelmezi majd.)

A második epigramma tartalmazza a költő személyes „megszólalásának” okát is: „*Složī riči ove Marko Marul, znajuć / da ga jur Bog zove, tilo se starajuć.*” (E szavakat Marko Marul szerzette, tudván, / hogy Isten immáron magához szólítja őt, teste fáradván). Tehát az öregedő költő Krisztus kínszenvedésének és halálának, Szűz Mária anyai fájdalmának bemutatásával, a szenvedéstörténet költői megidézésével (adaptálásával) mintegy saját életével is számot vet. E személyes megszólalásnak mélyebb, ha úgy tetszik, a középkori passiók és Mária-siralmak eredetéig is visszanyúló értelme az epigramma második felében bontakozik ki. Ez ugyanis a népi imádságokban is közismert záradéknak a költői parafrázisa. Erdélyi Zsuzsanna alapos és az európai népi imádságok páratlan összehasonlító elemzését nyújtó kutatásaiból tudjuk, hogy a Krisztus halálát és Mária anyai gyászáét központi témaként feldolgozó szövegekben e záradékok mint „a népi imádságok sui generis jegye, irányítúként igazít el a filológia útvesztőiben.” (ERDÉLYI 2001: 15) Erdélyi Zsuzsanna terjedelmes tanulmányt szán a záradékformula bevezető sorait idéző (*Aki ezt az imádságok...*) könyvében, amelyben főleg európai (magyar, szláv, újlatin, germán, albán, valamint grúz) passiószövegeket közöl. „A záradék Európa-szerte az imádságműfaj közös jellemzője, az összehasonlító kutatásban vezérszerepet játszó állandósult alakzata. E stiláris elemnek jutott a legnagyobb szerep mind a szöveghagyomány fönmaradásában, mind e hagyomány eredettörténeti kutatásában. Valamiféle százados lépcsőnek tekintem, amelynek fokain mélyre, távoli korok mélyére juthatunk, hogy ott széttekintsünk a Pais Dezső-i „*spiritualia incognita*” világában, számunkra is fényt hozó világosságában. (...) Ez jelzi az adott/meghatározott feltételek között elmondott imádság jutalmát, kegyes hasznát, amely sokféle lehet: különböző kegyelmek, bűnbocsánat, sőt üdvözülés is. A nép tudatában e záradékok tartalmi hitelességéhez kétség sem férhet. A bennük foglaltakat nem akarja közli vele, hanem a megfellebbezhetetlen hiteles hely, maguk az égiek. Isten, Krisztus, Szűz Mária, valamelyik apostol vagy evangélista. E záradék a szöveghagyomány legjellemzőbb jegye és e szövegeket az egyházi imádságoktól elkülönítő eleme.” (ERDÉLYI 2001: 35–36) Marulić bevezető epigrammáját attól függetlenül nevezhetjük záradéknak, hogy a mű elején találjuk. A népi imádságokban szinte kivétel nélkül a szöveg végén van, tehát valóságosan is záradéki szerepben, ám ugyanez a szövegformula a középkori kódexek tanúsága szerint többnyire a szöveg elején, amolyan ajánlasként, föliratként szerepelt. Máig megfejtetlen, hogy szöveg eleji helyzetből miként került szöveg végi helyzetbe. (ERDÉLYI 2001: 50)

Marulićnak a középkori hagyományt követő szöveg eleji záradéka arra figyelmeztet, hogy az Istennel való lét kegyelmében az részesül (*milost primit da s Bogom pribude*) és a pusztulástól, azaz a rossz haláltól (*zginut neće moći*) az mentesül, aki e szavakat átgon-dolja/eszébe vési/megemlékezik róluk (*na pamet jih imit*). Erdélyi Zsuzsanna újabb keletű, részben európai, részben pedig magyarországi népi imádsággyűjtései alapján a különféle (többek között számos hazai nemzetiségi) nyelvű népi záradékok közül éppenséggel abban a kettőben találunk azonos elemeket, amelyeket Marulić joggal tekinthetett a sajátjának, a horvátban és az olaszban. Ráadásul a horvát változat a marulići csa-horvát változattól meglehetősen távoli, zalai kaj-horvátban bukkan fel, ami arra utal, hogy e záradékformula, miként mellesleg maga a dramatizált passiószöveg, a dalmáciai csa-horvát nyelvű területek felől vándorolt az északi kaj-horvát területek felé. Ebben is igazolva látjuk Erdélyi Zsuzsanna megállapítását, hogy valóban a népi imádságok olyan megkülönböztető jegyről van szó, amely útbaigazítást nyújt a filológiai útvesztőiben. Következzék a két zá-

radék-típus, előbb az olasz (A), majd pedig a magyarországi kaj-horvát (B), kiemelve Marulić bevezető epigrammájának és e kettőnek az azonos záradékrészeit: A) ...Aki ezt a szent imádságot elmondja, / Aki ezt a szent passiót elmondja / Harminc reggelen hibátlanul, és nem téveszti el, / *Rossz halál* nem érheti... B) ...Bárki, aki ezt az Aranymiatyánkot áhítatosan *átgondolja*, / És *megemlékezik* az én hét fájdalmamról / És az én szerelmes Fiam nehéz kínjairól és haláláról, / Annak nagy *segítségére lesz az Isten*, / Életében még a földön *megsegíti*, / És az égben örök *boldogsággal jutalmazza*...

E szokásos szöveg elejei záradékformula megjelenése Marulić szövegében rávilágít a költő mély és bensőséges kapcsolatára a *spiritualia incognita* világával, de áttételesen a népi vallásossággal is.

A két bevezető epigramma után kezdetét veszi a szenvedéstörténet. Az első megszólaló a *Költő/Író* (Pisac), aki részben a narrátor szerepében követi az eseményeket. A korábbi, anonim szövegváltozatokban ez a szerep az angyalra hárult. A *Költő* első megszólalása egy valóságos eposzi invokáció. Ezt a Marulić-szakirodalom eddig észre sem vette.

*Da velu bolizan izreče jazik moj,
tere plačnu pisan, gospoje svih gospoj,
uteći ću k onoj kâ me čini peti,
kû vas angelski broj štuje i svi sveti.*

(Hogy e nagy fájdalomról nyelvem szólni tudjon, / s e siralmas verset elő tudjam adni, te asszonyok asszonya, / hozzád fohászkodom, ki képessé tettél az éneklésre, / kit az összes angyalok és az összes szentek tisztelnek.)

A költő magát a Szűzanyát hívja segítségül ahhoz, hogy szólni tudjon a mérhetetlen fájdalomról. A költői nézőpont és az anyai nézőpont sajátos egybeesésével és elválasztásával Marulić egyszerre jeleníti meg az „objektív” és a „szubjektív” nézőpontot. A befogadó így e kettős tükörben szemlélheti az eseményeket. A *Költő* nem valóságos narratori szerepben van, mert a *hősök* megszólalásához a legtöbb esetben a *Költőtől* független külön szerzői utasítások jelennek meg. Ez a sajátos szerkezet még inkább erősíti a *Költő* szerepét.

A lírai-drámai műnek ezt a bonyolult struktúráját a *Dijaloški i dramski tekstovi* sajtó alá rendezője, Nikica Kolumbić világította meg azzal, hogy az eredeti narratív szövegváltozatot „dramatizálta” – természetesen meghagyva Marulić minden sorát. Kolumbić szerint Marulić az anonim szövegváltozat parafrázisa, tehát az adaptáció során meghagyta az eredeti szerkezetét: a megszólaló személyek jelölése, a személyek szövegei, szerzői utasítások, a költő/író szólama. (MARULIĆ 1994: 213) Bár szerzői szövegkritikai kiadásában ez az eljárás szokatlan, sőt szakszerűtlennek tűnhet, mégis azt kell mondanom, hogy az egyértelmű jelölési technikának köszönhetően (verzál kurzív – beszélő személy; verzál kurzív zárójelben – a Kolumbić megnevezte beszélő személy; kurzív – a Kolumbić által jelölt szerzői utasítások stb.) Kolumbićnak sikerült jól láthatóvá tennie a szöveg mélystruktúráját. A láthatóvá tett „kétféle” szövegszerkezet összevetése alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy Marulić saját narratív szövegében csak elvétve és következtetlenül, margináliák formájában jelöli a megszólaló hősöket, azaz a marulići szöveg külső megjelenésé-

ben vélhetően közel állt a mintául szolgáló úgyszintén narratív (nyolcasokban írott) anonim szöveghez.

A „legradikálisabb” intervenciót Marulić a verselésben hajtotta végre. Az állandósult sorfajtaban, a páros rímű felező nyolcasokban írott, mintául szolgáló szöveget izoszillabikus tizenkettesbe írta át. A költőnek egyáltalán nem szokatlan és egyedi verstechnikájáról van szó, hiszen hasonló módon járt el a közismert *Molitva suprotiva Turkom* (Imádság a török ellen) című verse esetében is, amely úgyszintén egy anonim középkori törökellenes, nyolcasokban írott vers alapján készült. (KOLUMBIĆ 1962, 1994; PALJETAK 2002) Marulić az eredeti szöveg minden elemét, még a szerzői utasításokat is átköltötte. Ezzel az eljárással sajátos, megszakításos dinamikájú szöveget hozott létre. Az alábbi részlet jól illusztrálja a költő verselési technikáját (kurzívval jelölve a verssé transzponált szerzői utasításokat):

*Gospa sinka čuvši tako govoreći,
na zemlju padnuvši, blagoslov proseći,
jadovno suzeći reče mu: Sinko moj,
na to t' ne znam reći, hteći to otac tvoj.
Vidim da u pokoj želiš postaviti
duše, kîm nije broj, a mene ostaviti.*

(Szűz Mária hallván fiát ekképp szólni, / földre roskadván, áldást kérvén, / keserves könnyet hullajtván szól hozzá: Fiam, / erre nem tudok válaszolni, Atyád akarata ez. / Látom, hogy örök nyugalomra akarsz adni a lelkeknek, kik számosak, s engem elhagyni.)

A ritmikai megszakítás minden esetben a szerzői utasítás és a szereplők szólamának a hátárán következik be. A fenti példánál ráadásul a szólamváltás nem a ritmikai centrumban, vagyis a cezúrában, hanem utána következik be, ami még inkább megnöveli a megszakítás mélységét, időbeni terjedelmét. Az enjambement (postaviti / duše) továbbfokozza mindezt. Marulić rímtechnikája ugyanolyan tökéletes, mint a *Judit* című eposzban:

6a // 6b
6a // 6b
6b // 6c
6b // 6c
6c // 6d
6c // 6d
stb.

A sokszereplős, drámai szólamokban gazdag ritmikai szempontból dinamikus és változatos narratív szöveget ezek a rímek egységes akusztikai tömbbé formálják.

A nyolcasokban írott szöveg tizenkettesekbe történő transzformációja beleilleszthető a marulići poétikába, hiszen e versforma dominanciája a költő opusában vitathatatlan. E terjedelmesebb versforma népszerűségének és létformájának a reneszánsz hajnalán mélyebb oka is van. N. Kolumbić szerint „a nyolcasokban írott szöveg többnyire olyan színtagmákból épül fel, amelyekben a szekunder szavak a főnévhez kapcsolódnak (örök fájdalom, gondos lélek, romboló halál, haragos gonosz stb.), ellenben a tizenkettesekben írott szövegben ezt a szerepet az ige veszi át (fájdalma van, nézni az ördögöt, vágyani a rosszra,

szeretni a világot, pompában élni stb.).” (KOLUMBIĆ 1994: 30) A nominális szintagmaszerkezet a középkori statikus világfelfogáshoz, ellenben a verbális szintagmaszerkezet a reneszánsz dinamikus világfelfogáshoz köthető. A tizenkettes alkalmasabb volt arra, hogy versszintaktikai szinten kerekesebb és költői szempontból is kötöttségektől mentesebben lehessen kibontani a gondolatokat. A szigorúan kötött rím ebben jelenthetett bizonyos akadályt, de a marulići izoszillabikus tizenkettes mégiscsak relatíve nagyobb szabadságot engedett, mint a párrímes felező nyolcas, hiszen amíg az előbbiben a cezúra a hatodik szótag után, addig az utóbbiban a negyedik után következett.

Marko Marulić világlátását a keresztény filozófiai horizont határozta meg. Életművének nincsen olyan területe, amelyben ez az eszmeiség ne volna tetten érhető. D. Šimundža ekképpen vonja meg a bibliai inspirációkból merítő költő szellemi horizontjának koordinátáit: „Nem téveszti szem elől – mi több, következetesen követi – az egyházatyákat és a keresztény irodalmat, különösen a hagiográfiát és a skolasztikát, a középkori teológiát és filozófiát; kiválóan ismeri a klasszikus szerzőket és filozófusokat; figyelembe veszi »eleink szokásait« és a »régí poéták törvényeit«, logikai módszerrel, pszichopedagógiai eszközökkel él, ám minden kétséget kizáróan gondolatilag a vallásos, bibliai ihletettség vezérli és tartalmi szempontból is ez határozza meg.” (ŠIMUNDŽA 1994:69–70)

A D. Šimundža által említett „eleink” (začinjavci) kifejezés Marulić *Judit* című eposzának ajánlásában fordul elő. A kifejezés máig megfektetlen, s számos terjedelmes dolgozat tárgya volt. (BRATULIĆ 1970, 1990; VONČINA 1977) Bratulić szerint a „začinjavci” diszkriminatív kifejezés, alatta a költő az antik szerzőkkel szemben a középkori horvát szerzőket érti, megteremtve ezzel tulajdonképpen az antik hagyomány és a hazai, horvát, azaz nemzeti nyelvű hagyomány egyenrangúságát. (BRATULIĆ 1990: 131) A *Svarh muke Isukarstove versi tako počinju* pontosan beleilleszthető ebbe a marulići törekvésbe. Marulić az anonim középkori planctus-hagyományban meglegelte azt az ihlető matériát, amely valóban nemzetinek tűnt, s amely alkalmas volt arra, hogy eszmei és irodalmi bázisát a kor szellemi és poétikai kihívásának megfelelően megújítva korszerű kompozíciót hozzon létre. Marko Marulić *Svarh muke Isukarstove versi tako počinju* című verses drámai műve egy korforduló hajnalán irodalmilag is eredeti módon rögzítette és kijelölte e tartós műfaj helyét a horvát irodalomban.

SZAKIRODALOM

- BRATULIĆ, Josip: Marko Marulić i tradicija. In: Bratulić, Josip: *Sjaj baštine*. Književni krug Split, Split, 1990, 125–133.
- BRATULIĆ, Josip: Najstarija hrvatska poezija i začinjavci. *Dometi* 1970/9, 90–100. Ua. in: *Sjaj baštine*. Književni krug, Split, 1990, 57–69.
- ERDÉLYI Zsuzsanna: *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1976.
- ERDÉLYI Zsuzsanna: Az archaikus népi imádságzáradékok történeti kérdései. In: *Aki ezt az imádságot... Élő passiók*. Kalligram, Pozsony, 2001.
- FANCEV, Franjo: *Hrvatska crkvena prikazanja*. (Posebni otisak iz XI. knjige „Narodne starine”). Zagreb, 1932.
- HADROVICS László: Egy középkori horvát vers. *Nagyvilág* 1983/10, 1544–1547.

- HADROVICS László: Cantilena pro Sabatho. Starohrvatska pasionska pjesma iz 14. stoljeća. *Filologija*, knjiga 12, JAZU, Zagreb, 1984, 22–23.
- HERCIGONJA, Eduard: Srednjovjekovna književnost. In: *Povijest hrvatske književnosti* 2. Liber, Mladost, Zagreb, 1975.
- IMRE László: Műfajok létformája XIX. századi epikánkban. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1996.
- JAUSS, Hans Robert: Teorija rodova i književnost srednjega vijeka. *Umjetnost riječi* 1970/3, 327–352.
- KOLUMBIĆ, Nikica: Jedna hrvatska srednjovjekovna osmeračka „Molitva protiv Turaka”. *Radovi Instituta JAZU u Zadru*. 1962 (10), 379–390.
- KOLUMBIĆ, Nikica: *Po običaju začínjavac. Rasprave o hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti*. Književni krug Split, Split, 1994.
- KOLUMBIĆ, Nikica: Tradicijsko i izvorno u *Muci Isukrstovoj* fra Petra Kneževića. In: *Zbornik o Petru Kneževiću*. Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Gradska knjižnica «Juraj Šižgorić», Zagreb – Šibenik, 2003, 51–57.
- KOMBOL, Mihovil: *Poviest hrvatske književnosti do Narodnog preporoda*. Matica hrvatska, Zagreb, 1945.
- LŐKÖS, István: *Od Marulića do Krleže*. Književni krug, Split, 2003.
- LŐKÖS, István (ford.): Marko Marulić: *Judit*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1999.
- LŐKÖS, István (ford.): Marko Marulić: *Zsuzsánna, Jeruzsálem városának panasza, Imádság a török ellen*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2007.
- LUKÁCS István: *Dramatizirani kajkavski Marijin plač iz Erdelja 1626 – Dramatizált kaj-horvát Mária-síralom Erdélyből*. Slovenika, Budapest, 2000.
- LUČIĆ, Antun: Muka u srednjovjekovnom prikazanju i Marulićevoj viziji. In: *Colloquia Maruliana XI*. Književni krug Split, Split, 2002, 395–412.
- MAROEVIĆ, Tonko: *Judita. Mogućnosti* 1984/12, 939–970.
- MARULIĆ, Marko: *Sabrana djela Marka Marulića XIII. Dijaloški i dramski tekstovi*. Szerk.: Cvito Fisković. Splitski književni krug, Split, 1994.
- NOVAK, Slobodan P.: Logika tijela i retorika ideologije u hrvatskom religijskom kazalištu. In: *Dani hvarskoga kazališta. Srednjovjekovna i folklorna drama i kazalište*. Književni krug Split, Split, 1985, 398–414.
- PALJETAK, Luko: *Molitva suprotiva Turkomu* kontekstu protuturskog otpora u Europi Marulićeva vremena i poslije njega. In: *Colloquia Maruliana XI*. Književni krug Split, Split, 2002, 333–362.
- ŠIMUNDŽA, Drago: Teološki pristup Marulićevim „Dijaloškim i dramskim tekstovima”. In: Marulić, Marko: *Sabrana djela Marka Marulića XIII. Dijaloški i dramski tekstovi*. Szerk.: Nikica Kolumbić. Splitski književni krug, Split, 1994, 69–98.
- VONČINA, Josip: Marulićevi „začinjavci”. *Umjetnost riječi* 1977/4, 321–344.

GORAN TRIBUSON

Ladislav Hanak halálhíre

Az ember ötvenéves korára szeretne megállapodott, békés életet élni; ez az a kor, amikor már nem akar több fordulatot az életében, és semmi kedve az érzelmi viharokhoz. És végül ezek azok az évek, amikor lassan számot vet az életével, és, többek közt, egyre több időt fordít újságolvasásra...

Ladislav Hanak, a „Pobjeda” építővállalat számviteli osztályának vezetője, néhány hét múlva készült megünnepelni ezt a nevezetes ötvenedik születésnapját. Agglegény volt, visszavonultan, békésen éldegélte megszokásaival kitöltött életét, amelyekről a világ semmi kincséért sem mondott volna le. Egy kicsit kopaszodott ugyan, de korához képest feltűnően jól tartotta magát. Sohasem nősült meg, ám a nők mindig fontos szerepet játszottak az életében.

Azon a bizonyos vasárnap reggel Ladislav Hanak kilép kis albérleti lakásából, hogy megvegye kedvenc helyi lapját, amelyben legszívesebben a helyi híreket és a „Születtek, házasságot kötöttek, elhaláloztak...” rovatot böngészte. Az újságosbódé rögtön a kereszteződés túloldalán áll, így szép időben Hanak nem egyszer papucsban ugrott le az újságért. Aznap reggel azonban valami szokatlan apróság történt. A közlekedési lámpa elromolhatott: egyfolytában pirosat mutatott, s így Ladislav Hanak nem tudott átmenni a másik oldalra, oda, ahol az újságos volt. Egy kicsit szabálytalankodnia kellett, hogy hozzájusson a friss újsághoz.

Hazaérve főzött egy erős feketét, és nekiállt átlapozni az újságot, szép sorjában olvasva a címeket. Azon az oldalon, ahol a „Születtek, házasságot kötöttek, elhaláloztak...” rovat található, hirtelen a következő gyász hírt pillantja meg:

Mély fájdalommal tudatjuk, hogy felejtethetlen társunk,

LADISLAV HANAK,

1979. április 24-én, életének 50. évében, tragikus körülmények közt elhunyt.

barátai

Ladislav Hanak gerincén végigfutott a hideg, majd mikor egy kicsit összeszedte magát, még néhányszor elolvasta a gyász hírt. Értetlenül állt előtte, s csak mint a véletlen furcsa játékát tudta magyarázni.

Délután, amikor kényelmesen elnyújtózott a tévé előtt, újra és újra hatalmába kerítette az a furcsa érzés, hogy a neve ott áll az újságban, az elhunytak szomorú listáján. Este pedig, a szalonnás tojásrántotta készítése közben szinte már nem is tudott másra gondolni. Éjszaka sokáig nem bírt elaludni, s amikor végre álomba szenderült, saját temetéséről álmodott, a koporsót szállító autóról, amit szinte senki nem kísért – s ez lényegében természetes is volt, mivel alig voltak rokonai.

Reggel erős fejfájásra ébredt, s egyre csak azon töprengett, hogy ki lehet az a Ladislav Hanak, akinek a neve az újságban áll?

Kávé és dupla konyak után, ahelyett, hogy az irodájába ment volna, Ladislav Hanak a Belügyminisztérium titkárságának épülete felé vette útját.

– Miben segíthetek? – kérdezte a „Személyi igazolványok kiadása” ablaknál dolgozó szőke nő. Ladislav mindent elmagyarázott, a nő orra alá dugta az újságkivágást, és megkérte, hogy ellenőrizze, van-e még a városban ilyen nevű lakos. A szőke nő egy szót sem szólt, a kartonlapokkal teli fadobozokhoz ment, és keresgélni kezdett. Ladislav Hanak ezalatt a terem egyik sarkába állt, és rágyújtott. Ugyanabban a pillanatban, amikor végzett a cigarettával, a szőke alkalmazott visszament az ablakoz és magához hívta.

– Nem, nincsen. Csak egyetlenegy van. És az nyilvánvalón maga!

Az a hétfő elviselhetetlen volt az irodában. Izzadt, állandóan hibázott, az átutalási számlák egymás után a szemetesben kötöttek ki, egyik cigarettát a másik után szívta... Ebédszünet után elhatározta, hogy nem megy vissza a munkahelyére, és a helyi újság szerkesztősége, pontosabban az apróhirdetések felvételének irodája felé indult.

Itt még az eddigieknél is nagyobb meglepetés várta. A hirdetésfelvevő egyáltalán nem emlékezett arra, hogy valaki ilyen halálhírt adott volna le közlésre. A hivatalos papírok között sem volt meg az eredeti szöveg, Blažek és Tunica, a két szedő is határozottan tagadta, hogy dolgoztak volna ilyenén. Amikor közösen kinyitották az előző napi újságot, azon a helyen, ahol Ladislav saját halálhírét olvasta, most a „Super-flor” sírkoszorú reklámja állt.

– De hát...!? – kiáltotta Hanak és benyúlt a zsebébe, hogy elővegye az újságkivágást, ott azonban csak a papírdarab hült helyét találta.

És ettől kezdve még ennél is különösebb eseménysor vette kezdetét Ladislav Hanak, a számviteli osztály vezetőjének az életében. Nevezetesen: legszűkebb környezetében úgy kezdtek viselkedni, mint akik fenntartás nélkül tényként kezelik az újsághírt, amely szerint Ladislav Hanak „tragikus körülmények közt elhunyt”.

Az irodában szemérmetlenül semmibe vették, s így, az idegösszeomlás határán, kénytelen volt betegszabadságot kérni. Legjobb barátai, Hrnčević és Ott, nem hívták már a keddenkénti preferánszpartira. A klubba, ahol német újságok lapozgatásával szokta elütni a hosszú estéket, többé nem engedték be, arra hivatkozva, hogy az olvasóterem zártkörű. Amikor Cicát hívta, akivel hosszú évek óta rokonszenvezett, az néhányszor belehallózott a kagylóba, majd letette, mintha rossz volna a vonal. Régi adósai nem adták meg az adósságukat, s ez idő tájt kezdte a postás is a nevére szóló küldeményeket „nem kézbesíthető” felirattal visszaküldeni. Csak egyetlen levelet csúsztatott be az ajtó alatt. És éppen ez volt az „utolsó csepp a pohárban”. Amikor Ladislav Hanak felnyitotta a borítékot, egy számlát talált benne az ilyen és ilyen számú, néhai L. Hanak nevére szóló sírhely gondozásáról.

Saját árnyékaként, kiábrándultan, elveszetten és a végsőkig megtörtén Ladislav Hanak elhatározta, hogy az eddigiek előtt fejet hajtva, a legjobb az lesz, ha valóban „tragikus körülmények közt el fog hunyni”. Annak a hónapnak a végén, amelyben a végzetes gyászjelentés megjelent – mindent alaposan meghányva-vetve – felvette a legjobb öltönyét és a város legmagasabb (és egyetlen!) magasháza felé vette lépteit. Ott, minden lépését megfontolva, lassan elindult felfelé, egészen a legfelső emeletig. Legnagyobb meglepetésére a tetőterasz ajtaját nyitva találta (általában zárva van, és a kulcsot a házmester őrzi).

Állt a keskeny párkány szélén, nézte maga alatt a város főutcáját, a városét, amely egy gyászújsággal leírta, és kivetette magából...

Csak lépnie kell egyet, és kész. Ha már az újság is ezt írta... Ha mindenki ezt akarja...

És ekkor úrrá lesz rajta a félelem. Az a rettenetesen hosszú zuhanás fejjel lefelé. A tompa puffanás. Az összezúzott teste, a darabokra tört végtagjai, a járdán szétfröccsent agyveleje. Mégis inkább életben kellene maradni? Csakazért is! Holnap megint felkel a nap. Hamarosan itt a meleg nyár, elutazik a tengerre, udvarol az idősödő turista hölgyeknek... Mario Lanza csodálatos lemezeit hallgatja... Mégsem lehet csak úgy hirtelen eltűnni. Ekkor elcsodálkozott, hogy honnan az a mélységes pesszimizmus, az a rettenthetetlen halálvágy; honnan vannak azok a sötét gondolatok, amelyek felfelé menet gyötörték. Csodálkozik és visszafordul, annak biztos tudatában, hogy folytatni fogja, hogy élni fog!

Lefelé menet, valahol az ötödik emelet környékén megállítja egy lány, hogy megkérdezze, mennyi az idő.

„Aha, elkezdtek észrevenni. A legjobb irányban haladnak a dolgok!” – gondolja Ladislav Hanak magában mosolyogva, és megszorozza lépteit.

De abban a pillanatban, amikor kilépett a járdára, a magasház előtt valami szörnyű dolog történik. A levegő iszonyú fűtődése, hatalmas üvöltés és szörnyű puffanás kíséretében valami az utca közepére zuhan. Az öngyilkos összeroncsolódott teste, aki odafentről (a tetőteraszról, egy ablakból vagy erkélyről?) vetette le magát, pontosan a megdőbbsen Ladislav Hanak előtt hevert. Az egészben az volt a legrettenetesebb, hogy Ladislav a szerencsétlen arcában, egy pillanattal az előtt, hogy az a járdára való csapódáskor szétrotoncsolódott, saját vonásaira ismert.

Magánkívül, észveszejtve, az örület határán rohant haza. Hogy lecsillapodjon, megivott majdnem egy fél üveg pálinkát és bevett néhány gyógyszert. Ettől pár órára mély álomba zuhant.

Késő este ébredt fel, s az éjszaka hátra lévő részét azzal töltötte, hogy fel-alá járkált a szobájában, s egyik cigarettát a másik után szívta. Szívdobogása visszhangzott a fülében, tenyere izzadt. Cicát hívta, aztán a pontos időt, a rendőrséget... A hallgatóból csak monoton sípolás hallatszott.

Reggel otthoni ruhában és papucsban szalad le az újságért. „’gelt, Hanak úr!” – mondja a bódében ülő férfi, és Hanak kezébe nyomja az újságot.

Ladislav Hanak a meleg tavaszi nap reggelén, ott, a bódé előtt végiglapozta néhányszor a friss újságot, de egyetlen szót sem írtak a magasháznál történt öngyilkosságról. Aztán szinte nem hitt a saját szemének: a „Születtek, házasságot kötöttek, elhaláloztak...” rovatban az újszülöttek között az első helyen, kövérrel szedve, saját nevét pillantja meg: Ladislav Hanak.

És ekkor hirtelen határtalan béke és nyugalom öntötte el, valószínűleg annak felismerésétől, hogy tessék, itt van, újra megengedték, hogy éljen. A lap aljára nyomtatott dátumról észébe jutott valami, amiről teljesen megfeledkezett – éppen ma van az ötvenedik születésnapja.

Hóna alá csapta az újságot, és Mario Lanza egyik legkedvesebb dalát fűtörészve a kezeskezézésen át haza indult.

A közlekedési lámpa hosszan, sokáig zöldet mutatott.

BALÁZS ATTILA

Találkozik két kövér

AVAGY: HÉ, JOE, DE DESPOTOV!
(AVAGY: MOSOLYGOTT-E SZIVERI JÁNOS?)

Az egyik erről jön, a másik meg amarról. Félúton találkoznak. Valamelyikük kérdi:

- Hallottad azt a viccet a két kövérrel?
- Ugyan, hagyjad! Igyunk meg inkább két sört.
- Jó.

Isznak, beszélgetnek. Kettőnél is többet isznak, kettőnél is többet beszélgetnek. Bár különféle háttérűek, számtalan dologban egyetértenek. Próbálják kibillenteni a rendszert. Akkor valakik esztelenül lövöldözni kezdenek a lengőajtós kocsmában. Az egyik testes bebújik az asztal alá, a másik pedig kiugrik az ablakon. És elszalad. Futás közben lead pár fölös kilót. Ott, ahol megáll kifújni magát, gyakorta gondol az otthon maradottakra. VAJON MI TÖRTÉNIK? (De hát mi történne?)

A pokoli csatazaj áthallik minden falon. Egyik kupleráj nincs messze, csupán félköpésnyire a másiktól. Függyöngyök, falak, kerítések és micsodák minden oldalán megkeseredik iszonyatosan az emberek szájában a ser. Hiába áldozik le a nap, hiába jön fel, megint ugyanaz: tomboló örület. Teljesen rosszul bomlott meg a rendszer. Mert az eleve rossz rendszernek – szétidézett és halálosan elkoptatott, leszívott vérű Murphy úr szabályai szerint is – minden esélye megvan erre. Csakhogy a Murphy-könyv végeredményben nevetséges, míg emezen a nem-viccen csupán a bolondok röhöghetnek. Nekem meg úgy tűnik, hogy mindig is ismertem ezt a buldózer Vojislav Despotovot. Ha félre tudom tenni a mocskos háborút, amelyért ő semmiképp se hibáztatható (enyhe mérget rá! – kurva jó „stósz” ez is), még némi jókedvvel is tudok róla szólni. (Kisebbit böffentve.) Szerény megfigyeléseim szerint ez a bomba alakú Despotov ragyogó író, aki tud mást is, mint szakállat növesztetni, aminek melleleg én nem vagyok épp akkora mestere. (Az épp amakkorának, annak a „pópásnak”!) Vojislav prima író, türelmes és ihletett fordító, akinek ráadásul di-cséteres költői vénája van, amely vénához különféle udvari piócákat-pojácákat férkőzni sosem engedett. Nem hiszem, hogy ez csupán egy vérbő ember legyűrhetetlen félelme lenne a vérszopóktól. Átgondolt, tapasztalt, tagadó magatartás ez – számtalan hátránnyal. *Hey, Joe!* Viszont egy nagy előnnyel: az egyén belső szabadságával. És Vojislav Despotovnak van nemes pátosza is – belső szabadságával együtt –, és tisztességesen szerzett hájának patetikus-szabadságos köbcentiméterét sem sercegette el soha fals ideológiák mécsében.

Vojislav Despotov – ha még él és virul, amiben őszintén reménykedem –, azon ritka emberek közé tartozik, akiknek mindig élniük kell. Gratulálok neki!

Tudni vélem, ha netán meg is bújik valamely pincében, akkor is a Balkán és a Világ legkülönbébb pontjait összefűző, önkezüleg kifeszített zsinegek végét markolássza, batell dolgokon töprengve: hogyan lehetne még egy könyvet kiadni? hogyan lehetne még egy művet lefordítani? hogy lehetne még egy lapot beindítani?

HEY, JOE! – hogy lehetne?

Még egy kis filozófiát, egy kis sört, lírát, dalt és szép nőt: szálltában. Angyalt buktában. (Buktába ragadt angyalt angyali tétovaságában?)

Ha, ha, ha! – Mr/Herr Despotov. A halál kacaja ez?

Is-is... *Jebo te krastavac!*

Mindent összegezve: szeretnék találkozni Vojislav Despotovval. Egy háború nem akadály. Ahogy az sem, ha Vojo lefogyott. Bár én inkább a dundikat kedvelem. – Kérem szépen, tudom, hogy ez nem egy tudományos, filológus & mifénés megközelítése a Despotov-problematikának, de vállalom! Mellemen megtépett inggel is, felelősségem teljes tudatában: B. A.

Megjegyzéské: Kilencvenkettőben lehetett, már javában dúlt a Jugoszlávia szétesését eredményező háború, amikor szökevényként Pesten az a megtisztelő és egyben provokatív felkérés ért, hogy Bécsben (vagy Grazban? inkább Bécs) lépjek fel egy irodalmi esten. Mégpedig olyanon, amelyen nekem lenne egy velem együtt fellépő szerb vendégem. Némi habozás után, amint a Vojo Despotov markáns figurája eszembe jutott, a meghívást elfogadtam. Bevezetőnek megírtam a fentieket. Amennyire emlékszem, az est jól sikerült. Fogalmam sincs, mitől voltak olyan sokan, és miért épp a lábukkal dobogtak többen külön örömeiket kifejezve taps közben, de ezzel együtt erről konkrétan több nem nagyon maradt meg bennem. Annál inkább az, ahogy végre megint sörözzünk valahol, s ott szerb barátom annyi tervéről számol be nekem, amennyit még a béke se bírna el, de nem szólok. Aztán beúsznak némi csilingelő hangú osztrák szókeségek, s a dolog elterelődik az irodalom, hát még a politika kérdéseiről.

Bár írtunk utána még egymásnak, sőt, telefonon is beszélgettünk többször, Vojislav Despotovot soha többé nem láttam ebben az életben. Ő, akit feleségem egyszer valamiért a haldokló Sziveri Jancsi rákrománcos költőfejedelmünk kelenföldi lakásának ajtajában kilencvenben az előző napi csótányirtónak nézett (oh, kedves Burroughs öregkolléga, ugyancsak immár a túlvilágról!), a kilencvenes évek végén írta nekem alant közszemlére bocsátott kis levélkéket, amelyek nem is annyira a címzett tényleges hanyagságának, mint a netposta dömping és kérész jellegének ismeretében szinte a csodával határos módon maradtak meg. Nagy felfedezés nincs bennük, és mégis érdekeseknek tűnnek. Ha másért nem, hát ezért az idétlen *jebo te krastavacért*, amelyet Sziveri arról a tájról hozott, ahol született, és amely tájnak Despotov is szülőttje volt. Vojislav Despotov, aki a Sziveri János Utolsó Mosolya Díjat javasolta. Vagy azt, amelynek esetleg Sziveri János Pannonius Mosolya Mindörökké lenne a neve. Most már neki is, Vojónak: béke poraira. – Ja, melleleg ez sem lenne rossz: Sziveri János és Vojislav Despotov Közös Utolsó Pannon Mosolya Díj, a multikulti valamiféle újvidéki ravatalánál.

Hát, tegye dolgát az ugorka!

Helló, Attila! Elkavartalak valahová, elvitte az összeomlott rendszer, mindegy, címedet most Vickó Árpí fordító haverunk rekonstruálta (aki jól van, üdvözl), így írok, holott sokkal jobb lett volna, ha személyesen látogatlak meg, mert akkor megint leguríthattunk volna valamit mi szép kettesben. Drága barátom Attila, legutóbb elvettük egymást Újvidéken, kár, bár tényleg jobb, mintha eltrafáltuk volna egymást a legutóbbi módi szerint. Megörültem nagyon, hogy Ex Sympót terveztek Sziveriről. Ha van kis időd, jelentkezz, akkor vázolnám, mit is gondolok írni. Most nincs kedvem erről bővebben filózni. A sörözőből jöttem vissza. Rossz a hangulatom. Furcsa. Van két regényem újabban, mindég el akartam küldeni őket, aztán sehogy. Elégé balfasz vagyok. Mi bajom? El kéne olvasnod ezeket – ha még egyáltalán olvasol ilyen könyveket. Sok-sok üdvözléssel: Vojo

És a másik:

Ó, drága Attilám, két hihetetlen véletlenszerűség: amint megnyitottam a mailt, befutott a te Dreher-reklámos figyelmeztetésed a Sziveri-írás határidejét illetően. Kettő: emlegeted, hogy basszon meg engem az uborka! Hát, igaz is, de képzeld el: ezt a remek kis szállóigét én is emlegetem az írásomban, amely, örömmel jelentem, kész. (Lovagoltam itt az uborkán mostanában sokat, meg másztam is fel a fára.) Item: elkapom majd errefelé a sógorodat, aztán a nyakadba zúdítok rakás jó hosszú írást is általa-tőlem, csak győzzed seggel! A sziveris karcolat viszont mindössze egy emlék. Csak egy szálló, de nem múltó emlék az utolsó budai találkozásról: Sziverivel meg Veled.

Üdvözl és nem felejt: Vojo barátod.

VOJISLAV DESPOTOV

Miért gyűlölöm a haikut

1.

*A természet 1950-ben nagyot tévedett.
A gyerekek megálltak a növésben
és teleszkópok nőttek a fütyijük helyén,
melyek azt mondták nekünk, egyedül vagyunk
a központi bizottság nevű
kozmoszban, és ezért ki kell találni
valami elméletet a világűréről.
Sztálin halála után sokan elhittük
a kistermetű Einsteinnek a relativitásról szóló
elméletét, fejlődő szívünkben abszolút törvény lett.
Néhány 1950-es évekbeli műszaki hiba miatt
sohasem fogok a Szupermenre hasonlítani.
Első versem megírásakor 1963-ban
egyedül voltam a szobámban,
és még reménykedtem.
Ma szerencsére újfent egyedül vagyok,
egy másik szobában ülök,
bútorozva lakozom,
egykori Szupermen-kandidátus.
Huszonvalahány fényévre attól
az első primitív pillanattól, amikor költeni kezdtem.
Talán ezernél is több költő van ebben a hotelszobában,
a Manhattan nyugati oldalán.
A liftekben találkozunk. Sietünk felfelé.
Nem ugrálunk, kedves olvasóink.
Nem jut eszünkbe, panaszkodni
a képmutatás, a nukleáris kultúra
vagy az értékek széthrohadása miatt.
Közülünk senki sem bolond,
hogy a természethez való visszatérésről
és hasonló hülyeségekről regéljen.
Mi sohasem próbáltuk meg
felvágni az ereinket.*

2.

*Oh, te broadway-i naplemente!
Ragyogj ránk fényes pompáddal,
ránk akik gyűlöljük a haikut!
Elmegyek innen inkább lassan,
mint gyorsan, mert ha nem maradok,
előbb vagy utóbb meghalok.
Isten veled, Bloody Mary.
Holnaptól kezdve a televízión keresztül
rendelek szendvicseket.
Véres Marika, engedj el,
nyugodtan akarom nézni, ahogy két rendőr
a Times Square-en neoncsövekkel
agyonver egy feketét.
Akarom! Akarom! – eldöntöttem,
még mielőtt elkezdték volna,
győzedelmeskedett bennem
a képregény bölcsessége és
a remény, hogy szebb lesz a látvány
minden próbálkozástól, amit később leírok.
Például azt, hogy milyen precizitással
röpködnek a helikopterek a félig agyonvert,
test fölött,
az összetört bordákon landolnak,
miközben sültcsirkét majszolnak és
az Ötödik utca fésűit
beledöfik Harlem fejébe,
karácsonyi pulykával törik össze tranzisztorát,
melyben a lelke elrejtőzött,
mert a tranzisztor manapság olcsó,
a kínálatnak köszönhetően.
Úgy érzem magam, mint
a Szupermen harmadik folytatása,
aki biztos távolságból segíti a felkoncolást.
Az áldozat teste, uraim, fehér lett,
de mindjárt befestették a hotelünk színére.
Ritka pillanat ez, amikor a test felülírja
az értelmi szerencsétlenséget és a természet hibáit!
Mennyivel jobb ma, mint 1950-ben!*

3.
*A költészet már nem kötelező,
 és nem kell figyelembe vennie a nyelvet,
 nem fontos, hogy visszaszerezze a tekintélyét,
 amivel 1963-ban vagy előtte rendelkezett,
 amikor a költők kiugráltak fizetetlen szobáik ablakán.
 Az a fontos, hogy
 a legújabb költészetet műveljük,
 mert általa
 könnyebb túlélni
 a régi témákat.*

New York City, 1983. július 3.

Program

*Nagyon szigorú programot dolgoztam ki
 Versek és poémák írására
 Az ötéves tervem a következő:
 Egy (fekete, lakozott) kötetre
 Való jó vers a kozmikus dolgokról
 (A verseket a felismerhetetlenségig stilizálni)
 Egy kicsi (sárga?) könyv olyan versekkel,
 Amelyek véletlenül jutottak eszembe,
 Valami különös inspiráció folytán
 Kávéházban, hajón vagy zuhanyozás közben*

*Húsz százalékanak szellemesnek kell lennie,
 Néhol rímeljének, nagy, elképesztő dolgok
 Felismeréséről szóljanak, de pofonegyszerűen*

(Kell majd egy nagy adag cinizmus is – jól keverjük össze!)

*Legyen egy rakás vers a katasztrófákról és a kataklizmákról
 Félelmet keltsenek és egyeseket szoliptikus energiával töltsenek fel,
 Akik csalódtak a nyelvben és a nehéz igékben
 A megrémült tudatot helyyel-közzel ellentmondásba kergetni*

*Ezt a csomagot ajánlott fiókban őrizni
 És alkalomadtán váratlanul kinyitni*

*Írni kell hét-nyolc verset
A nagy városokról, öt-hatot a sportról.
A politikáról legyen csak három
Egy hosszút az autópályákról
Ahol a rendőr megbünteti a gyalog közlekedőket*

*Negyven százalék legyen komoly hangvételű,
harminc százalék átlátszóan szomorú
A többi ironikus, kellemes és ravasz
A verssorok fele legyen hosszú, a másik fele legyen rövid
Legyen címük, néhánynak ne legyen, csak csillaggal jelöljük
Ajánlás egyáltalán ne legyen*

*A végére tervezek egy csokor tartalék verset
A szexről, a virágok locsolásáról és a családi tragédiákról*

*Különös örömmel
Tervezek egy appendixet a mexikói kábszer-növényekről*

*És mivel a költészetből sosem elég
Ezért az életemben meglepetések is lesznek*

*Például majd tizenkét
bloody fucking haiku is helyet kap*

FENYVESI OTTÓ fordításai

GORAN REM

Hej, Bébi

hej, bébi, mondanám vesztésként, cool és hasonló... minden és a többi.
 az én kapcsolatom azzal Az Emberrel hasonlóan alakult, mint az új viszonyom a kommunikációs csatornáknak
 múmiáival... És most sietve és a legnagyobb meglepetésemre, miután megnyitottalak – leadok néhány nagyon gyors sorozatlövést. nem olvasok semmit, vagyis csak néhány korrektúrát – itt mondom el – korrektor vagyok, vagyis valami lehetőség, mert semmit sem lehet helyrehozni, kijavítani, semmit sem lehet elhinni...
 esetleg
 valami közeli ismerősnek, uh, vajon mi mindenre vonatkozik ez, milyen valóságos kategóriákra, amelyekkel dolgozom, amikor emberekről írok – tehát ismerősök. ezt-azt azért olvasok, alkalmi alakoskodást, vagy valami kimondhatót, jeget, és hosszú menetelést,
 ah, Máté barátom,
 ...
 és
 ... nem tudom. hej, bébi.

Utca futószalagon

Nők rohannak, komoran, ész nélkül. Kijárat sehol.
 Hiába is keresed, mármint a nőket, csak egy
 nő
 van.
 Just one woman, véli Ottó. A többi nyelvtan.

Kezével átfogja a nyakát, és elmélyülten vakarózik,
 mintha éppen egy fogas kérdésen gondolkodna,

holott
még csak ezután
jön a haddelhadd, egy pokoli családi dráma, a nagy baj,
ami összetöri az ostoba fajankót,
a rumosrudat.
Rum.

FENYVESI OTTÓ fordításai

MIRAN ŠTUHEC

A második világháború utáni szlovén esszé stiláris és eszmei problémái

o. A tárgyalt időszak szlovén esszéirodalma teljességgel strukturált területet képez. Éspedig azért, mert élő választ adott a szlovéniséggel, az irodalom, a kultúra és a nyelv problematikájával kapcsolatos központi kérdések legtöbbször, kevésbé jelenítette meg a létezés problémáit, inkább a politikai és történelmi tényezők inspirálták. A tárgyalt terület tarkaságát több területen is érzékelhetjük. Először, a szerzők között ott találjuk valamennyi nemzedék képviselőit; másodsor, az esszéírók különböznek egymástól a nyelvhez való viszonyuk tekintetében, stilisztikai jellemzők és témák határozzák meg őket; harmadsor, különbségek fedezhetők fel szellemi és filozófiai indíttatásukban és világnézeti alapjaikban.

Belső dinamikája a szlovén esszét a nyugat-európai kulturális és szellemi térbe vitte és az esszé így a nemzet, a nyelv, az esztétika és a kritika, az irodalom, a lét, az etika és a morál általános szempontjait alakította. A szlovén esszé fő témái az írók többségénél a nemzet, a nyelv, az irodalom és a kritika valamint az esztétika – kevesebben érdeklődnek az egyéni problémák iránt. Mivel kivételesen mozgalmas félszázad esszéirodalmáról van szó, ennek tematikájában belső elmozdulásokat tapasztalunk. Az irodalmi kérdések többnyire irodalmi eseményekhez kötődnek, az ontológiai és fenomenológiai témák inkább olyan időkben szólnak meg, melyek kedveznek a filozófiai nézőpontok kifejtésének, a nemzeti témák a nagy történelmi, politikai eseményekkel egy időben éleződtek ki, különösen amikor lehetőség nyílt a szlovénok politikai függetlenségének kivívására.

Ez az esszéirodalom tágabb szellemi, kulturális és művészeti szempontból is kivételes értéket képvisel. Ezen persze nem számszerűsítést és gyakoriságot értek, a szlovén térség a maga kicsinysége miatt eleve sajátos, hanem azt, hogy az esszéirodalom az elmúlt évtizedekben három területen – a témák, az eszmék és a stílus szférájában – alaposan felkavarta a történéseket. Ez a megállapítás akkor is érvényes, ha a szomszédainknál, például a horvátoknál vagy a cseheknel tapasztalható hasonló dinamikával vagy a nyugat-európai térség gyakorlatával teszünk összehasonlítást.

A továbbiakban a jelzett nézőponttal foglalkoznánk, éspedig azért, hogy a bevezető premisszához szolgáljak érvekkel arra nézve, hogy a szlovén esszé eredeti módon, jelentőségteljesen és azon a ponton avatkozott a szlovénok életébe, ahol a szorosán vett esztétikai kérdések a társadalmiakkal, valamint a politikai és ideológiai témákkal érintkeznek, és ahol interferencia lép fel a szó legtágabb értelmében vett művészet, filozófia, valamint kultúra és kulturológia között.

1. Elsőként a stílus kérdését vesszük szemügyre. Bevezetőként leírható, hogy a szlovén esszé poétikája mindenekelőtt három stilisztikai elem többé-kevésbé sikeres egyesítését célozza: az interpretatív, a polemikus és a kritikai jelleget, ugyanakkor azt is le kell szögeznünk, hogy néhányan a legkiemelkedőbb szlovén esszéisták közül, mint például Drago Jančar, Marjan Rožanc, Aleš Berger vagy Alojz Ihan nem illik ebbe a modellbe. Ez pedig bizonyára jelzi, hogy a stílust szerteágazó volta miatt alaposabb vizsgálat alá kell venni.

A vizsgált művek stílus tekintetében több párhuzamos utat járnak, jelezve a szerzők indíttatását, akik alaposan színessé tették magát a területet, másrészt arra figyelmeztet, hogy az egyéni stílus- és nyelvi törekvéseket funkcionálisan kell összekötni a vizsgált kérdésekkel, aktualitásukkal sőt sorsszerűségükkel is. Kissé talán túlzó az az állítás, hogy terjedelmes és tematikailag sokféle esszéisztikájával Josip Vidmar afféle példaképül szolgált volna a fiatalabb szerzők számára. Semmi kétség azonban, hogy stíluselemei, és a Vidmar által megírt témák többsége később megjelenik a közép- és a fiatal nemzedék valamennyi jelentős szlovén esszéistájánál – Marjan Rožancnál, Drago Jančarnál, Jani Virknél, Aleš Bergernél, Alojz Ihannál és másoknál. Esszéírásukat ugyanis pont a »vidmari« belső egyensúly jellemzi, ami nem enged kilengéseket a fecsegésbe, interpretativitásba, tárcajellegbe, a vitairat vagy a kritika szférájába, ami éppenséggel észrevehető mértékben ott van más, ugyancsak kiemelkedő szerzők, mint Tomo Virk, Bojan Štih, Ciril Zlobec vagy Drago Jančar művészetében, főként ha utóbbi politikai esszé írásába fog. Az első csoport szerzőinél a többé-kevésbé kihangsúlyozott egyéni nézőpont és a számtalan stíluselem érzékeny változataiban jut kifejezésre a vidmari struktúra, s ennek egyenes következménye a kihívó jelleg, az elmélkedés, az intuíció és az egyéni érintettség, az aggodás, a kétség, továbbá a lelkesedés és az öröm, a büszkeség és a lelkesültség, néha maga az ünnepélyesség.

Stílus szempontjából az esszéisztika teljes képe annyira bonyolult, hogy arra kell gondolnunk, akik írták, költők és írók, köztük drámaírók, továbbá filozófusok, jogászok, irodalomtörténészek, továbbá orvosok, szociológusok stb. – azaz olyan alkotók, akik a nyelvhez való viszonyukban épp annyira különböznek egymástól, mint kognitív és érzelmi jellemzőikben. A vitairat és a tanulmány jelleg felé való elmozdulást Tomo Virknél, Anton Ocvirknál, Matjaž Kmečnál, Jože Pogačniknál, Dušan Pirjevecnél és még néhány írónál követhetjük nyomon. Kétségkívül a tudományos diskurzust esszéisztikus jelleggel lazítani óhajtó gesztusról van szó. Az interpretativitást közelíti Aleksander Zorn, Denis Poniž továbbá Edvard Kovač, Taras Kermauner, és Jože Snoj, valamint Aleš Debeljak. Interpretációikkal általában bizonyos irodalmi művekhez kapcsolódnak az új kritika szellemében (Denis Poniž, Andrej Inkret) vagy filozófiai sémákat visznek át az irodalom területére (Taras Kermauner). Snoj és Kovač írásaiban az interpretáció az Isten és az ember közötti különleges kapcsolatból adódik, Debeljaknál többek között a kulturológiai szempont kerül előtérbe. Az esszé jellegnek a stílus- és nyelvi tényezőkkel való egyesítése a polemikus, a kritikai és a satirikus karakter felé mozdul el (Bojan Štih).

A stílust illetően a helyzet röviden a következő: különös figyelmet szentel a nyelvnek például Aleš Berger és különösen Milan Dekleva, valamint Uroš Zupan. E szerzők számára már maga a nyelvi megformálás is nyilvánvalóan különleges kihívást jelent. A nyelv ezért nemcsak eszköz, mely a gondolatot formálja meg egy szintézist adó végkifejletig, hanem olyan terület is, ahol döntés születik a vonzó szövegről és az esszéista alkotóerejéről. Ebbe a csoportba sorolható még Jože Snoj, Tone Pavček és Ciril Zlobec. Az esszéisták másik vo-

nala a nyelvet funkciójában kívánja összekötni a logikával, a szemléletességgel, a pontos jelentésvizonyokkal és a nyelvtani szabályok konzekvens követésével. A nyelvet a precizitásnak és a világosságnak (legyen átlátható a felvetett probléma) rendeli alá Marjan Rožanc, Tomo Virk, Drago Jančar és Tea Štoka.

2. Talán nem tévedek azzal a feltételezéssel, hogy az olvasók többségének számára legalább annyira fontos az esszéista által feldolgozott téma, mint a nyelvi és a stílusbeli megformáltság. Merném állítani, hogy fontosabb is. A szlovén esszé tematikáját tekintve elsősorban négy területet fog át – az irodalmat, a kritikát és az esztétikát, a nemzeti kérdéseket, a szlovénságot és a nyelvet, továbbá néhány kiemelkedő személyiséget. Az egyes kérdéseknél gyakorta több téma jelenik meg együttesen, és szintézist kereső elmélkedésnek vagyunk tanúi, mely további más olyan témákra támaszkodik, mint az idő és a múlandóság, a szabadság, az értelem (Tomo Virk, Denis Poniž). Semmi kétség, az irodalom alkalmas volt a létproblémák feldolgozására a szlovén esszéisták idősebb és fiatalabb nemzedékei számára. Spekuláció nélkül állítható, hogy az emberi lét komplex problémáira adott válaszokkal van dolgunk, mint ahogyan a második világháború után az esszéisztika előbb alá volt rendelve a kollektívizmus és a marxizmus eszméinek, majd kapcsolatba került a nyugat-európai fenomenológiai és ontológiai útkeresésekkel, hogy végül elérkezzék az egypártrendszer és a többnemzetiségű állam ígéretes, ám egyszersmind veszélyes perspektíváihoz. Akárhogy is, az írókat leginkább az irodalom különféle nézőpontjai érdekelték. Ez képezett vonzerőt, s ez volt izgalmas az egyes művek továbbá az elvi okokból a teljes korpusz számára is. Volt szó aktuális irodalmi eseményről (Tomo Virk, Matevž Kos) vagy a szlovén irodalomban már kanonizált szövegek újragondolásáról (Taras Kermauner, Andrej Inkret, Spomenka Hribar). Különösen érdekesek az utóbbi elmélkedések, hiszen különböző kontextuális szinteket feltárva, egyenesen a kánon problémáinak közepébe csapnak. Az esszéista diskurzus az irodalmi áramlatok felé szélesült, különösen a modernista és az avantgárd irányzat volt rendkívül kihívó, továbbá a művészet területére való politikai behatolás elleni tiltakozások és a művészetnek a nevelés folyamataiba való bekapcsolásával való egyet nem értés (Josip Vidmar, Ciril Zlobec), valamint a korlátozó színházpolitikával szembeni ellenállás (Vladimir Kralj).

Az esszéisztikát a társadalmi elkötelezettség és az alkotófolyamatok, valamint az autotematikus esszéisztikus reflexiók is foglalkoztatták (Lojze Kovačič, Jože Udovič, Milan Dekleva). A felvetett kérdések némelyike az ideológiai monizmus korában, a második világháború után kétségkívül rendkívül izgalmas s egyben kényes is volt. Az elmondottakhoz sorolnám az egzisztencialista, strukturalista, modern és posztmodern művészeti irányzatokon belüli párbeszéd keresését és az irodalom filozófiai-ideológiai alapjairól folyó esszéizáló gondolkodást. Ez a problematika sok mindenkit ihletett írásra, köztük nemcsak írók és költők voltak (Tone Pavček, Ciril Zlobec, Jože Udovič, Drago Jančar, Marjan Rožanc és mások), hanem szakmai szempontból egy sor egészen különböző alkotó (Janko Kos, Jože Pogačnik, Dušan Pirjevec, Tea Štoka, Aleš Debeljak, Boštjan M. Zupančič, Taras Kermauner). Ez a helyzet, ide sorolnám az esszéírást is a maga kritikai és esztétikai elveivel (Josip Vidmar) vagy az irodalmi ontológiával (Jože Snoj, Milan Dekleva), kétségkívül alaposan árnyalta az aktuális folyamatokat.

Az előző évszázad nyolcvanas éveiben az esztétikai diskurzus mindinkább a szlovénság témája, illetve az aktuális nemzetpolitikai kérdések felé irányult. Középpontban persze a

függetlenségi és a függetlenség utáni problémák egész szövevénye állt (Drago Jančar, Niko Grafenauer). Ennek oka az e korban lezajló politikai, történelmi elmozdulásokban kerekesendő. Igaz ugyan, hogy a szlovénság, a nemzet és a nyelv iránti érdeklődés mindvégig jellemzi esszéisztikánkat. Itt kell felhívnom a figyelmet a nemzeti mivolt megfogalmazására, elsősorban pedig a szlovén történelmi önvizsgálatra, e nép több évszázados politikai peremlétére, nyelvének problémájára, a szlovén nemzet státuszára mindkét Jugoszláviában továbbá a kisebbségi lét és a diaszpórában való létezés problematikájára (Drago Jančar, Alojz Rebula, Miran Košuta).

A létkérdésekről közvetlenül szoltak esszéikben Marjan Rožanc, Jani Virk, Taras Kermauner, Edvard Kovač, és mások, akik a létkérdések, a férfi-nő kapcsolat, az Istenhez fűződő kötelék, az istenkeresés problémája, az ember és a természet vagy a mindenség bonyolult kapcsolata iránt érdeklődnek. A létproblémákra való összpontosítás vagy más kérdések tematizálása kapcsán mindenesetre gócpont a mindennek értelmét kereső szlovén esszéisztika. Az erről való esszéizálás a válaszokhoz különböző utakat keresett, főként pedig nem hagyhatta figyelmen kívül a „hagyományos létkérdéseket”, mint a véges és a végtelen, az időbeli és az idő feletti, a halál és az öröklét, a földi és a föld feletti, az emberi és az isteni, továbbá a fizikai és a metafizikai jelleg, a félelem, az emberek közötti távolság vagy közelség kérdéseit. További különböző kontextusok terjesztik és főként mélyítik a gondolatokat, kétségeket, félelmeket, a racionalitást és az irracionálisitást. A szubjektum és az objektivitás ellentétére gondolok, amit a huszadik és a huszonegyedik század emberének egyszerűen olyan különböző veszélyekkel kell megtöltenie, mint a rég jelen lévő atomfenyegetés meg az ennél frissebb ökológiai tragédiák, a különböző gazdasági nyomásgyakorlások vagy a globalizáció és a technológiai túlhatalom újabb keletű tendenciái. Nem meglepő persze, hogy az ilyenfajta esszé többnyire az utóbbi húsz év szülötte.

Az elmúlt évtizedek negyedik kiemelkedő témáját az egyes ismert személyiségek szolgáltatták. Drago Jančar, Taras Kermauner, Marjan Rožanc, Janko Kos ilyen tárgyú esszéi azzal a szándékkal íródtak, hogy hangsúlyozzák egy meghatározott személyiség tulajdonságait, jellemvonásait és jelentőségét (pl. Jože Pučnik emberi gazdagságát és erkölcsi hitettségét, Ferdo Kozak tragikus nagyságát vagy Josip Vidmar kultúrpolitikai jelentőségét). Ezek a művek az esszéisztika szempontjából azonban csak akkor keltek teljes életre, amikor a szerzők az adott portrét kiterjesztették és általános dolgokról, pl. a bálványokról, a sport gladiátor jellegéről, az opportunizmusról és gyakorlatiasságról, valamint az elvűségről való elmélkedéssé mélyítették, vagy az értékválságról, valamint a ki nem mondott művészeti kritériumokról, illetőleg a mellőzöttségről, a szenvedélyekről és a csalódásokról elmélkedtek.

3. Vizsgálódásunk tárgyának eszmei érintettségét nézve két dologról van szó. Először a szellemi paradigmákat 1945 után többé-kevésbé formáló filozófiai sémák recepciójáról és aktualizálásáról. Másodszor szó van e modelleknek az egyes meghatározóan filozófiai megalapozottságú irodalmi korpuszokra való adaptációjáról. A szlovén esszé a felsoroltakon való elmélkedéseihez egy sor elméleti alapot talált, továbbá mestereket és beszélgetőtársakat. Egyesek messze visszanyúlnak a tizenhetedik század végére és a huszadik század első felébe (A. Schopenhauer) vagy még mélyebbre, a tizenhetedik századba B. Pascalhoz, de jobbra a késő tizenkilencedik és huszadik századba tekintenek (F. Nietzsche, H. Bergson, N. A. Bergyaje, M. Unamuno, W. Gombrowicz, M. Heidegger, J. P. Sartre, L. Witt-

genstein, M. Buber, D. Pirjevec, M. Rožanc, G. Strniša) vagy éppenséggel kortársainkhoz fordulnak (E. Lévinas, H.-G. Gadamer, C. Miłosz, R. Carver, J. F. Lyotard, J. Habermas). Az e gondolkodók eszmevilágával való párbeszéd a fiatalabb középnemzedék íróinál a múlt iránti szellemi és filozófiai posztmodern érdeklődésbe kapcsolódik.

Nem lehet céloom a szlovén esszé szellemi profiljának aprólékosabb elemzése, szeretném azonban felhívni a figyelmet egyes esszéírók dinamikájára és bizonyos tartalmi vonásaira. Jani Virknek arról írott esszéiben, hogy a mi a valóság (és mi nem az), mi egyfelől az igazság és másfelől a hazugság, illetve arról, hogy vajon az emberi élet már eleve teljes ámitás-e, ami a világot látszattá alakítja, az életet és a történelmet pedig véletlenek szövénnyévé, könnyen ráismerhetünk Unamuno tragikus életérzésére, Ortega-nak az ipari társadalommal szembeni ellenérzésére, valamint az egyesült Európa jelentőségét és kulturális hagyományait hirdető álláspontjára, Heideggernek az „élni a halálért” premisszája és az európai szellem válságának felismerése. A felsoroltakkal összeköthető a nyugat-európai társadalom Virk által felvetett problémája és arról szóló esszéisztikus elmélkedése, hogy Isten az ontológiai garanciája annak, hogy ami van, az valóban létezik. Vagy ugyanezen szerző olyatén vélekedése, hogy a racionalista logika mindannak elvetésével, ami nem kapcsolódik a bizonyítás racionális modelljeihez, továbbá a technikai fejlődés propagálásával ellehetetleníti az érdeklődést az ember és annak a multikulturalitás jelentőségében való kételkedése iránt.

Figyelmeztetnénk még Kierkegaard örökkévalóság- és istenkeresésének aktualizálása, valamint a hatalom akarásának és az örök visszatérésnek nietzschei radikális hangsúlyozására. Jani Virk mindkettejüket bekapcsolta az ember objektív és szubjektív közötti feszítettségének esszéisztikus feldolgozásába. Ugyanezen szerző egy rövid esszéjében még közvetlenül foglalkozik a huszadik század első felének spanyol gondolkodója, José Ortega y Gasset, *A tömegek lázadása* című könyvével. Ebben találja meg a korunk számára érdekes gondolatokat az európai egyesülés dimenzióiról és a tömegek kikerülhetetlen hatásáról egyfelől a popkultúra kialakulására és túlsúlyára, másfelől pedig az individualitásnak, mint európai történelmi kultúrjainak az eltűnésére.

A Martin Bubertól és Emanuel Lévinastól érkező hatások és ösztönzések ismerhetők fel például Edvard Kovač esszéiben. A szlovén író mindkét gondolkodót etikai kérdések kapcsán interpretálta, a jól ismert szlovén esszéista, író Marjan Rožanc istenkeresésének tárgyalásakor. Ennek kapcsán mélyebb etikai jelentéseket keresett, melyek az absztrakt teorémáktól eljutnak az emberek, a nemek, valamint ember és Isten közötti konkrét kapcsolatokig. Kovačnál termékeny talajra találtak mindkét filozófus eszméi akkor is, amikor Istenről és a Másik álláspontjáról írva az egyénről és annak a másik emberrel való kapcsolatáról elmélkedik. Kovač szerint a megszólítás és a válasz jegyében való beszédet is a másik emberhez való viszony alaprajzába kell állítani, és a »beszélő lényként való ébredés« jegyében értelmezni. Kovač akkor is Buberra támaszkodik, amikor az egyén és a közösség kapcsolatáról ír, illetve arról, hogy az individualitás a közösségformáló autentikus kapcsolatok, a »társadalmi kapcsolatok« révén születik meg. Így van ez akkor is, amikor a szerző Kant, Schopenhauer és Nietzsche által állapítja meg az »univerzális racionális etika« válságát és azt állítja, hogy Hegeltől fogva egyetlen elmélet sem segít meghaladni az ember halandóságát, az új etika, az »emberi tartás« megalkotásához alkalmas alapként ismét csak a Másik képe és jelenléte, a »Másik arca« kínálkozik.

Tomo Virk esszéisztikája gazdag gondolati, szellemi és filozófiai háttérével emelkedik ki. A már említett európai szellemek mellett ez a kör olyan gondolkodókig terjed, mint Edmund Husserl, Stephen Hawking, Blaise Pascal, Werner Heisenberg valamint Hérakleitosz, Tine Hribar, Gianni Vattimo és mások. Virk esszéi tematikailag szorosan kapcsolódnak irodalomhoz, Istenhez, időhöz, transzcendenciához, és azt sugallják, hogy az írónak feltétlenül hivatott beszélgetőtársakat kell találnia. Így aktualizálja Dosztojevszkijnél és az egyéni szabadság problémájánál Nietzschének az Isten halálát megfogalmazó színtagmáját, főként pedig Pascaltól a rejtőzködő Isten fogalmát. Bizonyos premisszáknak a 17. század nagy matematikusról való adaptációjával Virk feltárta a nagy orosz író, Dosztojevszkij műveiben a rejtőzködő Isten problematikáját. Továbbá az úgynevezett rejtőzködő Istent összekötötte az újkori szubjektivitás megszületésével, a keresztény hagyománnyal, valamint Kafka, Hölderlin továbbá a szlovén Pregelj és Mrak néhány kötetével. A 20. század legfontosabb német filozófusával Tomo Virk több helyen foglalkozik, ami az esszét illeti, legalaposabban *A gondolkodás szigorúsága, »Verwindung« az »Aufgabe des Denkens« lapjain (esszé a soft – a posztmodern – győzelemről)*. Heidegger gondolatát itt hangsúlyozza a távolságtartásban a gondolkodás és a filozófia között, mely utóbbi a győzelem (Verwindung) képtelenségére, illetve Heideggernek a nem metafizikai gondolkodás és a metafizikus filozofálás közti meghasonlására mutat rá. Heidegger a megfelelő filozófus, gondolok itt a „Sein zum Tode” (a halál felé való nyitottság) nála megjelenő kategóriájára megint csak olyan alkalommal, amikor Virk fel próbálja mérni Rožanc elbeszélő művészetének egzisztenciális mélységeit, és az első pillantásra merőben más kontextusban – az alpinista speciális tapasztalatában élezi ki a „Sein zum Tode” tételét.

Heidegger gondolata aktuális a valamennyivel korábbi esszéisztikában, mondjuk, Niko Grafenauernál is. A szlovén költésszettel foglalkozó írásaiban és amelyekben a tulajdon művészeti alkotótevékenységét elemezte, következetesen a hermeneutikus körön belül mozgott, ahogyan azt Heidegger ontológiai differenciájának recepciója Dušan Pirjevecnél felrajzolta. A modellt, Grafenauer szerint a »labirintust mint ontológiai matricát« olyan szlovén költők életművében is próbára tette, mint Gregor Strniša és Dane Zajc.

Azon írók közül, akiknek a kapcsán fel szeretném mutatni a szlovén esszéisztika szellemi megalapozottságát, Heidegger eszkatológiájától valószínűleg a legalapvetőbben különbözik Edvard Kocbek, aki Isten segítségével győzi le az elidegenedést, a szellemi ürességet és a semmi iszonyatát. Heidegger magányát, a túlvilág nietzschei hangsúlyozását vagy teszem azt, Hartmannak az emberi kivételezettségről alkotott fogalmát Kocbek esszéi mindenekelőtt úgy értik, mint végletesen pesszimista következményét annak a ténynek, hogy a tudomány és a technika eszközzé silányítja az embert. Kocbek az esszéisztikus gondolkodásba emelte a perszonalizmust, továbbá bizonyos vitalizmust. Persze hangsúlyoznunk kell, hogy Edvard Kocbek számára a halál megvetése a nihilizmus és a szent tagadásának kezdete. Ha egyetértünk azzal, hogy Edvard Kocbek olyan lényként fogja fel az embert, aki csak tulajdon énjének erejére támaszkodhat, akkor az ember Kocbek esszéisztikájában nincs alárendelve a földi törvényeknek, azok prakticista megváltoztatásának és alkalmazásának, hanem olyan teremtmény, aki történelmi meghatározottságát csak Isten segítségével győzheti le, és ezért csak a legfelsőbb rendnek felelős. Ugyanez a helyzet a szabadsággal is, az író a lét szabadságának szellemében leválik az aktuális ideológiákról, a mindennapi gyakorlathoz és főként az ember belső világáról.

Világnézeti, filozófiai és ideológiai alapjait tekintve Kocbekhez közel áll France Vodnik. Esszéisztikájában a legjellemzőbb a konzervatív és a kemény katolikus elv következetes kerülése. Etikai alapelveit, például a felebaráti szeretetet vagy az embertársunkról való gondoskodást illesztette az isteni, mondjuk a társadalmi igazságosságához, így teremtvé olyan alapot, melytől később sem távolodott el. Az ő alkotóelemei az autenticitás, a humanizmus és az étosz, a természettel való összhang, az egyensúly Istennel továbbá a belső egyensúly. Kocbek az elmondottakon túl a személyes, elkötelezett istenkeresést, az autentikus kereszténységet, az etikus szlovénység elszánt keresését valamint a dogmatikus és exkluzivista klerikalizmus és marxizmus következetes kritikájához szükséges következetes »civil« kurázsit hozta a szlovén esszéisztikába. Elveit olyan korábbi gondolkodók alakította, mint Aquinói Szent Tamás, Rotterdami Erasmus, Szent Ágoston, az orosz Nyikolaj Alexandrovics Bergyajev, és később más filozófusok, végül a XIX. és XX. század szlovén irodalma alapján vitte érvényre.

A posztmodern korban Jürgen Habermas német filozófus és szociológus valamint Jean-François Lyotard francia filozófus iránti érdeklődés színesítette az esszéirodalmat elméleti szinten. Mindketten jelen vannak például Aleš Debeljaknak a posztmodern kor kulturális meghatározóiról szóló írásaiban. A szerző felmutat néhány teoremat, egyszersmind vitázik ezekkel, és bekapcsolja a szlovén körülmények hálózatába. Így foglalkozik a modernizmus és avantgárd közé egyenlőségjelet tevő Habermassal, s ebben látja az okát annak, hogy a német gondolkodó a XIX. század végén nem észlelte a művészetben lezajló művészi, tehát főként esztétikai összecsapásokat. Kritikával veszi szemügyre Habermas univerzalisztikus mércéit, melyek úgymond a tudomány, a morál és a művészet területén vinnének el egyazon fejlődési paradigmába. Debeljak kétségkívül elismeri Habermasnak a társadalom demokratizálása és az ember felszabadítása iránti elkötelezettségét, valamint a művészet autonomizálásának következményeit. A szlovén szerző a francia filozófust az Alfred Schultze–Daniel Bell–Jean François Lyotard kötelékbe kapcsolja, s ezzel a posztmodernt a szocializmus kontextusába állítja úgy, hogy feltárja az esztétikai kategóriának a politikai való preinterpretációját, melyben a nyelvi játékok, de főként a nagy történetek alkonya mintha kiváló alkalmat kínál a »pártpolitikai rendszer perfid dominanciájára«.

4. A huszadik század második felében született szlovén esszé fő stílus-, tematikus és gondolati struktúrájába való betekintést az alábbi megállapításokkal összegeznénk: először, a tárgyalt opus fejlődési íve Vidmar esszéitől Rožancon át ível Jančar és Tomo Virk írásaiig; másodsor, a szlovén esszéisztikát leginkább nyitott formájú poétikájával határozhatjuk meg legjobban, de nem pusztán az esszé műfaji jellegénél fogva, amit persze alapján meghatároz a különböző tartalmak iránti nyitottság, hanem a stílusjegyeknek a megtermékenyítő egyesülés jegyében való gazdagsága miatt is; harmadsor, a leggyakoribb témák az irodalom, a nyelv és a szlovénység; negyedsor, szembevető a színes filozófiai-ideológiai alapvetés, és a szlovén esszéisták gyakori beszélgetőpartnerei a lét filozófiájának képviselői (Nietzsche, Bergson, Gasset), az egzisztencialisták (Kierkegaard, Unamuno, Heidegger, Buber, Lévinas), a logikus pozitivisták (Wittgenstein) és a hermeneuták (Gadamer).

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- Adomo W. Theodor, 1999: Esej kot oblika. Beleške o literaturi. Ljubljana: CZ.
- Bense Max, 1974: Esej in njegova proza. Dialogi X/9.
- Debeljak Aleš, 1994: Somrak idolorov. Celovec: Wieser.
- Grafenauer Niko, 1991: Tretja beseda. Eseji o slovenski poeziji. Maribor: Obzorja.
- Ihan Alojz, 1997: Platon pri zobozdravniku. Ljubljana: CZ.
- Inkret Andrej, 1968: Esej o dramah Dominika Smoleta. Maribor: Obzorja.
- Jančar Drago, 1999: Konec tisočletja, račun stoletja. Ljubljana: MK.
- Jančar Drago, 1994: Egiptovski lonci mesa. Ljubljana: Mihelač.
- Kermauner Taras, 1975: Zgodba o živi zdajšnjosti. Eseji o povojni slovenski prozi. Maribor: Obzorja.
- Kermauner Taras, 1993: Bog in slovenstvo. Verskokulturni eseji. Ljubljana: Družina.
- Kocbek Edvard, 1974: Svoboda in nujnost. Pričevanja. Maribor: Znanstvena knjižnica – sodobna misel.
- Kos Janko (szerk.), 1979: Sodobni slovenski esej. Ljubljana: MK.
- Kos Matevž (szerk.), 2000: The Slovenian Essay of the Nineties. Ljubljana: Slovene Writers' Association.
- Kos Matevž, 1996: Prevzetnost in pristranost. Ljubljana: Kulturno-umetniško društvo Literatura.
- Pavček Tone, 1994: Čas duše, čas telesa. Ljubljana: Mihelač.
- Poniž Denis, 1989: Esej. Literarni leksikon 33. Ljubljana: DZS.
- Rožanc Marjan, 1969: Demon Iva Daneva. Maribor: Obzorja.
- Rožanc Marjan, 1987: Evropa. Eseji in legende. Ljubljana: MK.
- Rožanc Marjan, 1990: Manihejska kronika. Ljubljana: MK.
- Snoj Jože, 1993: Med besedo in Bogom (so pesniki). Maribor: Obzorja.
- Solar Milivoj, 1989: Esej o eseju. Teorija proze. Zagreb: SNL.
- Štih Bojan, 1995: Jesenska fuga o norcu in smrti. Ljubljana: Dan.
- Vidmar Josip, 1966: Literarni eseji. Ljubljana: DZS.
- Vidmar Josip, 1962: Drobni eseji. Maribor: Obzorja.
- Vidmar Josip, 1981: Esej o lepoti. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- Virk Tomo, 2000: Strah pred naivnostjo. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.
- Virk Tomo, 1995: Ujetniki bolečine. Ljubljana: Mihelač.
- Zadravec Franc, 1962: Slovenska literarna kritika in esejistika. JiS VIII/1–2.

GÁLLOS ORSOLYA fordította

TOMAŽ ŠALAMUN

Születésnapok

Huszonötödik születésnapomra a katonaságnál
ajándékot kaptam: egy kagylókkal ékesített
zsebtükröt, a talapzatán őzek és egy patak;
azonkívül kimenőt kaptam a városba,
krémest és egy pohár bort.
Megnéztem egy mozifilmet, amelyben Jean Harlow
állandóan festi a haját, majd meghal.
Azok az emberek, akik sokak tesznek az emberiségért,
általában magányosan, fáradtan végzik.
Néha rosszul sül el a dolog, megöli őket
a sok hajfestés. Négy év múlva,
szintén a születésnapomon,
azon morfondíroztam, New York City olyan
mint a jugoszláv néphadsereg: rengeteg ember,
akiknek semmi közük egymáshoz,
és azelőtt sohasem találkoztak.
Rauschenberg megmutatta Twombly festményeit
az ötvenes évek elejéről. Majdnem mindenki elment
a Long Islandre. Meleg volt. Nagyon.
Tatjana Grosman az erkélyről megmutatta az utcát,
ahol a háborút követő években iratok nélkül lakott.
Senki sem hitte el neki, hogy ő Tatjana Grosman.
Ha valaki véletlen megöli, nem tudták volna
bizonyítani a gyilkosságot, mert nem voltak papírai.
Aztán visszamentem a 34. utcába,
lefeküdtem és cigarettáztam,
a Tommyt hallgattam, a Who együttest.
Mindezt alighanem csak azért írom,
mert nagyon esik az eső.

Égetett siena

*Ha majd nagyra nővünk, le fogjuk bombázni Párizst,
a rakéták tágra nyitják majd a pinceajtókat.
A tetőt fehérre festjük,
a víz torkát feketére.*

*Ha majd nagyra nővünk, le fogjuk bombázni Párizst,
sült galambok lesznek az erkélyeken.
A szánkó után egy óriási papírtekercset kötünk,
a szamovárba összegyűjtjük a ferde napsugarakat.*

...
*Halmocska, megmérgeztem magam.
A völgyben csordogáló bort
felhörpintették a köd szikrái.*

...
*Ha én, Tomaž Šalamun éhen halok,
nagy baj lesz.
A tönk szélére jutottunk. Végünk van.*

...
*van egy lovam. négy lába van.
lemezjátszóm is van. rajta szoktam aludni.
van egy testvérem. szobrász.
kabátom is van. hogy ne fázzak.
vannak növényeim is. hogy legyen némi zöld a szobámban.
van egy maruskám. azért mert szeretem.
gyufám is van. hogy néha rágyújthassak.
testem van. vele azt csinálom, amit legjobban szeretek.
van bennem némi rombolási hajlam,
a destrukció sok gondot okoz.
vannak éjszakák is. általában az ablakon keresztül érkeznek szobámba.
van hajlamom az autóversenyzésre. ebből kifolyólag autókkal versenyzem.
van pénzem. kenyeret veszek érte.
van hat jó versem. remélem, lesz még néhány.
27 éves vagyok, az évek úgy elröpültek, mint a pinty.
van egy kis bátorságom. ezzel az emberi ostobaság ellen harcolok.
március hetedikén van a névnapom. boldog lennék,
ha hetedikén szép napra virradnánk.
van egy pajkos kis barátnőm. esténként, ha ágyba teszük,
azt mondja: šalamun, és már alszik is.*

...

te zseni vagy, tomaž šalamun
 te nagyszerű vagy, te szép vagy
 te magas vagy, te nagy vagy
 te erős vagy, te fenséges vagy
 te vagy a legnagyobb minden élő között
 te király vagy, te gazdag vagy
 te zseni vagy, tomaž šalamun, el kell ismerni
 te oroslán vagy, téged tisztelnek a csillagok
 a nap minden nap felragyog neked
 te minden vagy, te vagy az ararát-hegység
 te örök vagy, te vagy az esthajnalcsillag
 te kezdet és vég nélküli vagy, neked nincs árnyékod, s nem félsz
 te fény vagy, égi jelenség
 nézzetek tomaž šalamun szemébe, láthatjátok benne az ég fenséges fényeit
 nézzétek a kezét, nézzétek meg a kuttyáját
 nézzétek, hogy megy, látjátok milyen kecses a lépte
 a bőre finom olajoktól illatozik
 a hajad csupa csillagpor
 a csillagok csodálják, ki csodálja a csillagokat
 a tenger kék, ki az égbolt védőszentje
 te hajó vagy a tenger közepén, nem árthat neked se szél, se vihar
 te hegység vagy a síkság közepén, te oázis vagy a sivatag közepén
 te speculum humanae salvationi, az elkárhozottak megmentője vagy
 melletted minden fény elhalványul, melletted minden csillag elsötétül
 minden téglá, minden ház, minden morzsa, minden por
 minden gyapjúsál, minden vér, minden hegység, minden hó
 minden fa, minden élet, minden völgy, minden szakadék
 minden gyűlölet, minden bárány, minden villanás, minden szivárvány

History

Tomaž Šalamun egy szörnyeteg,
 Tomaž Šalamun egy repülő ágyúgolyó.
 Senki sem ismeri röptének pályáját.
 Félhomályban fekszik, félhomályban úszik.
 Az emberek és én csodálkozva tekintünk fel rá,
 reménykedünk, nem lesz baj, merthogy üstökös.

Lehet, hogy az Isten haragja,
monolit, a világ határa.
Lehet, hogy a kozmosz azon pontja,
mely energiát fog szolgáltatni bolygónknak,
ha elfogy a kőolaj, az acél, az étel.
Lehet, hogy csak a sejtek játéka, egy léhűtő,
s ki kellene tekerni a fejét, mint a póknak.
De valami elnyelné akkor Tomaž Šalamunt,
valószínűleg a feje.
A fejéből új végtagok nőnének ki.
Valószínű, hogy két üveg közé kellene tenni,
le kellene fényképezni, formalinba kellene tenni,
hogy a gyerekek csodájára járnának, mint főtusznak,
a különös tengeri teremtményeknek és ebihalaknak.
A stadion kapujában a jegyszedők, kétszer eladnák
a jegyeket. Ez jó lenne az embereknek, mert lenne kenyérük.
A következő évben valószínűleg Hawaii-szigetén lesz
vagy Ljubljánában. Hawaii-n nagyon meleg van.
Az emberek mezítláb mennek az egyetemre.
A hullámok nagyok, néha eléri a száz lábnyi magasságot is.
Állandóan dörmög, mozgatja a Földet.
A városban martalócok rohangásznak.
A vége fantasztikus lesz, csupa szerelem,
mert a levegőben só árad, és fuvallat.
Ljubljánában azt mondják az emberek: nézd!
Az ott Tomaž Šalamunt, elment feleségével, Maruskával
a boltba, hogy tejet vegyen,
mert tejet szeretne inni.
And that's history.

FENYVESI OTTÓ fordításai

KREŠIMIR BAGIĆ

Horvátok

*hat horvát lakik párizsban
mindegyiket ismerem
és különös örömmel tölt el*

*minden nap, öt után
három horvát férfi sétál a szajna bal partján
és hangosan vitatkozik az otthoni helyzetről
az első diplomata, a második szobafestő, a harmadik portás*

*minden nap öt után
három horvát nő a szajna jobb partján
magazinokat, recepteket cserélget
és a francia finomlisztet szapulja
az egyik házmester, a másik háziasszony, a harmadik titkárnő*

*a horvát férfiak és nők hat óra körül találkoznak
harmadik sándor orosz cár hídján, ahol
– miután alaposan körbecsókolják egymást –
mindjárt szerb vicceket kezdenek mesélni
és a franciákról pletykálnak*

*hat horvát lakik párizsban
mindegyiket ismerem
ami különös örömmel tölt el*

Miért lopta el Thomas Bernhard a versem?

Két hete ugyanazzal a kérdéssel fekszem és kelek: miért lopta el Thomas Bernhard a versem? Önök is tudják, manapság minden lehetséges. Amíg önök a tévét nézik, a nőkről beszélnek és epésen ismételtetik, hogy a zambiai választásokon csalás történt, addig a huncut beoson a házba, vírust csempész a számítógépbe, eldugja az utolsó doboz cigarettát, vagy pedig, ahogy az én esetemben történt, elloppja a versem.

Az én bitangom nagyon furfangos volt. Úgy vitte véghez a lopást, hogy nem is volt annak tudatában, sőt, pusztán elővigyázatosságból meghalt (nyolc évvel ezelőtt, hogy megértettem volna, valójában mi is történt). Tehát a tények: pontosan tizennégy nappal ezelőtt, 1997. február 26-án elolvastam a Forum folyóirat 10. számában (1996, 1131. oldal) a „most tavasszal” című tizenegy soros verset Thomas Bernhard névvel jegyezve. A szöveg alatt azt írta, németből horvátra fordította Mate A. Ivandić.

A vers hőse egyes szám első személyben bevallja, többé nem érti a mezők szavát, amikor hullámszik a búzatenger és a holtak tágra nyílt szemmel figyelik a gyerekek nevetését. Mindjárt ráismertem, hogy ezek az én szavaim, és hogy a vers Szlavóniáról szól. De mivel Párizsban olvastam, nem mertem elhinni. Ma este azonban teljes mértékben bizonyos vagyok, hogy valami iszonyatos félreértés történt. Mert, ha jobban belegondolok, vajon ki tudna rajtam kívül olyan sorokat leírni, mint hogy: „ott ahol a gyerekek nevetnek/ ott van az én hazám/ idegenebb a világ minden országánál.” Bernhard? Szó sem lehet róla. Ez az egykori kereskedősegéd és salzburgi zenésznövendék írhatta a Wittgenstein unokaöccse című különös prózát, de ezeket a verssorokat semmiképp.

Rövid életrajza engem igazol. Sehol sincs említés arról, hogy járt volna Szlavóniában. Ausztria meg nem ihlethette, hiszen ott a hegyek és dombok nyelvével találkozott, nem síksággal. Marad Hollandia, ahol Bernhard született. De ez se elegendő érv. Hollandia teljesen más: Szlavónia turisztikai kiadásban, semmi köze az igazi, görcsös, végzetes nosztalgiához. Mondják meg nekem, ki hinné el, hogy a búza másutt is hullámszik, Szlavónián kívül? Ennek semmi köze a fejlődéshez, ez a minden pillanatban kitörni készülő vihar látványa.

Az igazat megvallva, titokzatos számomra, a halottak miért néznek tágra nyílt szemmel engem abban a versemben. Na de hát, miért kellene mindent megmagyarázni? Mintha tudnák a költők, mit miért írnak le? Sőt, mi több, létezik-e ember, aki minden gondolatát és mondatát előre látja és igazolja. Lehet, hogy éppen Thomas Bernhard néz engem azokkal a tágra nyílt szemekkel 1989. február 12. óta, mert szeretne bocsánatot kérni. Ha így volna, figyelmeztetnem kell őt és önöket is, hogy téved és tévednek. Én nem várok bocsánatkérést, én nem haragszom. Csupán az érdekel, miért kellett ilyen jó és őszinte verset (amilyen az én „most a tavaszban” című költeményem) az ismert költőnek aláírni, miközben – meg vagyok róla győződve – tágasabb lett volna neki Szlavóniában hullámszani az én hallgatásom és anonimitásom által védelve. Vajon miért lopta el Thomas Bernhard a versem?

FARAGÓ KORNÉLIA

Az etnofikció változatai a szerb prózában

„ÓSDI TRÜKKÖK” IGOR MAROJEVIĆ KIVITELEZÉSÉBEN

Igor Marojević olyan prózafolyamot kíván létrehozni újabb köteteiben, amely mellett, hogy jelentősen dinamizálja a jugoszláv talajú geokulturális beszédrendet – pótolva a „teljes egész” koncepciójából hiányzó aspektusokat –, a mediterrán-diskurzus bevezetésével egy szélesebb gondolkodási keretben is elhelyezi. A közös vonatkozási pontok kijelölik azt a lehetséges teret és azokat a határokat, amelyek között az etnofikciós elbeszélés a leg-
tágabb értelemben bontakozhat ki. Marojević etnotetralógiának nevezi a sorozatot, arról beszél, hogy a történelem négyfelvonásos (az első felvonás regény formájú: *Žega*, Stubovi kulture, Beograd, 2004) demisztifikálására törekszik, antihistorikus és antimitikus szerkezetek kiépítésével, a korábbi beidegződések korrekciójának szándékával, mindig többkultúrájú (következésképpen véresen groteszk) narratív közegben. A tervezett negyedik kötet különösen fontosnak látszik a geokulturális beszédrend hibáinak eltörlését és máig nyugtalanító hézagainak kitöltését illetően: várhatóan egy Vajdaság-regény lesz az itteni németek háború utáni történetéről, a németek, a magyarok és a dinári betelepülők eddig elkerült, kizárt, elhallgatott, eltorzított viszonylatairól. A személyes emléktárhelyek része, hogy Igor Marojević egy verbászi német házban született, amelynek a korábbi lakóit megölték, illetve lágerbe hajtották. A készülő regény egy már megjelent fejezetében a széles, zöld ajtajú ház valahogyan mindig elég alkalmatlannak tűnt az életre, bármennyien is laktak benne a telepesek, mégsem volt eléggé belakott, a tátongó padlók még nyáron is hidegnek és meztelennek tündek. A nappalit kivéve, amely főzésre, étkezésre szolgált, a többi szoba raktár volt, tűzifát tároltak bennük, a fahasábok a háló kandallójában végeztek. „Valahonnan olyan képzetem támadt, hogy kandallóval csak a tehetősebb emberek rendelkeznek” – fogalmaz az elbeszélő. Arra a kérdésre, hogyan került egy olyan berendezési tárgy a hétszemélyes hálóba, mint a kandalló, nem kap kielégítő magyarázatot, és gyermekként még nem is fordít az egészre annyi figyelmet, hogy maga következtessen ki és öntse formába a választ. Hogy megtalálja azt az elemi válaszegyüttest, amelynek elbeszélése az átélte múlt családi tudását is megnyithatná előttünk, és amely a szerb próza egyik hiány-narratívájaként, a vajdasági németek tragédiájának mozzanatait rejt.

A lassanként kiteljesedő etnotetralógia összefüggésrendjébe illeszkedő elbeszéléskötet nem csak címében (*Mediterrani*, Laguna, Beograd 2006), hanem az egyes szövegek élén álló mottók szintjén is braudeli szemléleti irányokra kíván utalni. A különféle perspektívákat kínáló elbeszélések (a műfaji kódolású „mediterránok”) mindegyike Fernand Braudeltól veszi a maga jelmondatát. Attól a történésztől, aki már a múlt század első harmadában úgy értette a mediterráneumot – dalmát levéltári anyagok alapján is –, mint európai, afrikai és ázsiai jegyeket is hordozó, bonyolult gazdag szerkezetiségű, kulturális térsé-

get. Mi az, amit Marojević csak Braudel szavaival, pontosabban, szavainak a kötetén végigvonuló jelenlétével mondhat el? Első gondolatunk, hogy spanyolországi élményei nyomán, e szemlélet idői-térségi vetületeiben aktualizálódó mozzanatok érdeklik, vagy mondjuk a „történelem szétszabdálása”, az egyéni idők világos megkülönböztetésével. Lehet, hogy abból kellene kiindulnunk, hogy a Braudel által „experimentális térként” definiált mediterráneum szolgál a narratív értelem és jelentés forrásául. Vagy talán abból, hogy a struktúra, a körülmények, az események viszonyának és meglehetősen mindennapi arányainak koncepcionális átgondolása ragadta meg.

Az első mottó szerint minden, ami egyszer megtörténhetett, megteremtette megismétlődésének feltételeit. Ez azt is jelentheti, hogy nem azért kell teret nyitnunk a múlt geokulturális emlékezetének, a „történelemnek”, mert volt, hanem mert minden egyes fragmentumának megvan az esélye arra, hogy újra legyen, hogy ismételten belépjen az időbe. Voltaképpen minden aktuális élménytörténet az elmúlt időkhöz való hasonlóságában mutatja meg a maga lényegi vonásait. Ha tehát azt írja az elbeszélés, ami volt, ahelyett, hogy befejezett múltként kezelné a történelmet, a lehetséges jövő olvasatává avatja. Soha sem léphetünk ki abból a gondolatkörből, hogy az „egyszer-volt” nem szűnik meg befolyásolni, irányítani, mozgatni a jövőt. Amennyiben a jelen-történet egy olyan történetre hasonlít, amely sohasem is történt meg éppen akkor és éppen úgy, nem teremtette meg ismétlődésének feltételeit. Ha tehát Igor Marojević azt írja könyvei élére, hogy „az itt leírtak sohasem történtek meg”, vagy, hogy „a regényalakokat, amelyek vezetéknévüket, és/vagy nevük kezdőbetűit, rangjukat illetően azonosnak mutatkoznak valós történeti személyiségekkel, téves közvetlen összefüggésbe hozni e személyiségekkel”, azt jelzi, nem hordozzák magukban az ismétlés veszélyét és biztosítottak láthatjuk egyediségüket, művészi egyszerűségüket.

A Marojević-féle koncepcióban mindenkor nagy hangsúlyt kap az a kérdés, hogy ki az idegen és, hogy miért megkerülhetetlen az idegen meghatározása? A szövegek válasza szinte egybecseng a jól bevett jabès-i megfogalmazással: „mert az idegen teszi lehetővé, hogy önmagad légy: azzal, hogy téged is idegenné tesz.” Így aztán lényegesnek tűnik az is, hogyan jelenik meg az én idegenként önmaga számára és hogyan a többiek számára. Elbeszélőit mélyen foglalkoztatja az önmagukban felfedezett másvalaki, de a másokban megsejtett ismerős is, vagy például a fehérben a fekete, az európaiban a határozottan nem-európai. A beszélő önmagához való viszonya nem választható el a másikhoz, az idegenhez fűződő viszonyától: „magam is iszonyodom az idegenektől, és magam is iszonyatosan bánok velük, és magam is idegen vagyok”. Minthogy ebben a világban az emberi kultúra nagyon különböző nyelveken szólal meg, a másik alapkérdés: lehetséges-e a párbeszéd és miként létesülhet két idegen között? A beszélgetés helyét több ízben is a dialógus esélytelensége, a nyelvtudás hiánya, a teljes kommunikációképtelenség tölti ki. Minden mozdulat, minden szenzuális élmény (különösen az akusztémákhoz kötődőek) az idegenhez való küzdelmes közel kerülés részeleme. Egy vasúti utazás alkalmával kirabolt utas az ismeretlen helyek kiváltotta félelmeit, az érzéketlen idegeneket és a saját beszédképtelenségét súlyosabb tapasztalatként éli meg, mint azt, hogy nyomtalanul eltűnt minden holmija. Az elbeszélő szava nemegyszer a szótlanságot, a szótlanság körülményeit, a beszédképtelenség félelmi következményeit közvetíti. A mediterránok egyike feladatként vállalja magára, hogy felméri kényszeres félelmeink, beteges iszonyodásaink minden vonatkozását, a szó-

tól való félelmet („szavak mindenütt, a csend belsejében is, mert a csend sohasem igazi”), a félelem szó kiváltotta félelmet, vagy a félelemtől való félelmet. Másutt viszont a félelem-világ figurái, a gyilkosok és öngyilkosok, a svercelők, a drogkereskedők, a pornográfia-ipar emberei, mindennapi szerkezeti elemek.

A *Mediterránok* egyik mondata közvetlenül Igor Marojević legújabb regényébe (*Šnit*, Laguna, Beograd, 2007) vezet: „Az újságok azért vannak, hogy ne a tényeket szolgálják, hanem, hogy a legártalmasabb lehetőségeket avassák ténnyé.” Ez a voltaképpen Zemuntörténet, alcíme szerint tabloid-regény. A műfaji meghatározás, a tabloid minőség kiemelésével, a bulvár értelemben megragadható parodisztikus lehetőségekre irányítja a figyelmet. „Tabloddal a történelem ellen” – hirdeti a regényről szóló kritika címe. A regény azt a második világháborús időszakot ajándékozza meg történelemmel, amikor a Független Horvát Állam kötelékébe tartozó szerémségi Zemun (magyar nevén Zimony) német irányítás alatt állt. A historiografikus etnofikciót¹ az „akkori elvárásokhoz” igazított sajtó-megnyilvánulások alapozzák meg. A relativizálási szándékot a titkos, a színpalak mögötti történések, az illegális ténykedések nyomán keletkező információs hiátusok változó fokozatai jelzik, a félreértések, az azonosítási tévedések, a névváltások, a szemtanúi félrehallások és a fordítói pontatlanságok közreműködésével. Az elbeszélés folyamatosan igazolja, hogy miért mulasztja el tiszteletben tartani a nem-fikciós kontextusokat.

A regény a szerb–horvát–német vonatkozású jelentésrelációkat kísérli meg elhelyezni a háború „összetett” jelenségrendszerében, de úgy, hogy az alakok nem a háborús erőszak, nem az etnikai érdek-, érték- és kompetenciakülönbségek, nem is közvetlenül a médiában uralkodó állapotok (bár ezek már beszámíthatóak) áldozatai, hanem az emberben mélyen működő, meghatározhatatlan és irányíthatatlan erőkei. A szövegműködés kimozdító jellegű elemei között jelentős helyen áll az okoknak a napihír barthes-i poétikájából ismert „szabálytalansága”, a „megzavart, a becsapott, a hoppon maradt kauzalitás”.²

Az etnofikciós paródia legerősebb mozzanataként a szerb, a horvát és a német „etno-tényező” egy szerelmi háromszögben kerül a legközelebbi viszonyba egymással. Azt a szerb férfit, aki egy horvát és egy német újságíróval is szerelmi viszonyt létesít, a szerb és a horvát nép összebékítésének áldozatos kísérletéért felveszik a kitüntetendők listájára. A városba érkező Hugo Boss, az SS-egyenruhák híres tervezője, kezdetben a horvát ifjak testformájában keres ihletet az új, usztasa uniformis szabásmintájának kialakításához, de egy idő után a hosszú sorokban várakozó pravoszlávok „testi szolgálatait” is elfogadja, elősegítve ezzel az érdekeltségeikben szétartó zemuniak nemzeti megbékélését. Mindeközben az sem mellékes körülmény, hogy a készülő *schnitt* alapjában véve heteroszexuális ihletésű, minthogy a női erotikumból merített tartalmakat is „feldolgozza”. A parodisztikus hatások tekintetében gazdag beszédlehetőségek megteremtésében nagy jelentősége van az úgymond „kreatív módon feldolgozott” eseményanyagnak. (Háborús időkben ugyanis „az írás az *alkotás* legolcsóbb módja”). A parodisztikus szintekhez kapcsolódó beszédben az objektív tájékoztatás, mint örökös igény és mint általános hajlandóság, mint szüntelen készülődés és mint megvalósíthatatlan vágy jelenik meg.

¹ Lásd: Janice Kulyk Keefer: „Régi csontok felfedezése”: *Historiografikus etnofikció*. Helikon, 2002/4. 424.

² Roland Barthes: *A napihír struktúrája*. = *Strukturalizmus I.* Hankiss Elemér (szerk.). Európa Könyvkiadó, Budapest, 1971. 183.

A braudeli gondolkörben maradvá, Igor Marojević ahhoz az „ódsi trükkhöz” folyamodott, hogy a „rövid időtartam drámáját” viszi színre a voltaképpeni jelentéktelenségek síkját, amely nem egyéb, „mint »megtévesztő füst«, »illúzió«, egy olyan időszik, amely csupán rövid lélegzetű szövegekben él, mint a krónika vagy a *hírlapírás*, ezek pedig képtelenek különbséget tenni jelentésteli esemény és a feledésre ítélt kis tények között.”³ Jól érzékelhető, hogy a tabloid-regény műfaji szintjére süllyesztett „történelem” működőképessége érdekelte, a „háborús szabászat” variációs formái, az etnicitás és a geokulturális lét összefüggéseinek parodisztikus vetületei, a kis tények és a jelentésteli események „végtelen szabad” összedolgozásának prózalehetőségei. Az irodalmi kifejezésforma és az újságírási szövegfajták egymásra hatásának effektusai, egy múltváltozat „kreatív” megszólaltatásában. Ezek nemcsak, hogy beleavatkoznak egymás hatóköreibe, hanem bizonyos szinteken elkezdik fedni is egymást. A műfaji játékos hol a feature jellegű cikkek beszédmódjában, hol a hírbeszámolók egykori hangján szólal meg, hol pedig folytatásos tárcát ír (az egyik fejezet végén a következő kitétel: „folytatás a jövő szerdai számunkban”). De játékokban vannak a riportszerű szövegváltozatok, az informatív elbeszélések és különös vonzalmat táplál az interjúszurnalizmus elemei, az összehasonlító olvasást provokáló szemtanúi beszámolók iránt is. A „mély strukturális vonásokat” érintetlenül hagyó regény zárókérdései: hogyan lehet a történelmi modalitást, a háborús cselekményrend-kínálatot a paródia kíméletlenségével, az újságnyelv stílusfordulataival, a bulvárújságírás témáival, a politikai komponenssel, a szexszel, a gyilkossággal, a halállal (provokatív mértékben) „fellazítani”? Miről tanúskodhatnak az uniformisra redukált „egyénekre méretezett” idők? Hogyan lehetne a felhasznált újságsszövegeket úgy visszaolvasztatni a „saját idejükbe”, hogy a jelenre vonatkoztatottságuk – különösen a médiaállapotokat és az ideológiák hatásmechanizmusát illetően – kiemelt jelentőségű poétikai alakzatként lépjen működésbe? ...

³ Jean Leduc: *A történészek és az idő. Elméletek, kérdések, írásmódok*. Kalligram, Pozsony, 2006. 26–27.

LUKÁCS B. GYÖRGY

Mátyás király uralkodása horvát szemmel

BORISLAV GRGIN: POČECI RASAPA

Magyarország történetének bizonyos korszakai, eseményei és uralkodói meghatározó jelentőséggel bírnak mai szomszédaink nemzeti történetírásában. Különösen igaz ez a horvát historiográfiára, hiszen a több mint nyolcszáz éves közös államiság mély nyomokat hagyott mindkét nép életében. Borislav Grgin 2002-ben megjelent *Počeci rasapa. Kralj Matijaš i srednjovjekovna Hrvatska* (A hanyatlás kezdetei. Mátyás király és a középkori Horvátország) című műve is joggal tarthat számot a magyar olvasóközönség érdeklődésére. A szerző a Zágrábi Tudományegyetem egyetemi tanára, aki a középkori magyar történelmi viszonyok alapos ismerője, hiszen a kilencvenes évek közepén a budapesti Közép-Európai Egyetemen posztgraduális képzésen vett részt. Magiszteri munkájának címe *A Frangepán család és Mátyás* volt. A tárgyalt mű alcímével megegyező, vagyis *Mátyás király és a középkori Horvátország* című doktori disszertációját 1998-ban védte meg. Jelenleg a Zágrábi Tudományegyetem Középkori Egyetemes Történeti Tanszékének a vezetője.

A szerző előszavában céljaként a késő középkori Horvátország Mátyás uralkodása alatti történetének bemutatását jelöli meg. A könyv tehát alapvetően az 1458-as és az 1490-es évek közé eső események tárgyalására törekszik, ezt az időhatárt csak néhány esetben lépi túl, amikor az valóban elkerülhetetlen.

A korszak részletes feldolgozására ezideig horvát szerző nem vállalkozott, az érdeklődő Borislav Grgin munkájának megjelenéséig főként összefoglaló jellegű munkák vonatkozó fejezeteinek fellapozásával tájékozódhatott. Hiánypótló műről van tehát szó, ami azért is fontos – erre a szerző is felhívja a figyelmet –, mert a középkor vége és a kora újkor eleje kiemelkedő jelentőségű Horvátország történetében, hiszen nagy kulturális és társadalmi változások időszaka ez. A középkor gyors végét, a kora újkorba való átmenet rövidségét főként külső hatásokkal magyarázhatjuk, a középkori Horvátország hanyatlásának kezdete az Oszmán Birodalom térségben történő megjelenésének tudható be. Bosznia 1463-as elestével a horvátok az első vonalban találják magukat a törökellenes háborúban, Mátyás haláláig azonban hatékonyan sikerül ellenállni a török hódításnak. Ezen időszak történetének ismerete a mai horvát viszonyok pontos megértéséhez is elengedhetetlen. Ekkor következett be ugyanis az államiság központjának északabbra tolódása, valamint ezzel párhuzamosan az ugyanebbe az irányba történő jelentős migrációs hullám megindulása is ekkorra tehető. Ez a folyamat csak Mátyás halála után, az 1493-ban bekövetkező udbinai (krbavai) ütközet után fogja elérni a csúcspontját.

A szerző hangsúlyozza, hogy a XV. század második felében Horvátországnak nevezett országrész történetét kívánja tárgyalni, megállapításait tehát nem vonatkoztathatjuk

a mai Horvát Köztársaság egyéb területeire: a magyar uralomnak erősebben kitett Szlavóniára és a Velencei Köztársaság uralma alatt álló Dalmáciára, Isztriára, valamint Dubrovnikra és környékére. A középkori Horvátországban a török okozta háborús krízis előbb és erőteljesebben jelentkezett. Ezt részben a terület geostratégiai helyzetével magyarázhatjuk, másfelől közrejátszott a szlavóniaiánál kisebb népsűrűség és a királyi hatalom gyengesége, de a hatékony védelem megszervezésének esélyeit a főnemesi családok egymással folytatott szüntelen küzdelme is csökkentette. A horvátországi nagybirtokosság tagjai közül sokan rendelkeztek politikai és családi kapcsolatokkal a történeti Horvátország határain kívül is. A szerző ezekről a szálakról is beszámol.

A könyv öt részre tagolódik. Az első fejezet Mátyás korának általános fejlődési irányvonalairól szól. A korszak történelmét jól ismerők szinte rutinból átfuthatják az első néhány oldalt, amely az uralkodó származásáról, a koronáért folytatott harcról, a hatalom korai éveiről, a pénzügyi reformokról, a külpolitikáról és a későbbi dinasztiaalapítási törekvéseiről szól.

A magyar olvasó számára sokkal több újdonsággal szolgálhat a királyi udvar kultúráját tárgyaló, annak horvát vonatkozásaival kiemelten is foglalkozó fejezet. A korszak kulturális változásait a szerző nem tartja jelentősnek, de kiemeli Horvátország szerepét a humanizmus és a reneszánsz művészetek terén elért eredményekben. A hangsúly tehát a horvát kötődésű személyiségeken van, de ezek egyúttal a korabeli hazai értelmiség legkiemelkedőbb alakjai is. A könyv a legrészletesebben Vitéz János tudományos körével foglalkozik, valamint tartalmazza Janus Pannonius és Miklós modrusi érsek (Nicolaus Modrussiensis, Nikola Modruški) életrajzeit. Grgin mindhármukat horvát értelmiségieknek nevezi. A Janus Pannoniust tárgyaló alrészben nem foglal egyértelműen állást a költő származásáról, de megjegyzi, hogy születési helye alapján anyanyelve valószínűleg a horvát lehetett, továbbá hunnak (azaz magyarnak) csak egy fennmaradt írásában nevezi magát. Megemlíti a horvát és magyar kutatók között fennálló vitát és leírja véleményét, mi szerint Itáliában csak azért nevezte meg származási helyeként Magyarországot, mert az a korszakban sokkal ismertebb fogalom volt Szlavóniánál. A humanista kör egyes tagjai és a királyi hatalom között kibontakozó ellentétek magyarázatát abban látja, hogy Mátyás számára az udvari értelmiség csak addig volt fontos, ameddig felhasználhatta politikai céljainak eléréséhez. A legnevesebb, a magyar történelemből is jól ismert értelmiségiek mellett megemlékezik a kisebb jelentőségűnek bizonyult, de a királyi udvarban így is jelentős kulturális teljesítményt nyújtó dubrovniki és dalmáciai humanistákról, valamint a lika-krbavai régió értelmiségének tevékenységéről is, kiemelve a glagolita kultúra terén elért eredményeket.

A szerző külön fejezetet szentelt a királyi udvar és a horvát nemesség kapcsolatainak vizsgálatára. Ebből kiderül, hogy a horvát főnemesek többsége eleinte egyértelműen pozitívan viszonyult az új királyhoz, hiszen úgy vélték, hogy Mátyás teljes katonai erejét a török kiűzésére fogja majd fordítani. Sokak számára ez már életbevágó kérdés volt, főleg a boszniai határ mentén birtokkal rendelkezők szemlélték fokozódó aggodalommal a török előrenyomulását. A király ellenzéke Újlaki Miklós (Nikola Iločki) szlavóniai és macsóiban (és erdélyi vajda) körül csoportosult, többségük a töröktől közvetlenül nem veszélyeztetett főnemesek közül került ki. Később, amint megromlott a viszony a teljes főnemességgel, Mátyás a kis- és középnemesség megnyerésével próbált ellenük fellépni.

Külön érdeklődésre tarthat számot a zárófejezet, amely Horvátország gazdasági és városfejlődéséről szól. Ebben olvashatunk arról, hogy a velencei hatóságok intézkedései mennyire visszafogták a horvátok adriai kereskedelmét, valamint a török birodalom megjelenésének Horvátország társadalmára, majd gazdaságára gyakorolt negatív hatásairól is pontos elemzést kapunk. A középkori horvátországi városfejlődés kutatását nehezíti a forráshiány, ennek ellenére a fejezet kielégítő mennyiségű információhoz juttatja az olvasót a korszak nagyobb városairól, kiemelve Zengg, Bihács és Knin jelentőségét.

Az utószó tartalmazza a könyv fejezeteiben foglaltak rövid összefoglalását. Mátyás uralkodását értékelve kimondja, hogy az kevésbé érezte hatását Horvátországban, mint az ország egyéb területein, és hatásában inkább negatívnak volt mondható, mint pozitívnak. Ezt Grgin ugyan nem Mátyás személyes hibájának tartja, inkább egyéb korlátozó tényezőkkel magyarázza, de megjegyzi, hogy a királyság tartalékainak nagymértékű felélése jelentősen hozzájárult a mohácsi tragédiához.

A könyv számos érdekes képet és térképet is tartalmaz, ezek tanulmányozása közben a magyar olvasónak egészen biztosan szemet szúr, hogy a ma Romániához tartozó erdélyi és partiumi városok többségének neve románul szerepel.

A tipográfiaiailag is tetszetősen szerkesztett kötet bibliográfiájához érve meglepve kell tapasztalnunk, hogy a nemrégiben elhunyt Kubinyi András számos (több idegen nyelven is kiadott) műve közül a szerző csak kettőt használt fel, de a téma többi jelentős magyar kutatójának munkái mind szerepelnek, Fraknóitól Fügediig. A szerző művének megírásához a bécsi, velencei, milánói és horvátországi levéltárak anyagának kutatása mellett természetesen a Magyar Országos Levéltár és az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárának anyagát is felhasználta. A korabeli történetírók munkái mellett Janus Pannonius és Vitéz János kéziratai is forrásul szolgáltak.

(Borislav Grgin: Počeci rasapa. Kralj Matijaš i srednjovjekovna Hrvatska. Zagreb, 2002, Ibis grafika)

WALKÓ ÁDÁM

A posztmodern horvát irodalom krónikái a Dráva hullámain

A MELANKÓLIA KRÓNIKÁJA – POSZTMODERN HORVÁT KÖLTŐK ANTOLÓGIÁJA
ÉS A DRÁVA CSAK FOLYT – SZLAVÓNIAI HORVÁT RÖVIDPRÓZÁK

Ha egy szerkesztő kortárs (posztmodern) horvát irodalmi antológia összeállítására vállalkozik manapság Magyarországon, akkor tévedhetetlenül kincsesbányára bukkan. Ugyanis fájdalmasan elhanyagolt és feltűnően feltérképezetlen része ez a horvát irodalomnak az egyébként széles látókörű és tájékozott magyar kultúrközegben. Az első, bemutatkozó válogatáskötet 2002-ben(!) Szegeden jelent meg, amikor Virág Zoltán szerkesztésében a *Magánszférák reinkarnációja* című válogatás a zágrábi *Quorum* folyóirat köré csoportosuló írók líráját tárta elénk. A hazai kritikusok/irodalmárok és olvasók körében viszont különösebb visszhang nélkül maradt, és féltő volt, hogy a horvát posztmodern líra a feledés homályába vész Magyarországon. Mindenképpen biztatónak számít tehát két újabb antológia megjelenése, melyeket a Jelenkor Alapítvány gondozásának köszönhet az irodalmat szerető és értő közönség: a 2003-ban kiadott *A melankólia krónikája – Posztmodern horvát költők antológiája*, 2005-ben pedig a szlavóniai horvát rövidprózát bemutató *És a Dráva csak folyt* című kötet.

A két antológia a Pécs és Eszék között létrehozott *Project Baranya & Slavonija* elnevezésű regionális együttműködés keretében születhetett meg, és a magyar–horvát kulturális kapcsolatok összességét tekintve is – sajnálatos módon – ritkaságszámba megy egy ilyen sikeres és hatékony kezdeményezés. A két város számtalan szállal kapcsolódik egymáshoz és a hagyományosan jó viszony az élet szinte minden területén megmutatkozik, de a projekt létrehozói, Ágoston Zoltán és Medve Zoltán magyar részről, illetve Helena Sablić Tomić és Goran Rem az eszéki Josip Juraj Strossmayer Tudományegyetemről, még ebben a barátságos légkörben is modellértékű koncepciót dolgoztak ki. „Orientáló pont” ez a magyarországi kroatisztika számára, de a magyar irodalmi (köz)élet egészét tekintve is kiemelkedő jelentőségű, mivel a *Project Baranya & Slavonija* Horvátországban is fontos eredményt ért el: *Valoviti Balaton* (A hullámzó Balaton) címmel megjelent a kortárs magyar novellát ismertető válogatás, Ágoston Zoltán szerkesztésében és előszavával, Bodor Ádámtól Garaczi Lászlóig¹ terjedően. Pécsen, Eszéken és Baján mindkét kötetet bemutat-

¹ A válogatás tizenégy író novelláit, kisp prózáit öleli fel: Bodor Ádám, Parti Nagy Lajos, Tolnai Ottó, Takács Zsuzsa, Nádas Péter, Esterházy Péter, Darvasi László, Márton László, Láng Zsolt, Kőrösi Zoltán, Tóth Krisztina, Garaczi László, Németh Gábor és Grecsó Krisztián. Az írásokat Kristina Petermai fordította, Ágoston Zoltán bevezőjével együtt.

ták, A *melankólia krónikáját* Budapesten is. Pécs és Eszék közös kiadványaihoz tartozik még az Ágoston Zoltán szerkesztésében *Jelencore* címmel megjelent a magyar kortárs költészetet (Faludy Györgytől Kukorelly Endréig)² Horvátországban első alkalommal reprezentáló válogatás. Jól érzékelteti a magyar kortárs irodalom iránti felfokozott igényt az utóbbi években, hogy a Zágrábi Nemzetközi Könyvvásáron, a *Melankólia Krónikája* és a *Jelencore* bemutatóján Bertók László Tolnai Ottó, Parti Nagy Lajos és Kukorelly Endre, illetve Sanja Pilić és Ivan Hereceg olvastak fel a kötetekből, nagy tetszést és visszhangot keltve, valamint a tény, hogy 2005-ben jelent meg Franciska Čurković Major szerkesztésében és előszavával a *Nova mađarska drama* (Kortárs magyar dráma) antológia, öt kortárs drámával egészítve ki (a líra és a próza után) Horvátországban a XX. századi magyar irodalmat képviselő kínálatot³.

A posztmodern horvát költőket felsorakoztató kötet szerkesztője, Goran Rem, reprezentatív körképet kínál, a pontos tájékozódást a szerzők gondos kiválasztása és a versek tekintélyes mennyisége szavatolja. A *melankólia krónikájába* harminckilenc „krónikás” jegyzi egyéni poétikáját, összesen hetvenhárom verssel és lírai szöveggel vezetve végig a közel négy évtizedet. Rem a modern/kortárs horvát líra egyik legszakavatottabb tekintélye, egy ilyen nagy korpuszt bemutató krónika összeállítását nála alkalmasabb emberre aligha lehetett volna bízni. Bevezető tanulmányában a horvát költészeti posztmodern kezdetét Josip Sever 1969-es *Diktator* (Diktátor) című kötetével jelöli ki, melyben Sever túlélve a fonocentrizmuson a grammatológiai fordulat felé indult, nagy hangsúlyt fektetve a versek performatív struktúrájára. Intenzív előadásmódja egy egész nemzedéket megihletett, kultikus hatása nemcsak az átvett idézetekben mutatkozik meg, hanem a költői estek performanszá változtatásának hagyományában is. A hatvanas és a hetvenes évek fordulóján a poétikai különbség útjainak keresésében és az igazság játékos feszegetésében Rem szerint „a legnagyobb vesztesek az Autoritások és az Orientáló Pontok” és „az apró – de támpontot adó – különbségek viszonylag széles körben elterjedt álláspontjai és a Mellérendelések voltak képesek jelentős szerzőket, munkákat kiérlelni.”⁴ A severi hagyaték – a dokumentált nyelvi tudatosság, a transzhistorikus és transzcivilizációs játék, a töredékes érzékelés, az önmagát kommentáló motívumanyag, szuverén nyelvi konvenció, minimalista disztorzió – a nyolcvanas években kiegészül a multi- és tömegmédia lehetőségeinek tudatos kihasználásával, és a szerzők a vizualitást és az intermedialitást (film, tv, videó, képregény, zene) helyezik előtérbe. Rem a pre/posztmodern horvát költészet vázlatos korszakolását is megadja, a korpuszt hat mezőre osztva:

² A kötetben tizenkilenc költő szerepel: Bertók László, Tandori Dezső, Takács Zsuzsa, Tolnai Ottó, Petri György, Oravecz Imre, Baka István, Balla Zsófia, Rakovszky Zsuzsa, Parti Nagy Lajos, Kukorelly Endre, Kovács András Ferenc, Szíjj Ferenc, Vörös István, Simon Balázs, Schein Gábor, Térey János, Orbán János Dénes és Faludy György. Az előszót Ágoston Zoltán írta, melyben minden egyes költőt röviden imertet, a verseket Kristina Peternai fordította.

³ Németh Ákos: *Júlia és a hadnagya*, ford. Filákovity István; Szilágyi Andor: *El nem küldött levelek*, ford. Helena Molnar; Pozsgai Zsolt: *Prófétakerítő*, ford. Andrej Šmit; Háy János: *A Gézagyerek*, ford.; Spiró György: *Koccanás*, ford. Viktorija Šantić.

⁴ Goran Rem: *Töredék a posztmodern horvát költészet kultikus alakjáról, Josip Severről – Előszó helyett: lapozgatás a modern horvát költészetben*. In. *A melankólia krónikája*, szerk. Goran Rem, Jelenkor Alapítvány, Pécs, 2005., 7.

1. *leválás az avantgárdról* – a lírai érdeklődés első demobilizációja (1940–1950), jelentős szerzők: Kruno Quien, Boro Pavlović;

2. *kisebb-nagyobb vetélkedések a mainstreammel* (1951–1986), a *Krugovi* (Körök) és a *Razlog* (Az ok) című folyóiratok monolitikus poétikájával incselkedő játékos poétikák moderátora Boro Pavlović, ekkor „találkozik a vizuális és a deus ludens”, Ivan Slamnig, Josip Stošić, Danijel Dragojević, Zvonimir Mrkonjić a fő vetélytársak;

3. *a különbség tömör dekonstrukciós lejegyzései* (1968–1972), az anti-referencialitás, az olvasás/befogadás tudatossága, stilisztikai helyettesítések, a neoegzisztencialista film, a *Pitanja* (Kérdések) folyóirat és Zvonko Maković, Borben Vladović, Slavko Jendričko, Milorad Stojević nevei fémjelzik a különbséghez való jog poézisét;

4. *szöveg és lelemény* (1972/73/74–1980/81), felbukkan a hobó alakja, a videoklip-szerű képzelet, a fehérmágiát idéző misztikum, „a konkrétához közelítő és a félabsztrakt leleményesség”, vezető mágusok: Milko Valent, Branko Maleš, Dražen Mazur, Sead Begović, Jagoda Zamoda;

5. *a Quorum költészeti öntudata* (1980/81–1991), a horvát posztmodern intézményszerűsége és afirmációja a *Quorum* folyóirat összművészeti koncepcióján keresztül. A már említett *Magánszférák reinkarnációja* válogatás erről a korszakról referál, „a punk, a r'n'r, a blues'n'boogie, a dark, a noise és a crossover, Fassbinder és Wenders – ugyan nem mindannyiuknál, de *teljes erőből* megjelenik”. A legtermékenyebb fejezete ez a posztmodern költészet fejlődéstörténetének, nem véletlen, hogy a kötetben is ez a szakasz dominál. Az új elit tagjai: Branko Čegec, Anka Žagar, Krešimir Bagić, Miroslav Mićanović, Simo Mraović, Delimir Resički, Maja Gjerek, Zorica Radaković, Sibila Petlevski, Sanja Pilić;

6. *a '90-es évek*: Ivan Herceg, Kornelija Pandžić, Tvrtko Vukotić, Marijana Radmilović, Tatjana Gromača, Lana Derkač. A történelem (amely a XX. században mindenképpen önmagát ismétli) gyökeresen átformálta a horvát irodalom körülmény- és viszonyrendszerét, a műzsák vérbe fagyta, és – Branko Čegec szavaival élve – a befogadói küszöb az óvóhelyek szintjére zuhant, majd a háború utáni fejlődéstörténetben merőben új stratégiai helyzetre kellett a lírának reflektálnia. Azóta a kihívások csak sokasodnak és burjánzanak.

A *melankólia krónikája* jól szerkesztett, hiteles irodalomtörténeti háttérrel és a megszokottnál részletesebb és szellemesebb életrajzi jegyzetekkel ellátott (ez szintén Goran Rem érdeme) panorámáját nyújtja a horvát líra egyik terjedelmes, még napjainkban is zajló és virulens korszakának. A kötetet éppen az aktualitása teszi különösen értékesé, mivel egy ilyen antológia hiányában a magyar irodalmár és/vagy olvasó az esélytelenek nyugalmával lebeghetne tovább az ismeretlenség légüres terében.

Míg Rem a posztmodern líra korszakai mentén kronologikusan haladt egészen napjainkig, a kispróza-antológiát szerkesztő Helena Sablić Tomić eleve másféle koncepciót követett az *És a Dráva csak folyt* összeállításánál. Noha az időrendiséget ő is rendező elvnek vallja (a válogatás az 1968 és 2004 között megjelent rövidtörténetekből szemezget), a kiindulási pont itt a szerkesztő szülőföldje – régiója: Szlavónia. Ha esetleg a szentimentális részrehajlás gyanúja merülne fel, érdemes a kulturális identitás nem csak Szlavóniában érvényes problémakörét végiggondolni. A kötet egyértelmű választ ad a kulturális identitást boncolgató örök érvényű kérdésre, és azt nem az adott terület földrajzi elhelyezkedé-

sének technikai mivoltával, hanem a földrajzi határokon átívelő kulturális tér létezésével és kölcsönhatásaival (Észak-Bosznia, Vajdaság és Baranya) magyarázza. A kulturális tér fogalmát az előszóban Sablić Tomić kommunikációs rendszerként értelmezi, amelyen keresztül a válogatásban szereplő szerzők „saját szlavóniai életükről, társadalmi-kulturális szocializációjukról és kapcsolatrendszereikről, valamint az ezekhez tartozó ideológiák belső történelmi feltételeiről és viszonyairól”⁵ vallanak. Mivel ehhez a kulturális térhez Magyarország, szűkebben Baranya is hozzátartozik, a szerkesztő joggal remélheti, hogy a kötet közép-európai kontextushoz illeszkedő rövidprózáiban a magyar olvasó is talál azonosulási pontokat.

Sablić Tomić a rövidtörténettel kapcsolatban frappánsan indokolja meg a válogatás műfaji kritériumának legitimitását: „pontosan ez a horvát irodalom egyik olyan ritka területe, amelyen keresztül talán a legjobban megsejthető és megérezhető egy behatárolt időszak szenzibilitása (ezalatt mindenekelőtt a rövidtörténeteknek a valóság és a szerző irányában mutakozó nyitottságára gondolok).”⁶ A definícióként is helytálló megfogalmazás háttérben az irodalomtörténész pontossága rejtőzik, Sablić Tomić kiváló monográfiában foglalta össze a horvát kortárs kispróza sajátosságait, így ami Goran Rem kapcsán már kifejtésre került, érvényes az *És a Dráva csak folyt* antológiára is: a téma és a műfaj a megfelelő személy kezébe jutott. Mindezt figyelembe véve, a kötet szenzációértéke, ha lehet, még hangsúlyosabb, mint *A melankólia krónikája* esetében, ugyanis horvát kortárs kisprózával a magyar olvasóközönség, leszámítva két-három fehér hollót (Robert Perišić, Miljenko Jergović, Zoran Ferić és Edo Popović rövidtörténeteit), nem találkozhatott.

A válogatásban harminc szerző egy-egy írása kapott helyet. Habár az *És a Dráva csak folyt* nem nyújt reprezentatív képet a kortárs kisprózáról Horvátország egészét tekintve, a rövidtörténetek színvonala nem hagy kívánnivalót az ország egyéb régióinak irodalmához képest, a szerzők jelentős része az „összhorvát” irodalom élvonalához tartozik (pl. Stanko Andrić, Josip Cvenić, Miro Gavran, Zoran Lazić, Pavao Pavličić, Stjepan Tomaš, Julijana Matanović, Miroslav Mićanović). A rövidtörténetekben detektálható „szlavón stilisztika” Sablić Tomić szerint három jellemzőben mutatkozik meg: tematikai síkon a tipikus szlavóniai élethelyzetekben, antropológiai szinten a szlavóniai hagyományokhoz való viszonyulásban, valamint a határ menti népekhez, kiemelten a sokácokhoz kapcsolódó témákban, noha ez utóbbi csak a narráció kiegészítéseként. Külön meg kell említeni a szlavón háborús irodalmat, melynek korpusza 1991 és 1995 között íródott, és érthető módon az akkori Szlavóniában egyeduralkodó volt. A háborús valóság nyomai összetett poétikában, intermediális módszerek segítségével fedezhetők fel (Goran Rem külön monográfiában dolgozta fel a szlavón háborús irodalom négy évét). A kötetben csupán Mirko Ćurić és Julijana Matanović írásában jelenik meg közvetlenül a háború.

A két igényes külsejű és kiválóan szerkesztett antológia pontos keresztmetszetet vázol fel a horvát posztmodern irodalomról. Az eszéki és poznaí egyetem szervezésében 2005-ben többnapos összművészeti fesztiválon mutatták be hatalmas sikerrel a horvát kultúra és irodalom 1990 és 2005 közötti fejlődését *Widzieć Chorwację* (Látni Horvátországot) címmel. A fesztivál koncepcióját Goran Rem dolgozta ki. A magyar olvasók többsége nagy

⁵ Helena Sablić Tomić: *És a Dráva csak folyt – A szlavóniai horvát irodalom rövidtörténeteinek körképe*. In: *És a Dráva csak folyt*, szerk. Helena Sablić Tomić, Jelenkor Alapítvány, Pécs, 2003., 7.

⁶ Ibid. 5., 8.

valószínűséggel már látta Horvátországot, de a két kötet megjelenésével most már alkalom nyílt Horvátország olvasására is.

(*A melankólia krónikája – Posztmodern horvát költők antológiája. Jelenkor Alapítvány, Pécs, 2003.; És a Dráva csak folyt – Szlavóniai horvát rövidprózák. Jelenkor Alapítvány, Pécs, 2005.*)

MARKO ČUDIĆ

Egy élet lírai törmeléke

IBRAHIM HADŽIĆ: EL NEM OLVASOTT ÉS ÚJ VERSEK

A szerb irodalmi közélet íratlan szabályai szerint léteznek, még hozzá nem is kis számban, olyan költők, akiknek a nevét sok helyen nem illik kimondani, azokon a helyeken, amelyeken pedig ki lehetne mondani nevüket, az informálatlan emberek csak értetlenül bámulnak arra a külön figurára, aki ezt vagy azt a nevet kiejtette. Ez azonban nem az apokrif költő nevét kimondó külön figurára vonatkozó súlyos pszichiátriai diagnózist jelenti, hanem épp fordítva, azoknak az embereknek a mentális eltorzultságára utal, akik a mindenkor szerb irodalom kánonteremtői, és akik valójában a szerb bölcsész tudományi karok nemzeti tanszékein már majd egy évszázada, tisztelet a kivételnek, kiírthatatlanul hemzsegek, akár valami kártékony kultúrférgek. Úgy tűnik, hogy a szerb irodalmi kánon mindenkor megteremtőjének először is annak az alapfeltételnek kell megfelelnie, hogy egyáltalán ne legyen semmiféle érzéke az irodalmi értékhez, mint olyanhoz. Ha pedig netán van, akkor súlyos lobotómiai műtétnek kell alávetnie magát, amelyben kioperálják belőle a ritmusérzékét, a hallást, legjobb esetben pedig az elementáris szemantikai egységek és logikai összefüggések megértésének képességét. Miután a lobotómia megtörtént, kezdődhet a megfeszítő szellemi és kemény intézményi munka. Megfeszítő szellemi munka, azért, mert szinte lehetetlen feladattal kell a kritikusnak megbirkóznia: harmadrangú provinciális rímfaragó, de politikailag mindig lojális wannabe költőkarikaturákból kell megteremteni A Nemzeti Bárdot. A kemény intézményi munka pedig abból áll, hogy az igazi költőt lehetőleg minden lehető módon elhallgassunk, elhallgattassunk. És ez sajnos ideológiai divatoktól mentes, időtálló folyamatnak látszik. És az is mindegy, hogy a két tehetségtelenség – a szerzőé és a kritikéé – a pozitivizmus avagy a dekonstrukció védőszentjeként jelenik meg. Elég itt pl. a Vladislav Petković Dis ellen irányuló század eleji Jovan Skerlić féle támadásra utalni, vagy az élete vége felé teljesen mellőzött Vasko Popa esetére emlékeztetni. Kertész Imre szavával élve, az „agresszív dilettantizmus” domináns diskurzusai sok igazi értéket elhomályosítanak. A nemrég elhunyt Miodrag Stanisavljević teljes mértékű kihagyása a kortárs kánonból ezt a feltételezést mintha csak még jobban alátámasztaná. Egyetlen ember vállalkozott csak egy nagyszabású poszthumusz Stanisavljević-kötet kiadására. *Emlékezés Miodrag Stanisavljevićra* címen ugyanis tavalyelőtt megjelent egy Stanisavljević-válogatás egy ugyancsak nagymértékben mellőzött belgrádi költő, Ibrahim Hadžić szerkesztésében.

Maga Hadžić is, nem mint szerkesztő, hanem mint szerző, az igazságtalanul kiszorított költők közé sorolható. Kiszorítottságának több oka is van: montenegrói muzulmán (bosnyák) nemzetiségű, de Belgrádban él, nemzetisége miatt a kilencvenes évek elején felmondtak neki a belgrádi televízióban (a gyermekművelődési műsoroknak volt évekig ki-

váló szerkesztője), eredeti foglalkozása nem irodalmár, hanem művészettörténész, továbbá nem lehet besorolni a profi költők közé sem, hiszen szabadidejét szülővárosában, az észak montenegrói Rožajében tölti, ahol a vadgombákat tanulmányozza, még hozzá nem is akármilyen szinten (két kitűnő, szakmailag is elismert, de széles körben is olvasott gombászati szakkönyvet is publikált), és végül, de nem utolsósorban kirekesztettségének az is oka lehet, hogy nem fér bele sem a manapság aktuális nemzeti-neoepikus, sem a klasszikus nagyok: Branko Miljković, Miodrag Pavlović és Vasko Popa által kirajzolt absztrakt, hermetikus lírai vonulatba. De még a satíra, vagy a Branislav Petrović-féle mindennapi, kocsmai líra magas stilizációja is viszonylag távol áll tőle. Ha már a szerb líra valamely vonulatába mindenképpen be kellene sorolni, akkor talán Ibrahim Hadžićot azokhoz a későmodern érzékenységgű, elégikus lírikusokhoz lehetne társítani, mint amilyen pl. Aleksandar Ristović volt, azzal, hogy Hadžićnál láthatólag hiányzik a szigorú, kimunkált kötött forma, és a vers sokszor a lírai próza műfaja felé tendál, ami azonban nem kisebbíti legújabb kötetének költői értékeit.

A cím jelzésszerűsége itt nem csak sablon. Az *El nem olvasott és új versek* mint egyfajta terminus technicus több összefüggésre is utal egyszerre: elsősorban arra a tényre, hogy az ebben a terjedelmileg kicsi verseskötetben megjelent szövegek keletkezési idejük szerint „vegyes termékek”; az immár komoly életkorba belépett költő (Hadžić 1944-ben született) szinte egész alkotói pályájából találhat itt verset a figyelmes olvasó, kivéve a költő legelső, fiatalkori alkotói fázisát: van egy vers a hetvenes évekből, néhány a nyolcvanas évek második feléből, és még néhány a kilencvenes évekből, majd pedig, természetesen, a legtöbb vers az eddig még meg nem jelent, 2000 utáni költői termésből ered. A versek nem kronológiai sorrendben vannak felosztva. Az *el nem olvasottság* itt tehát nemcsak arra utal, hogy létezett a szerző fiókjában egy bizonyos számú vers, amely eddig még soha sehol nem jelent meg (bár a régebbi versek közül van egynéhány ilyen is), hanem arra a, nem annyira önsajnáló, hanem inkább rezignáltan konstatáló gondolatra, mely szerint még a megjelent versek többsége sem igazán keltett visszhangot, nem lett elolvasva, vagy rosszul lett elolvasva, vagy pedig maga a történelem, az idő, a lerakódott élettapasztalat cáfolta meg őket, és így nem lettek, nem lehettek soha valóban elolvasva. Talán most, egyfajta pályaaösszegzésként, a költő úgy érezte, hogy ennek a néhány versnek (újra)közlése rávilágíthat olyasmire is, amiről az akkori olvasóközönségnek fogalma sem lehetett.

Hadžić három nagyobb egységre (nem vagyok benne biztos, hogy ciklusokról lehetne beszélni az ő esetében) osztotta az anyagot: *Hát ki is vagyok én?* címmel az első egység tíz olyan verset tartalmaz, amely a legkülönbözőbb lírai módokon próbál szembenézni a lírai szubjektumnak (illetve ebben az esetben magának a költőnek) identitásával, származásával, nem kis mértékben ironizálva a létező közhelyszerű narratívákat (mert Hadžićnak, képzeljük csak el, még humorérzéke is van, mer neki lenni; a humorérzék az irodalomban sokszor még ma is halálos bűn, legalábbis az irodalom intézményesített formáiban: lásd egyetem, a bölcsész). A következő egység a *Szétdobált teher* címet viseli, és huszonkét olyan verset tartalmaz, melyet tematikailag nehéz lenne egy fedél alá terelni, ám a domináló érzés, egyrészt az elhagyatottság, másrészt az érett családós ember belgrádi életének fragmentumai, az emberekkel, költőkkel való beszélgetések, városszéli horgászatások, viták, a politikai helyzet változásainak lerakatai, egynéhány érzékeny hiperindividuális lí-

rai megfigyeléssel ötvözve, adja meg ennek az egységnek az alaphangját. És végül a harmadik egység, amely mindössze hat versből áll, az *Etnográfiai feljegyzések* címet viseli, és a legújabb jugoszláv háború lírai-politikai kommentárja, amely épp túl tragikus hangvételében sikerült, úgy tűnik, rosszabbra, mint az előbbi kettőben.

Már az első egység (*Ki is vagyok én*) első versében (*Származás*) a lírai szubjektum hiábavalóan próbálgatja saját törzsi, etnikai származásának a legtávolabbi múltba nyúló szálaiból kibogozni, identifikálni: „Én illír vagyok, talán leszámazottja annak a szerencsétlennek / Akinek gerinccsigolyájából még mindig kilóg a nyíl / A kragujeváci néprajzi múzeumban. Vagy talán trák / Netalántán kelta, / Vagy, persze, Flavius légiójának nyugdíjaztatott / Katonájának leszámazottja (...) Vagy pedig szláv. / Török is, miért ne, de hátha szemita, / De még az is lehet, hogy magyar. / Ki tudná rám fogni, hogy nem vagyok montenegrói? Vagy ó-szoráb? / Majd' három évezredes vagyok, mert erről tanúskodik / Felmenőim temetője / Ahol összes elődöm nyugszik.” A 2004-es keltezésű vers befejezése, minden látszólagos banalitása ellenére, az eredetmítoszok totális demisztifikációjából és az individuális lét ebből következő kiüresedésének és feltöltődésének kettős játékából fakad: „Öreg vagyok és mindenem megvan / És semmim sincs! / Ki vagyok hát én?” Egy másik helyen pedig Hadžić „mérgező lírai képekről” beszél, és ez az alaphang szép lassan kezdi majd beárnyékolni az egész kötet lírai világát. *Századelszelelőben* sorral kezdődő cím nélküli, 1999-ben írott verse már nemcsak a századvégi neurózist diagnosztizálja, hanem individuális szinten az öregedő költő szeretné megtalálni itt a kulcsot saját magával való leszámolására (avagy saját maga művének felszámolására). A sorokban érződő kemény önirónia és a poézisbe vetett hit mindenkori, immár közhellyé fajuló megingását éleszti itt újra. Méghozzá meglepően frissen ható eszközökkel: „Engem már / le fognak tiporni az évek / a vándormadarak és a megtermékenyítés / ösztönei nélkül, / belefutok majd a XXI. Századba / És még csak akkor kezdek el hallgatózni / hogy meghalljam a háromezredik évet. / Ó, lesz e bárki, aki a harmadik millennium végén / Képes lesz elolvasni ezeket a betűket, / Megérteni üzeneteimet, / Mondani néhány vigasztaló szót, / Azt például / Hogy, jó, hogy léteztél, költő, / S e. h.” A *kisfiú* című vers 2000-beli, és látszólag naiv kérdésfelvetése: „Vajon én vagyok-e az a kisfiú”, mely után mindig más és más gyermekkori csínytevésnek az emléke merül fel, az árkádia nosztalgikusságának megidézésével, egyike Hadžić legjobb verseinek. Az első tematikai egységből még a *Jó reggelt, kukac* című vers egyszerű természetességének tömör metaforikussága érdemel egy röpke idézetet: „Időről időre fát hasogatok / És benne, nicsak: egy kukac! / Kettévágom az almát / (Azt, amely a Trójai háborút elindította), / És benne, nicsak: egy kukac! / Számhoz emelem a ma reggel / Szedett gombát / És benne, nicsak: egy kukac! (...) Vajon a kukaccal való találkozás valóban elkerülhetetlen? / Íme, már kúszik a bőröm alatt, / Túl szűk neki ottan, / Ki szeretne menni!”

A második lírai tömbbe (*Szétdobált teher*) besorolt versekben is folytatódik az identitás problémakörének boncolgatása, ezúttal is a nagy, az egyetemes, a lírában minden látszat ellenére is kimeríthetetlennek bizonyuló, és az adekvát eltávolító eszközöket használó költőnél mindig százszázalékosan bejövő témával, az elmúlás-témájával párosítva: „Egy szlovén – germanoszláv. / Aztán egy horvát – ugoroszláv, / Aztán egy szerb – vlahoszláv, / Meg egy Bosnyák – turkoszláv, / Egy makedón – grekoszláv, / És végül egy montenegrói – illirosszláv / Beszélgetnek egy réten a hegyi szem előtt, / A Plavi tó előtt / A ki tudja há-

nyadik balkáni háború utáni / Első irodalmi találkozójukon/ A halál utáni életről.” (*Be-szélgetés a Plavi tónál*, 1999) De persze ez az identitásokkal játszó ironikus kommentár a bevezetőben még nem elég: a versnek csattanója is van. Mindegyik költő elmondja, hogy közben az ő nemzetéből mely nagy költő távozott az élők sorából: a szlovén arról értesíti őket, hogy meghalt Edvard Kocbek, meghalt Antun Šoljan, értesíti őket a horvát, Ivan V. Lalić is távozott az élők sorából, folytatja a szerb, Husein Tahmihdžić sem él már, informálja őket a bosnyák. És Slavko Janevski is elment, mondja nekik a macedón. Nem igaz, kiáltják erre mind az öten hűledezve. „A háború alatt a montenegróiak közül nem halt meg senki, / De a montenegróit ez szégyennel tölté el / S elkiáltá magát: / Meghalt Njegoš! / Na jó, azt tudjuk. / Njegoš? / A tó hullámocskáit nyaldossák a nádast / Az élő halálról beszélnek a költők / Az életről pedig / A Lim folyó salakja fortyogott.” Ebben a témakörben már előjön a politikailag indoktrinált parasztságot sajnáló és azzal ironizáló lírai szubjektum attitűdje. A *nép* című versében (1995) a beszélő, látván egy csomó földművest, akik imádozt vezérük képeivel hadonásznak, retorikai kérdést szegez nekik szembesítésül: „De hogyan fogja őket a vezér megmenteni a kukacoktól, / Hogyan a madaraktól, / Hogyan a gaztól és a gombáktól? / Talán majd őt is kinevezik / A szántóföldek védelmezőjének, / Mint ahogy az ó-egyiptomiaknak / Ott volt Ninkilima istennőjük?” Ebbe a lírai tömbbe, mint arról már említés esett, az érett férfikor belgrádi, tehát nagyvárosi (ami egy hegyi faluból érkező fiatalember számára nem jelentéktelen tényező), mindennapi élményanyagába beépül egy-két megrázó, felejthetetlen, mások számára talán teljesen észrevehetetlen esemény, megfigyelés is. A *tejüveg mögött* című békeidőkbeli (1986) versében arról ír, hogy a városba bejövet, minden nap el kellett mennie a vágóhíd mellett. Tudta, érezte, látta, mi történik bent, egyszer, mégis, egy olyan konkrétumot látott, ami egy életre megrázza: „Egyszer pedig láttam, ahogy egy erős / Tökös fiatal bikának / Nagy kést szúrtak a szarva közé. / Az állat megtántorodott, / Az ablakhoz szaladt / És a vér befröcskölte az üveget / Amelyet aztán már soha senki sem tisztított meg. / Továbbra is mindennap arra jártam. / Továbbra is elfojtott hangok hallatszottak, / De az a kép már soha többé nem hagyta el / A vágóhidat.” Ez a fajta békebeli érzékenység aztán, tizenöt évvel később szinte a költői élményanyag külső, történelmi dialektikájának íratlan szabályai szerint, a poszt-háborús, privatizációs, az amerikai liberális kapitalizmus legvadabb mintája szerint demokratizálódó szerb társadalomban hajléktalanná vált kiváló költőtárs és barát siralmas sorsára reflektál *Miért turkál a barátom a szemetesekukákban* című versében. A szerencsétlen sorsra jutott költőtársat mint a „tranzíció vesztesét” a neofeudalista társadalom szalonképes, szellemtelen és jellemtelen bábuival kontrasztálja: „Te pedig közben rejtett fullánkú veresszakokon gondolkodsz / Amelyeket nagylelkűen odaadsz majd / A szalonképes pazarlóknak és győzteseknek.” Még két fontos tematikai-poétikai gócpontját lehetne kijelölni a kötet eme legterjedelmesebb részének, amely főleg a legújabb verseket jellemzi: az egyik az autopoétikai, a versek önreflektáltsága, amely legfőképpen a *Hogyan kezdjem el a verset?* (2006) című versben jut kifejezésre: „Hogyan kezdjem el a verset / Bár milleniumos tapasztalatom van, / Egyidős vagyok a hegy kövével”, a másik pedig az intertextualitás, az irodalmi példaképekhez való viszony tisztázása: Ibrahim Hadžić ugyanis fordította Jozsif Brodskijt, és megpróbálja őt bevinni egy rövid négysorosába *Hogyan értelmezzem Brodskij metaforáját* (2006): „Az ablakban kereszt / Két szárnyból

és négy üvegből. / A mögött az ablak mögött ki imádkozik Istenhez? / Kérdi saját magától Ibrahim.”

Az utolsó, legkisebb verstömb (*Etnográfiai feljegyzések*), valamivel gyengébb, ugyanakkor dialektális, jövevényszavas nyelvi jellegzetességei miatt (észak-montenegrói tájnyelv, török kölcsönzések stb.) nehezen fordítható, illetve hát szinte teljes mértékben lefordíthatatlan verseket tartalmaz. Teljes mértékben nevezhető „lingvisztikainak” az a hosszúvers, amely *És azok a montenegróiak* (2006) címen olyan mindennapi kifejezéseket használ, amelyek közül szinte egy sem szerb eredetű, hanem főleg török. Török szavak nélkül rengeteg reáliát nemhogy megnevezni, de elképzelni sem tudnánk, állítja a költő. A nyelvi relativizmus hipotézise itt elementáris erővel tör be Hadžić lírájába, majdnem olyan hatékonyan, mint, persze egészen más kontextusban, pl. Oravecz Imrénél *A hopik könyvében*. Az etnografikus tradícióra látszik rájátszani *A kimondhatatlan nevű* című hosszúvers (2005), amely a népi tabuval, az ördög nevével játszik, kimutatva annak mindenféle manifestációját, főleg a háború (a legutóbbi jugoszláviai háború) helyi ördögei, úgymond ördögi genius loci-jainak arcait, fellelhetőségét (Dubrovnik ördöge, Szarajevó ördöge, Srebrenica ördöge, a Krajina népiártás ördöge, stb.). *A polgárháború hősei* (1997) című vers azzal a mítosszal számol le, hogy egy mocskos polgárháborúnak, amelyben igazi frontvonal és katonai alakulatok összecsapása helyett védtelen civilek mészárlása folyt, egyáltalán lehetnek-e bármilyen hősei. Ezek a versek azonban, egyértelműen pozitív etikai mondanivalójuk ellenére sem tűnnek annyira erőteljeseknek, kidolgozottaknak, mint az előbbi két lírai halmazban találhatók. Talán fárasztó hosszúságuk, poémaszerűségük is teszi ezt. Mert egy hosszabb versben, paradox módon, jobban meglátszik a szabadversszerűség (rossz értelemben), a ritmushiány (még ha mégoly szándékolt is), és ez nem teszi az ilyen alkotást elég revelatívvá.

A nem annyira sikeres befejezés ellenére, Ibrahim Hadžićnak mégis sikerült összehozni egy izgalmas, szép összegzést eddigi verseiből, betekintést nyújtani érzékeny, több forrásból táplálkozó lírai laboratóriumának rejtett zugaiba, ami még jobban megerősíti a költő polgárháború utáni rehabilitálását, és azt a tényt, hogy Isidora Sekulić, Milan Rakić és Ćamil Sijarić-díjakat kapott viszonylag gyors egymásutánban. Szép lenne, ha a szerb kritika még jó pár hasonló költőt tudna rehabilitálni.

(Ibrahim Hadžić: *Nepročitane i nove pesme, Prosveta, Beograd, 2006*)

PÁTROVICS PÉTER

Silva rerum slavicarum

EGY ÚJ SZLAVISZTIKAI KÖNYVSOROZATRÓL

Silva rerum slavicarum, ami magyarul annyit tesz: a szláv dolgok erdeje. – Aligha lehet megfelelőbb kifejezést találni annak a sokszínűségnek az érzékeltetésére, amely az ELTE Szláv Filológiai Tanszékének gondozásában 2004-től folyamatosan, egyre újabb és újabb kötetekkel gyarapodó (már a 14.-nél tartunk!) szlavisztikai könyvsorozatot jellemzi. A latin *silva* azonban nemcsak 'erdőt' jelent, de jelent 'bőséget', 'sokaságot' is. S valóban: a szakkönyveket, monográfiákat és tanulmánygyűjteményeket egyaránt megjelentető sorozat egyes darabjai szerteágazó tartalmi kérdések egész sorát tárják fel és mutatják be: helyet kapnak bennük nemcsak irodalomtörténeti, textológiai és transzlatorikai témák, de nyelvtörténeti, lexikográfiai, nyelvpolitikai, sőt még tudományszervezésről szóló írások is. A kötetek mindegyike külön tematikai csoportba van sorolva: a nyelvészeti témákkal foglalkozó köteteken a *Linguae Slavicae*, míg az irodalmiakkal foglalkozókon a *Litterae Slavicae* felirat áll. A konferenciák anyagát a *Symposia Slavica* felirattal ellátott kötetekben találjuk. Ilyen gazdagságról beszámolni – címszavakban – szinte lehetetlen. A könyvsorozat bemutatását viszont el kell végeznünk, tartalmi üzenetét meg kell fogalmaznunk.

A bemutatandó sorozat nem mindennapi szellemi utazásra hívja az olvasót a szlavisztika erdejébe, ez az út viszont meglehetősen kanyargós és számos elágazása is van. Mindez azonban nem feltétlenül baj, ha felidézünk a böles kalugai tanító, Konsztantyin Ciolkovszkij akadémikus szavait, aki egy alkalommal – amikor túl körülményes előadásmódját kifogásolták – úgy fogalmazott, hogy „a hullámvonal is kanyarog, annak gerince azonban az egyenes, amelynél viszont hosszabb utat jár be, a kérdést tehát széleskörűbben mutatja be”.

De vajon mi alkotja a jelen sorozat „gerincét”, amely köré szerveződik, s amely koncepciójának a lényegét adja? A válasz kézenfekvő, elég csupán futó pillantást vetni a könyvek – egyébként igen ízléses kivitelű – borítójára. Ott alcímként az áll, hogy: *Opera Slavica Budapestinensia* azaz: „budapesti szlavisztikai munkák”. Itt a két kulcsszó mindekképpen a „szlavisztikai” és a „budapesti”. A sorozat arról igyekszik ugyanis átfogó képet nyújtani, hogy milyen eredmények születtek eddig a budapesti szlavisztika berkeiben. Annak azonban, aki arra vállalkozik, hogy a könyvek kijelölte úton elinduljon, megfelelő felkészültséggel is rendelkeznie kell: a szó széles, kniezsai értelmében vett szlavistának kell lennie. Ehhez pedig nem elég, hogy az illető a szláv nyelvek valamelyikében otthonosan mozogjon, ehhez az is kell, hogy olvasni tudjon valamennyi élő szláv nyelven. De ne feledkezzünk meg a németről sem, amelyet a szlavisták maguk között tréfásan „a legfontosabb szláv nyelvként” aposztrofálnak. – Nem többet, nem kevesebbet kívánt egy szlavistától egykoron Kniezsa István, az ELTE Szlavisztikai Tanszékének legendás hírű, tudós

professzora. E rövid bevezető után adódik azonban a megkerülhetetlen kérdés: milyen sorrendet kövessünk a kötetek bemutatásakor, melyik kötetel kezdjük az ismertetést?

Mivel a sorozat egyes darabjai döntően két évszám: 2004 és 2007 köré „csoportosulnak”, tartalmi szempontból azonban – mint fentebb ezt már kifejtettük – meglehetősen szerteágazóak, a legkézenfekvőbbnek talán valamiféle laza időrendi sorrend tűnik, (lévén, hogy ugyanabban az évben egyszerre több kötet is megjelent). Kezdjük most a sorozat egyik 2004-es darabjával. Nyomárkay István akadémikus professzor *Nyelveink múltja és jelene* című tanulmánygyűjteményével. Miért éppen ezzel? Több okból is. Egyrészt azért, mert szeretnénk az olvasó figyelmét felhívni arra, hogy ebben és a hozzá hasonló tudományos kiadványokban, kiadványsorozatokban számos, nemcsak eminenter szlavistákat érdeklő tanulmány olvasható, miként – hogy csak egyetlen példát említsünk – a kis nyelvek sorsának az európai csatlakozás kontextusában történő bemutatása, az ezzel kapcsolatos kérdések elemzése Nyomárkay professzor írásában. Másrészt, úgy véljük, általában is érdemes nagyobb figyelmet fordítani a csak látszólag bennfentes, egy-egy diszciplína kutatóinak szóló nevesebb hazai és külföldi kiadványokra, szakfolyóiratokra (l. *Magyar Nyelv*, *Magyar Nyelvtör*, *Studia Slavica*, *Wiener Slawistischer Almanach*, *Wiener Slawistisches Jahrbuch*), melyekben e kötet cikkei eredetileg megjelentek. Leginkább talán azért kíváncsi ez, mert az igazi újdonságok, az igazi „szenczácók” ezekben lelhetők fel, nem a standard kézikönyvekben, kivált pedig nem a népszerűsítő irodalom olykor nagyon is kritizálható/kritizálható termékeiben. A kötetben, mely három: német, magyar és horvát nyelven íródott, összesen 15 tanulmány található. Ezek olyan érdekes kérdéseket járnak körül, mint például a szerbhorvát nyelvkérdés, a német tükröfordítások problémája a horvátban és a magyarban, vagy a nyelvhasználat udvariassági stratégiái. Nyomárkay professzor kötetére véleményünk szerint nemcsak a szűkebb értelemben vett szlavisták, sőt nemcsak a nyelvészek számára lehet fontos, de a közép-európai térség irodalma, kultúrhistoriája iránt érdeklődők számára is. A sorozat következő darabja, amely a *Kis szláv lexikográfia* címet viseli, Nyomárkay István és Víg István szerkesztésében jelent meg 2004-ben. Ez a mű – amely az egyes szláv nyelvek szótáriradalmáról nyújt átfogó képet – már inkább kimondottan a lexikográfiai kérdések iránt érdeklődő szlavistáknak szól. Hangsúlyozni kell azonban azt is, hogy a szótárírás történetének ismerete hozzátartozik az általános szlavisztikai ismeretek köréhez, s több szláv nyelv régi szótárai a nyelvi kölcsönhatások tanulmányozásának is nélkülözhetetlen eszközei. A kötetben szereplő tanulmányok más-más szerzőktől származnak ugyan, de azonos elvek szerint épülnek fel: valamennyi tanulmányban fontos szerephez jut az adott nyelv szótárainak története, a legkorábbi időktől kezdve a standardizációig. A kötet bevezetőjéből arról is értesülünk, hogy a szerkesztők tervezik egy részletes bibliográfia megjelentetését is, amely az egyes szláv nyelvek nyomtatásban megjelent szótárait és a rájuk vonatkozó legfontosabb tanulmányokat tartalmazná.

A 2004-es évnél maradván még három kötettről kell szólnunk. Kettő közülük a *Litterae Slavicae* alcímmel ellátott csoportba tartozik, tehát irodalmi tárgyú munkákról van szó. A harmadik a *Linguae Slavicae* cím alá került, ez tehát nyilvánvalóan nyelvészeti munka.

Elsőként is Lukács István kötetéről, amely a *Térközők* címet viseli: horvát–magyar irodalomtörténeti tanulmányok sorát találjuk benne három részre osztva. Az első részben összehasonlító irodalomtörténeti dolgozatok kaptak helyet. Többek között olyan költők-

ről-írókról olvashatunk itt, mint a költészettől később végképp a politika felé fordult horvát bán, Ivan Mažuranić, aki a kötet második részében (I. *Filológiai feljegyzések a közös múltról*) is szerepel, mint A' Horvátok a' Magyaroknak című, 1848-ban keletkezett politikai röpirat szerzője és valószínűsíthető fordítója, továbbá az idehaza is szélesebb körben ismert Miroslav Krleža. Krleža munkásságához a kötet három tanulmánya kapcsolódik: *Miroslav Krleža ismeretlen árnyai*, *A van és a nincsen genealógiájához*. *Adalékok Miroslav Krleža istenes verseinek értelmezéséhez*, *Antroponímiai észrevételek Ivan Cankar és Miroslav Krleža novellahősei kapcsán*.

A második rész olyan – legfőképp irodalomtörténész-kroatistáknak szánt – „csemegéket” is tartogat, mint egy Csíksomlyóban fellelt Mária-síralom nagy filológiai műgonddal elvégzett (és nem kis meglepetésre is okot adó) elemzése, vagy az Adyval méltán rokonított horvát költő-esszéista Antun Gustav Matoš magyarságképe. A harmadik rész, amely igen találóan a *Két portré egy korszak* címet kapta, két horvát költőről: Silvije Strahimir Kranjčevićről és Janko Polić Kamovról rajzol képet, valamint a horvát szecessziónak mint a századforduló egyik horvát irodalmi stílusirányzatának elfogadása mellett érvel.

A következő kötet, melynek címe *Az emberiségkölteménytől a trükkregényig* Milosevits Péter tollából való. Leginkább az angol *sundries* kifejezés illik rá, ami magyarul „különféle cikkeket”, „vegyes tételeket” jelent. A kötetben ugyanis a legkülönbélebb (döntően azért szerb, horvát és magyar) témájú tanulmányok, kritikák és recenziók közül válogathat kedvére az olvasó. A színes kínálatban éppúgy találhatók rövidebb ismertetések/recenziók, mint hosszabb lélegzetvételű, fajsúlyos darabok. Ez utóbbiak mindegyike a szerző imponáló olvasottságáról tanúskodik, arról, hogy mennyire „otthon van” az adott témában. Legyen szó akár a fentebb már említett Silvije S. Kranjčević és Vajda János költészetének kapcsolatáról, vagy a horvát „farmernadrágos” prózáról, akár a XX. századi szerb írók magyarságképéről, vagy Jancsó Miklós filmjeiről. És akkor még nem is beszéltünk a kötet címében szereplő *trükkregény* szóról, amely Milosevits Péter saját találmánya, s amelynek jelentését ő maga fejti ki egy szellemes tanulmányában.

Megtörve a 2004-ben kiadott kötetek sorát, de Milosevits Péternél maradvá: a következő, tőle származó, szerb nyelven íródott kötet immár 2007-es kiadású és az *Od deseterca do hiperteksta* (A tíz szótagú verssortól a hiperszövegig) címet viseli. Úgy tűnik, a szerző kedveli a „... -tól ... -ig” típusú címeket, aminek az lehet az oka, hogy az ilyen címek tudják csak igazán jól összefoglalni a hasonló, változatos témák sokaságát felvonultató tanulmányköteteket. Témákban pedig valóban nincs hiány, s bár található néhány átfedés az előbb tárgyalt magyar nyelvű kötettel (pl. *Biblia, trükkregény, hiperszöveg – Biblija, trik-roman, hipertekst*) az *Od deseterca do hiperteksta* sok újat is hoz: találunk kisebb írásokat Goethéről, Kazinczyról, Tolsztojról, Vitkovics Mihályról, Dosztojevszkijről, Ionescuról, Beckettől, Dürenmattról, Weöres Sándorról, rövid összevető tanulmányt Antun Šoljan és Esterházy Péter írói habitusáról, kiváltképp Šoljan *Luka* és Esterházy *Termelési regény* című műve alapján. S persze az előbbi írókról is „kiderül” egy-két kevésbé ismert információ. Kazinczyról például azt tudjuk meg, hogy nemcsak nyelvújítóként, de fordítóként is maradandót alkotott. Többek között Shakespeare, Molière, Goethe, Lessing műveit fordította magyarra, de a délszláv irodalom olyan fontos népi balladájának, mint a *Hasanaginica*-nak is ő a fordítója (*Ferenc Kazinci, Kosmopolit*).

A sorozat harmadik, 2004-ben megjelent darabjának *Dynamika jazyka Slovákov v Maďarsku* a címe. Ez Zsilák Mária szlovák nyelvű tanulmánykötete. A benne szereplő írások három külön fejezetet alkotnak. Az elsőben a magyarországi szlovák nyelvjárások egyes sajátosságait elemző tanulmányok kaptak helyet, a második a magyarországi szlovákok nyelvéről szól különféle szempontok alapján, míg végül a harmadik a magyarországi szlovák nyelv sorsának XXI. század eleji alakulását tárgyalja. A legérdekesebb anyaggal – amely nemcsak a szlovakisták, de a szlovákul tudó/olvasó értelmiség érdeklődésére is számot tarthat – a második fejezet szolgál, ahol többek között a magyarországi szlovákok kétnyelvűségéről, Závada Pál regényalakjainak neveiről, vagy a magyarországi szlovákok nyelvi világtképéről olvashatunk.

Az eddig ismertetett kötetek sorában több szempontból is kakuktktojásnak számít Stepanović Predrag könyve, és nem csupán az évszám miatt. A 2005-ben megjelent munka az eddigi művektől eltérően ugyanis nem egymáshoz lazán vagy szorosabban kapcsolódó írások gyűjteménye, hanem monográfia. *A régi szerb irodalom története* a szerb nép és nyelv történetének rövid áttekintésével indít, hogy aztán egészen a felvilágosodás koráig tárja elénk a szerb irodalom meghatározó korszakait. Hat pontba szedve találjuk a szerb népköltészet leírását, míg a középkori irodalom bemutatása nyolc pontban tárgyalva valósul meg. A török hódoltság korabeli irodalmi élet bemutatása, és a szerb irodalom továbbélésének rövid összefoglalása után kezdődik a szerb irodalom megújulásáról szóló fejezet. Ebben – csaknem húszoldalny terjedelemben – a magyarországi szerb barokk irodalomról is olvashatunk. A délszláv nyelvek irodalmának és kultúrájának bemutatása a magyarországi szlavisztikában egyre markánsabban képviselteti magát. Gondoljunk csak arra, hogy még 1964-ben jelent meg Sulán Béla szerkesztésében *Szláv népek és nyelvek* címen egy olyan kompendium, amely vázlatosan bár, de kitért a déli szláv népek irodalmára is. Az azóta eltelt években persze több, déli szláv témával foglalkozó tanulmány/munka is napvilágot látott (ilyen pl. Hadrovics László *Vallás, egyház, nemzettudat* című, 1991-ben magyar nyelven is kiadott, egészen kiváló műve). Most azonban – viszonylag rövid idő alatt – két igen komoly mű is megjelent e tárgyban: az egyik a Lőkös István tollából való horvát irodalomtörténet, a másik Milosevits Péter szerb irodalomtörténete. Mindkét kötet a Nemzeti Tankönyvkiadó gondozásában jelent meg, az első 1996-ban, a második két évre rá: 1998-ban. Bizton állítható, hogy Stepanović Predrag ezt a sort 2005-ben egy újabb nívós monográfiával gazdagította.

S most essék szó azokról a 2007-ben megjelent kötetekről is, amelyekről még nem írtunk. Ezek közül egy tanulmánykötet, a többi három konferenciák anyagát adja közre, tehát a *Symposia Slavica* csoporthoz tartozik. A *Magyarország panaszától Szlávia panaszáig* című kötetben többnyire szlovakisztikai tárgyú, magyar nyelven íródott irodalmi tanulmányokat találunk Kiss Szemán Róbert tollából. A szerző irodalomtörténész, a szlovakisztika és a bohemisztika jeles hazai kutatója. Fő területe a szlovák, a cseh és a magyar irodalom a XIX. századtól napjainkig, valamint ezen irodalmaknak egymással és az európai irodalommal való kapcsolata. Kiss Szemán Róbert írásaival gyakran találkozunk a hazai és nemzetközi szlavisztikai és irodalmi folyóiratokban. A már eddig megjelent írások közül nyújt át egy reprezentatív válogatást a szerző. Találhatók ebben a válogatásban egy alkotóhoz kapcsolódó tanulmányok (ilyenek pl. a Ján Kollárhoz köthető írások, komparatistikai dolgozatok (*Az emberiségköltemények és -drámák néhány közép-európai válto-*

zata és azok gondolati rendszerei, Jellegzetes lírai szerepek a nyugat- és közép-európai szimbolizmusban – Baudelaire, Ady és Krasko), s van azután olyan is, amely egy műfaj (pl. a családrege) sorsát követi nyomon egy adott korszakban (*A családrege a két világháború közötti magyar irodalomban* – Tormay, Hatvany, Babits, Márai és Lesznay). Kiss Szemán tanulmánykötetének külön pozitívuma, hogy a benne publikált tanulmányok angol nyelvű rezüméit is közli, így azok számára is ad némi információt, akik angolul igen, de magyarul nem, vagy csak kevésbé értenek. S hogy mit is jelent a beszédes cím? Annyit elárulhatunk, hogy Ján Kollár, a szlovák születésű, és szlovák elemeket tartalmazó, ócseh nyelven verselő szlovák költő *Slávy dcera* (Szlávság leánya) című főművének előénekéről van szó. Pontosabban annak egyik fontos motívumáról, a kesergő-panaszkodó női alakról, amely számos rokon vonást mutat a régi irodalom *Querela Hungariae*-nek vagy *Querela Pannoniae*-nek (Magyarország/Pannónia panaszának) nevezett alakjával. A kötet címadó tanulmánya nem kevesebbre vállalkozik, mint arra, hogy fejtsse és megnyugtatóan tisztázza a „Szlávia panasz” és a „Magyarország panasz” toposzok közötti meglehetősen szövevényes kultur- és irodalomtörténeti viszonyt.

A szlovakisztikához, illetve a bohemisztikához köthető a sorozat további két 2007-ben kiadott kötete. Az *Aktuálne problémy slovakistiky* (A szlovakisztika aktuális problémái) című kötet Zsilák Mária szerkesztésében jelent meg és az Országos Szlovák Önkormányzat, valamint a Budapesti Szlovák Intézet támogatásával 2004. október 18–19. között rendezett nemzetközi tudományos konferencia anyagát adja közre. A kizárólag szlovák nyelvű tanulmányok közül több is foglalkozik a két-, illetve többnyelvűség kérdésével, valamint annak egyes aspektusaival, de akadnak tudománytörténeti tárgyú cikkek is. Ez utóbbiak közé tartozik Kriššáková-Dudášová Júlia *Ján Stanislav (1904–1977) a Ľudovít Novák (1908–1992)* (126–144) és Zsilák Mária *Ján Stanislav a István Knieszsa (145–156)* című írása. A kötet első cikke, amely a *Slovakistika na Katedre Slavistiky Budapeštianskej Univerzity* (Szlovakisztika a Budapesti Egyetem Szláv Tanszékén) Gyivicsán Anna tollából való.

Hasonlóan a magyarországi bohemisztika és a cseh szak ötven évét bemutató írással kezdődik *A cseh szak ötven éve (1955–2005)* című kötet is. A kötetben cseh és magyar nyelven is megtalálható tudománytörténeti áttekintés szerzője, Heé Veronika maga is hosszú idő óta a cseh szak oktatója. Ebben a kötetben – az előzőhöz hasonlóan – szintén egy konferencia, a cseh szak fennállásának 50. évfordulója alkalmából 2005. november 14–15. között megtartott ünnepi konferencia anyagát találjuk. A témák itt is változatosak voltak, ennek megfelelően a kötetbe is különféle problémákkal foglalkozó írások kerültek: találunk olyan írásokat, melyeknek tárgya a cseh nyelv vagy a cseh nyelvészet, de olyanokat is, melyek irodalmi és/vagy kultúrtörténeti vonatkozásúak. A kultúrtörténeti témák közül természetesen (?) – és mennyire jó, hogy így van! – nem marad ki a kortárs filmművészet sem (I. G. Kovács László *Értékkörzés és megújulás*). A nyelvészeti és az irodalmi-kultúrtörténeti munkák előtt persze helyet kapnak a kötetben olyan írások is, amelyek a cseh nyelv, a bohemisztika oktatásának történetéről számolnak be más, külhoni egyetemeken (Bécsi Egyetem, Kijevi Egyetem.) Megkönnyítve a kötet tanulmányairól való tájékozódást, a cseh nyelvű cikkek végén magyar, a magyar nyelvűek végén cseh nyelvű rövid rezümét közölnek a szerzők.

S végül következze a harmadik, konferenciaanyagot közreadó kötet, amely *A bulgarisztika ma. Eredmények és távlatok* címet viseli. A szerkesztő – Dudás Mária – szándéka

szerint a kötet hasznos segédeszköz lesz mind a bolgár szakos hallgatók, mind pedig a szláv szakos doktoranduszok számára, de ezen túlmenően szélesebb körben is fel tudja majd kelteni az érdeklődést a bulgarisztika iránt. Erre meg is van minden esélye, mert a nyelvtudomány, az irodalomtudomány és a – magyarországi nemzetiségek nyelvének-kultúrájának kutatásához oly szorosan kapcsolódó – folklorisztika témaköréből csupa érdekes tanulmányt tartalmaz. Esik benne szó – hogy a sok írásból csak néhányat emeljünk ki – a szláv nyelvekben oly fontos szereppel bíró igeaspektus kategóriájáról, a bolgár informatikai terminológiában előforduló angol jövevényszavakról, a bolgár megszólító eset, a „vocativus” használatáról, a szerb és a bolgár posztmodern prózáról, a bolgár-szláv pogány hitvilágról. Ezek valóban olyan témák, amelyek más (és nemcsak szláv) nyelvek/kultúrák iránt érdeklődők figyelmét és felkelthetik. Ez lehet talán az a megállapítás, amely jellemző az egész itt bemutatott sorozatra.

Nyilvánvaló, hogy egy-egy téma, egy-egy kötet anyaga szerteágazó, de mégis egymáshoz kapcsolódó problémák egész sorát tárja fel, bontja ki, hol tömören-vázlatosan, hol éppen ellenkezőleg: a témák tágulását, egészen egymásba csapó bővülését minuciózus elemzéssel illusztrálva, az apóriákra is koncentrálni, kihíva akár az ellentmondást is, vagy továbbgondolásra serkentve, annak anyagot kínálva. Kiemelni ebből a dús anyagból bármit is talán igazságtalanság volt az összes többivel szemben, mégis megtettük ezt azért, hogy érzékeltesük azt az összetettséget, sokszínűséget és gazdagságot, ami a mai szlavisztikai kutatásokra jellemző. Tettük ezt bízva abban, hogy a folyamatosan megjelenő kötetek hűen tükrözik a kutatások továbbvitelére, a továbbmunkálkodásra való töretlen szándékot is, hisz szinte soha, egyik témában sem az „utolsó szót” mondták ki a szerzők, hanem egy hosszabb kutatás/munkálkodás jelen fázisáról számoltak be, nyújtottak összegző képet. A sorozat soron következő, megjelenés előtt álló darabja Nyomárkay István *Rövid horvát és szerb nyelvtörténete*.

(*Opera Slavica Budapestinensia. ELTE BTK, Szláv Filológiai Tanszék, Budapest. Sorozatszerkesztő: Lukács István*)

Szerzőinkről

Krešimir Bagić: 1962-ben született Gradištében (Županja). Zágrábban végzett kroatistikát és lingvisztikát, jelenleg az ottani Bölcsészettudományi Kar Kroatisztikai Intézetének vezetője. Költeményeket, esszéket, irodalmi kritikákat, elméleti szövegeket publikál. Műveit több nyelvre lefordították.

MAGYARUL: *Magánszférák reinkarnációja* (2002), *A melankólia krónikája* (2003)

Branko Ćegec: 1957-ben Kraljevi Vrhben született. Jugoszlavisztika és kroatisztika szakot végzett Zágrábban. Versek, kritikák, esszék és prózai szövegek szerzője, kiváló műfordító. A legjelentősebb horvát irodalmi folyóiratok szerkesztője és a Horvát Köztársaság Kulturális Minisztériumának vezető munkatársa volt. Jelenleg a *Tema* című folyóirat főszerkesztője és saját könyvkiadóját (Meandar) irányítja. Számos irodalmi díj kitüntetettje, műveit több mint tíz nyelvre fordították.

MAGYARUL: *Magánszférák reinkarnációja* (2002), *A melankólia krónikája* (2003)

Vojislav Despotov: 1950-ben született Nagybecskerekén (Zrenjanin) és 2000-ben halt meg Belgrádban. A belgrádi egyetemen többek között irodalomelmélet és német szakot végzett. Költeményeket, prózát, esszéket, tanulmányokat írt, műfordítóként tevékenykedett és vizuális művészetekkel, grafikai dizájnnal is foglalkozott. Több irodalmi díj birtokosa, műveit számos nyelvre lefordították.

KÖTETEI MAGYARUL: *Európa No2* (2003), *Tíz deka lélek* (2007)

Danijel Dragojević: 1938-ban született Vela Lukán. Művészettörténetet hallgatott Zágrábban. A Horvát Rádió szerkesztője. Költő, prózaíró, esszéista és képzőművészeti kritikus. Munkássága különleges helyet érdemel a horvát költészeti posztmodernben, és igen jelentős hatással volt az ún. *szemantikai konkretizmus* költőire.

MAGYARUL: *A melankólia krónikája* (2003)

Senko Karuza: 1957-ben született Splitben. Gyermekkorát Vis szigetén töltötte. Tanulmányait Visben, Splitben és Zágrábban folytatta, itt az egyetem filozófia szakára járt. Prózáival, verseivel jelentős folyóiratokban és antológiákban szerepelt. Műveit több nyelvre lefordították. Nevéhez fűződik a kis és távoli szigetek túlélés alternatív módozatainak kutatására szakosodott Mobil Multimédia Központ létrehozása.

LEGUTÓBB MAGYARUL: Fosszília, 2003/3-4.

Danilo Kiš: 1935-ben született Szabadkán és 1989-ben halt meg Párizsban. Költő, prózaíró, esszéista, műfordító, lapszerkesztő. Tanulmányait a Belgrádi Egyetemen végezte. A magyar irodalom avatott tolmácsolója, életének jelentős részét Franciaországban töltötte. Műveit számos nyelvre fordították, munkásságát jelentős nemzetközi díjakkal (pl. Grand aigle d'or de la ville de Nice, Premio di Tevere, Preis des Literaturmagazins, Bruno Schulz) ismerték el.

KÖTETEI MAGYARUL: *Manzárd, 44. zsoltár* (1966), *Kert, hamu* (1967), *Korai bánat* (1971), *Fövenyóra* (1974), *Borisz Davidovics síremléke* (1978), *A holtak enciklopédiája* (1986), *Kételyek kora* (1994), *Lant és sebhelyek* (1994), *Anatómiai lecke* (1999)

Mirko Kovač: 1938-ban született a hercegovinai Petrovićiben. Dramaturgiát hallgatott a belgrádi Film- és Színházművészeti akadémián. Több regény, elbeszéléskötet, dráma, filmforgatókönyv és esszégyűjtemény szerzője. 1991-ig Belgrádban alkotott, de a háborús időkben megfenyegették, irodalmi díjainak legtöbbjét megvonták tőle, ezért Horvátországba költözött, műveit pedig kroatizálta. Jelenleg Rovinjban él és dolgozik. Munkásságát jelentős nemzetközi irodalmi kitüntetésekkel (pl. Tchukolsky és Herder-díj) ismerték el. Művei svéd, francia, német, szlovén, spanyol, olasz, holland, lengyel, cseh és szlovák fordításban is olvashatók.

KÖTETEI MAGYARUL: *Európai költésrothadás* (1987), *Bevezetés a másik életbe* (1989), *Égbéli jegyespár* (1990), *Malvina Trifković életrajza* (2000)

Slobodan Novak: 1924-ben született Splitben. Bölcsészkar oklevelet szerzett. Volt korrektor, nyelvi lektor, újságíró, dramaturg és kiadványallatati szerkesztő. Költő, drámaíró, több rádió- és tévéjáték, filmforgatókönyv szerzője. Antun Šoljannal (1932–1993) és Ivan Slamniggal (1930–2001) együtt a múlt század ötvenes éveitől a modern horvát irodalom jeles képviselője. Munkáit számos európai nyelvre lefordították.

KÖTETEI MAGYARUL: *Erős vár* (1961), *Arany, tömjén, mirha* (1968)

Pavao Pavličić: 1946-ban született Vukováron. Elismert prózaíró és irodalomtudós. Tanulmányait Zágrábban végezte, az Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék professzora ugyanitt. Műveit számos nyelvre lefordították.

LEGUTÓBB MAGYARUL: *Tiszatáj*, 2006/június

Goran Rem: 1958-ban született Slavonski Brodban. Költő, esszéista, teoretikus. A *Književna Revija* vezető munkatársa, jelentős antológiák szerkesztője. Műveit több nyelvre lefordították. Jelenleg az Eszéki Egyetem professzora.

MAGYARUL: *Magánszféra reinkarnációja* (2002)

Delimir Rešicki: 1960-ban született Eszéken. Költő, prózaíró, kritikus. Pop és rockzenei írásaival, irodalomkritikai munkáival, esszéivel, költeményeivel, elbeszéléseivel szinte az összes jelentős horvát lapban szerepelt, s közreműködött különböző rádió- és tévéműsorokban. Műveit több mint tíz nyelvre fordították.

KÖTETE MAGYARUL: *Meghalni a pandákkal* (2008)

Tomaž Šalamun: 1941-ben született Zágrábban. A Ljubljana Egyetemen végzett művészettörténetet. Elsősorban költőként tartják számon, korábban képzőművészettel, performance-szal is foglalkozott. A legismertebb szlovén alkotók egyike, több nemzetközi díj kitüntetettje, műveit számos nyelvre lefordították.

KÖTETEI MAGYARUL: *Póker* (1993), *Megrozdáll a szerelem, ha követelik* (2006)

Szajkó István: 1955-ben született Csonoplyán. Festőművész, a Zágrábi Képzőművészeti Akadémián végzett Nikola Reiser osztályában. 1992-től tagja a Magyar Köztársaság Művészeti Alapjának. Több művészeti díj birtokosa, kiállításait, tárlatait olyan művészeti köz-

pontokban rendezték meg, mint Belgrád, Újvidék, Szabadka, Ljubljana, Budapest, München, Amsterdam, Grenoble és más európai városok.

Goran Tribuson: 1948-ban született Bjelovaron. Prózaíró, regényíró, teoretikus. Nemzetközileg elismert alkotó, műveit több nyelvre lefordították. Elbeszéléskötetei, regényei mellett közel tíz jelentős filmforgatókönyv is a nevéhez fűződik. Jelenleg a Zágrábi Művészeti Akadémia tanára.

LEGUTÓBB MAGYARUL: *Tiszatáj*, 2006/június

Miroslav Josić Višnjić: 1946-ban született az észak-bácskai Sztapáron. A Zombori Tanítóképzőben szerzett oklevelet, majd a Belgrádi Egyetem irodalomtudomány tanszakának hallgatója volt. Író, folyóirat- és lapszerkesztő, több elbeszéléskötet, regény, tévédráma szerzője, néhány irodalmi díj kitüntetettje. *Odbrana i propast Bodroga u sedam burnih godišnjih doba* ('Bodrog védelme és pusztulása egymást követő hét viharos évszak alatt') című művéért, amely az 1848/49-es magyar szabadságharc délvidéki eseményeit idézi fel regényes formában, elnyerte az év legjobb regényének kijáró országos NIN-díjat (1990). Írásai számos jugoszláviai és szerbiai antológiában, gyűjteményben, valamint lengyel, francia, angol, magyar, német és holland nyelvű fordításban is olvashatók. Belgrádban él és dolgozik.

Jovan Zivlak: 1947-ben született Nakovon. Újvidéken élő költő, teoretikus, esszéista. Tanulmányait Kikindán és Újvidéken végezte. Korábban a *Polja*, jelenleg a *Zlatna Greda* című folyóirat szerkesztője, a *Svetovi* kiadó vezetője és a Vajdasági Írószövetség elnöke. Számos irodalmi elismerés és díj birtokosa, művei angol, francia, olasz, macedón, szlovák, román nyelven is hozzáférhetők. Az *Új Symposion* 1983-as szétveretése idején azon jeles szerb értelmiségiek közé tartozott, akik nyíltan kiálltak Sziveri János és a meghurcolt szerkesztőség többi tagja mellett.

KÖTETE MAGYARUL: *Penge* (1984)

Kritika

A Tiszatáj könyvheti könyvei

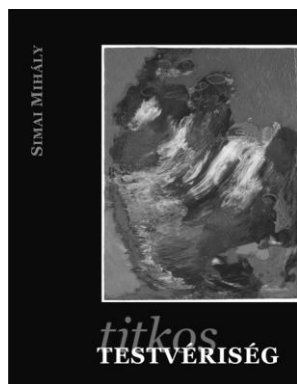
Baka István művei
Műfordítások I–II.
2950 Ft, 2850 Ft

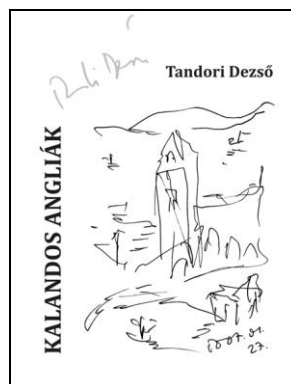
Kiss László:
Árnyas utcai szép napok
1800 Ft

Báger Gusztáv:
Míg leírom, felébredek
1800 Ft

Simai Mihály:
Titkos testvériség
3400 Ft

Tandori Dezső:
Kalandos Angliák
2900 Ft

Szerkesztői asztal

Május 3-án Nagytilajban felavatták *Nagy Gáspár* síremlékét. A sírnál Veres András szombathelyi püspök mondott beszédet, majd Ágh István, Görömbei András, Juhász Judit, Petrik Béla és Orosz István elevenítette föl a költő emlékét. Május 6-án a budakeszi könyvtár Nagy Gáspár nevét vette föl.

*

Faludy-díj. Az idei díjat május 15-én Lanczkor Gábor költő vette át Fried István professzortól, a kuratórium elnökétől és Pukánszky Béla rektorhelyettestől.

*

Az SZTE BTK Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszéke *Szövegek között. Komparatistika, irodalom- és kultúratudomány* címmel immár a 12. diákköri kötetét adta ki.

Júliusi számunk tartalmából

LANCZKOR GÁBOR, PETŐCZ ANDRÁS, TOLNAI OTTÓ, SZEPESI ATTILA,
UTASSY JÓZSEF versei

FERDINANDY GYÖRGY novellája

Emlékezés a hatvan éve született *Baka Istvánra*